

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- SCHEIN GÁBOR versei 361
PETŐCZ ANDRÁS verse 363
CSORDÁS GÁBOR: Milosz. A megbontott idill (*fordítói előszó*) 367
CZESŁAW MIŁOSZ versciklusa 369
RÖHRIG GÉZA: Seherezádé (*regényrészlet*) 378
HALASI ZOLTÁN: Az örmény fejezet (*próza*) 385
BAKOS GYÖNGYI: Minden jó így, ahogy most van (*novella*) 392
TERÉK ANNA verse 397
ZILAHY ANNA versei 400
NYERGES GÁBOR ÁDÁM verse 403
PAPP-SEBŐK ATTILA versei 405
NAGY IMRE OTTÓ: A megvert almafa (*Technikumi évek I.*) 407
ÁGOSTON ZOLTÁN: A kicsinység-tudatról
(*Szederkényi Ervin kilencvenéves lenne*) 426
WEISS JÁNOS: Istenhozzád Bacsó Bélának 428

*

- LENGYEL ANDRÁS: A „gyilkos szó” poétikája
(*A Pardon-glosszák jelentésképző eljárásairól*) 430

*

- BALAJTHY ÁGNES: A balatonhenyei remete
(*Lanczkor Gábor: Szaturnuszi mesék 1.*) 447
DOBOS BARNA: Miért kell mindig valakire gondolni?
(*Harag Anita: Valakire mindig gondolni kell*) 453
ANGYALOSI GERGELY: A korszerűség színeváltozása
(*Deczki Sarolta: Tar Sándor*) 458
THOMKA BEÁTA: Diákotthon az óvóhelyen
(*Szerhij Zsadan: A diákotthon*) 469
KISANTAL TAMÁS: Csontvázak a szekrényben
(*Mariana Enríquez: A tűz martaléka*) 473

2024

APRILIS

JELENKOR

LXVII. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 6600,- Ft, egy évre belföldre: 12 100,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számmlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT SZILÁGYI ISTVÁN. Az író március 13-án, nyolcvanöt éves korában érte a halál. Szilágyi Istvánról Láng Zsolt emlékezett meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

MEGHALT SZÜTS MIKLÓS. Március 14-én adtak hírt a hetvennyolc éves festőművész haláláról.

*

ELHUNYT FICSKU PÁL. Az író március 15-én, ötvenhét évesen vesztette életét.

*

VISKY ANDRÁS PÉCSETT. Az íróval *Kitelepítés* című regényéről, erdélyi kötődéséről *Kosztai Gabriella* beszélgetett március 4-én a Művészetek és Irodalom Házában.

*

BERTÓK-PÓDIUM. Az új rendezvény-sorozat első eseményén *Pál Sándor Attilával Mohácsi Balázs* beszélgetett március 11-én a pécsi Tudásközpontban.

JANUS PANNONIUS EMLÉKÉRE. A Lantos Ferenc tervei alapján készült zománcképet március 14-én mutatták be a Martyn-Lantos Múzeum homlokzati falánál. Az alkotás szakmai méltatását *Nagy András* és *Ágoston Zoltán* végezte el.

*

JÁNOS-PASSIÓ. Johann Sebastian Bach művének 1742-es, eredeti változatát *Vashegyi György* vezényletével az Orfeo Zenekar és a Purcell Kórus előadásában hallgathatta meg a pécsi közönség március 3-án a Kodály Központban.

*

IRODALMI DÍJAK. *Visky András* Kossuth-díjat kapott. – *Farkas Wellmann Endre, Gyórfy Ákos* és *Szálinger Balázs* Babérkoszorú-díjat vehetett át. – A spanyol Formentor-díjat *Krasznahorkai Lászlónak* ítélték oda. – A Kortárs Magyar Dráma-díj idei kitüntetettje *Pintér Béla*. – Sziveri János-díjban *Fenyvesi Orsolya* részesült.

Szerzőink

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Petőcz András (1959) – költő, író, Budapesten él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a Jelenkor Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.

Czesław Miłosz (1911–2004) – lengyel költő, író, esszéista.

Röhrig Géza (1967) – tanár, Bronxban él.

Halasi Zoltán (1954) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Bakos Gyöngyi (1985) – író, Budapesten él.

Terék Anna (1984) – költő, drámaíró, pszichológus, a Wesley Kincsei Általános Iskola és Gimnázium iskolapszichológusa, Budapesten él.

Zilahi Anna (1990) – költő, képzőművész, a MOME doktorandusza, Budapesten él.

Nyerges Gábor Ádám (1989) – költő, író, az *Apokrif* főszerkesztője, Budapesten él.

Papp-Sebők Attila (1997) – költő, a BBTE pszichológia szakos hallgatója, Kecskeméten él.

Nagy Imre Ottó (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrőn él.

Lengyel András (1950) – irodalomtörténész, Szegeden él.

Balajthy Ágnes (1987) – kritikus, irodalomtörténész, Debrecenben él.

Dobos Barna (1991) – klasszika-filológus, ókortörténész, az ELTE BTK NyDI doktorandusza, az *Új Könyvek* és az *Ókor* folyóirat szerkesztője, Budapesten él.

Angyalosi Gergely (1953) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.

Thomka Beáta (1949) – kritikus, Pécsen él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrásy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

1100,- Ft

JELENKOR

Utazás sztrájk idején

Az utolsó vonat menetrend szerint befutott. Az érzéseidet kiakaszthatod száradni, az emlékeidet átadhatod az olajos pornak. Ami a sínek között marad, arra fogsz ébredni az éjszaka közepén. Most végre van idő. A reggelek áradatát elapasztotta az általános munkabeszüntetés. Te mit keresel itt? Tegnap valakivel arról beszélgettél, hogy a félelem gyorsan fölfalja a társadalmat,

és a régi pártokból hiányzik az erős kéz. Ez azonban csak utcasarki bölcsekedés. A káoszt ne úgy képzeld, hogy minden sötétbe hanyatlik. A széthullásban is van rendszer. Megmarad a működés, a különbség csak évek távlatából fölfedezhető. Hogy mikor kezdődött a fejekben az elsötétítés, és miért rendült meg a magabiztos nyugalom? Ennél nyilvánvalóbb

változásokra sem ügyelt senki. Például, hogy a füvek száraról eltűnt a hétpettyes katica, és eltűntek a verebek. A feketerígó ellenben visszatért. Minden változás legalább kétirányú, de most már a legoptimistább is sejti, hogy a sötétség évtizedekig tart. A nappalok és az éjszakák közt csak árnyalatnyi a különbség. Te így is boldognak mondd magadat,

és mindenképp utazni akarsz, mert van, aki vár egy távoli városban. Kár, hogy még mindig nem tanultál meg saját szárnyadon repülni. A távolságot mégis felébresztetted. Nem aludt mélyen. Az idő földi körülmények közt alva jár, és aki mozog benne, mindig a jövőből érkezik. Mi mást tehetne így, hegyi legelőkről, hideg és olajos égről álmodik,

sárral kevert vizeletről. A lényeg az, hogy semmiképp ne menj az étkezőkocsiba. Ott az örök egykedvűek ülnek. Meleg sörüket iszogatják, és ne hidd, hogy egy szóval is tiltakozni fognak, mikor őket dobják a serpenyőbe. Ha itt maradsz, látni fogod a királyi küldötteket. Még mindig viszik a hírt. Arra tartanak, amerről jöttél. A sebesség ma is csak kifogás a mozdulatlanságra.

Egy beszélgetésre

Vári Györgynek

*Ez nem köd, csak az ablak párás. Kilátástalan,
mondjuk, kilátástalan, vasárnap reggel egy ózról
nevezett presszóban. Hát igen, a rohadt békeidők.
Bújt az óz, és felé kar nyúlt, mely puskában folytatódott.
Így mi is csak leshetünk. Hová is? Kifelé? Vagy föl
a foltos, szürke plafonra? Elég ok volna ez a feladásra,
ahogyan tette Sz. barátunk, vagy hogy reményt
fabrikáljunk a semmiből, miként M., ki megölte magát
szintügy, ha esetlen esetét jobban szemügyre vesszük?
A semmivel telve a markunk, és elfehérült ujjakkal
kapaszkodunk belé, mint a hegymászó egy távoli,
de még épp elérhető kiszögellésbe. Szóval hogyan
élünk, hogyan élünk? A kávé gőzében megjelentek
aprócska kánok és nagyobbfajta gonosztevők:
férfikorunk unalmas peremfeltételei. Hogy csőd van,
régóta és megszakítatlanul, nem vitás. A reménytelenség
a béke záloga. Egy ideig. Eldördült-e már a lövés?
Ha nem, ápoljuk tovább barátságainkat. Itt belül
az őrlődő tudat, ott kívül a kutyaugatás és az alig
sejthető ég, köztiük a páraakoszos ablak.*

Kaddish az anyáért, aki alszik

*Nem tudok elszámolni
veled és magammal,
nem tudok, nem tudok.*

*Nem tudom azt mondani,
most rendben vannak
a dolgok körülöttünk.*

*Sűrű volt akkor minden,
azt hiszem, zavaros is,*

szóval,

*nem a megfelelő pillanatban
hagytál itt minket, Anya.*

Nem a megfelelő pillanatban.

*

*Azt mondom, boldogtalan voltál,
azt mondom, nem tudtál minket elviselni,
azt mondom, nem szeretted az apámat,
azt mondom, másik életet képzeltél magadnak,
azt mondom, okos voltál, de mégsem eléggé,
azt mondom, tudós voltál inkább és nem gondoskodó, főállású anyuka,
azt mondom, volt benned valami végtelen szomorúság,
azt mondom, magányos maradtál egész életedben.*

*

*Apa halála után
hetekig
feléd sem mentem,
most,
utólag kérek bocsánatot.*

*Apa halála után téged
hibáztattalak,
haragudtam rád,
most,
utólag kérek bocsánatot.*

*Apa halála után nem
segítettem újrakezdeni
a mindennapjaidat,
most,
utólag kérek bocsánatot.*

*

*Volt úgy, hogy veszekedtem veled.
Volt úgy, hogy kiabáltam veled.
Volt úgy, hogy megsértettelek.*

*

*Utoljára a haláloed előtti éjszakán láttalak,
az orvos felhívott,
hogymenjek be hozzád a kórházba,
elbúcsúzni,
de
honnantudja azt az orvos,
hogymhamarosan meghalsz?,
honnant lehet az ilyesmit tudni?,
honnant tudja valaki, hogymelkötetkezik,
amimelkötetkezik?,
nem tudom,
nem tudom,
bementem hozzád,
covid-időszak volt, de beengedtek,
mert haldoklóhoz jöttem,
és ott feküdtél,
harmadmagaddal egy kórházi szobában,
izzadt volt a homlokod,
piros az arcod,
alszik,
mondta a nővér,
felébbresszem?,
kérddezte a nővér,
és én csak néztelek, és
nem tudtam mit mondani,
aztán csak intettem, hogymne!,*

ne ébresszenek fel,
az álom talán jobb,
mint maga a valóság,
azóta megbántam ezt is,
hiába is gondoltam azt, hogy jobb az álom,
nem tudtunk elbúcsúzni egymástól,
bocsáss meg nekem,
mondom most, suttogom magam elé,
bocsáss meg nekem,
aludtál azon a kórházi ágyon,
láttam, álmodtál is,
igen, álmodtál valamiről,
mozgott a szemhéjad, mozgott a szád is,
néha megremegtek az ajkaid,
és ott ültem melletted, és
csak néztelek,
aztán megsimogattam a kezéd,
a nővér kiment,
és visszajött,
majd megint kiment,
majd megint visszajött,
alszik?, kérdezte,
igen,
Anya alszik,
mondtam,
és a nővér csak nézett rám,
ahogy én néztelek téged,
pontosan ugyanúgy.

Ezzel sem tudok elszámolni soha,
mindig bennem marad mindez,
mindig itt lesz bennem, hogy nem
búcsúztunk el, nem búcsúztunk el egymástól,
és tudom, soha
nem jön már vissza
ez a pillanat.

*

Meghajolok az Örökkévaló akarata előtt,
és megszagatom a ruháimat,
és megköszönöm,
hogyha valaki megbocsát nekem.

Bocsánatot kérek mindazért,
ami volt.

*Bocsánatot kérek a magára hagyott anyáért, érted.
Bocsánatot kérek azért is, hogy hagytalak
kiszolgáltatottan fekiüdni azon a kórházi ágyon.*

Hogyan is tehettem ezt?

*Az Örökkévaló parancsa,
hogy vigyázzunk szeretteinkre,
és ha gondoskodni kell róluk,
tegyük ezt
a legjobb tudásunk szerint.*

Bocsáss meg nekem, Anya.

*Adonáj, adonáj,
ahol fényed gyúl,
onnan eltűnik a homály.*

*Adonáj,
neked nincsen itt
semmi akadály.*

*Legyen békés a földed,
legyen békés és nyugodt,
veled vagyok,
és velem leszel
az időmnek végezetéig.*

MIŁOSZ. A MEGBONTOTT IDILL

Miłosz „naiv költeménye”, a *Világ* címet viselő versciklus 1943 tavaszán keletkezett. Lengyelországban – és különösen Varsóban, ahol a költő ekkoriban tartózkodott – ez az időszak a háború, a szovjet és német megszállás borzalmait újabbakkal tetézte. A németek március huszontkilencedikén kezdték el föltárni az 1940-ben Katyńban lemészárolt 22 000 lengyel hadifoglyot rejtő tömegsírokat. A vizsgálat eredményeit április tizenkettedikén tették közzé. Hét nappal később, tizenkilencedikén megkezdődött a varsói gettó felszámolása, ami a gettólázadás kitöréséhez vezetett. A harc és a mészárlás május kilencedikéig folyt Varsó szívében. A gettó életben maradt lakóit Auschwitzba deportálták. A lengyelek élete sem volt biztonságban a megszállt Varsóban. Egymást érték a „lapanká”-nak nevezett utcai razziák. Az utca két végét lezárták, és az ott rekedt járókelőket összefogdosták. Az ellenállás akcióira válaszul túszként kivégezték vagy a legjobb esetben németországi kényszermunkára hurcolták őket. A háború alatt egymillió-egyszázezer zsidónak számító személy (köztük négyszázharmincezer magyar és háromszázezer lengyel) mellett száznegyvenezer „nem zsidó” lengyelt deportáltak Auschwitz-Birkenaubába. Az utcára kilépni is életveszélyes volt, de be kellett szerezni az ennivalót. Csak a szövetséges államok polgárai és a haditermelésben foglalkoztatottak úszták meg baj nélkül az igazoltatást. Miłosz két évvel korábban papírok nélkül érkezett Varsóba. Egy gimnáziumi osztálytársa felesége szerzett neki igazolást arról, hogy Praga városrész egyik gyárában dolgozik. Ennek értéke azonban viszonylagos volt – elég lett volna utánanézni, hogy szerepel-e a foglalkoztatottak névsorában.

Miłosz nem vett részt tevőlegesen az ellenállásban, a „Sztuka i Naród” költőinek akcionizmusa és ideológiája egyaránt idegen volt számára. Fiatal életék értelmetlen eltöközlésének tartotta akcióikat,¹ és ezzel nem volt egyedül. De részvétele a titkos vitakörökben és tanfolyamokon, írásai illegális megjelentetése is elég lett volna ahhoz, hogy Auschwitzban végezze.

Meglepőnek tűnhet, hogy ezen a történelmi mélyponton, a legnagyobb egzisztenciális szorongattatás közepette, a helyzet borzalmasságát pontosan rögzítő versciklus² közvetlen szomszédságában vetette papírra „naiv költeményeit”.

Egyes értelmezői szerint a gyermekkor boldog kisvilágának felidézése a figyelem elterelésére szolgált, segített ép ésszel túlélni a kor felfoghatatlan szörnyűségét. A dolog azonban alighanem bonyolultabb, Miłosz pedig nagyobb szabású költő ennél. Igaz, a ciklus első darabjaiban (*Út, Kertkapu, Tornác, Ebédlő, Lépcső, Képek*) a hajdani litvániai nemesi udvarház³ helyszíneit látjuk viszont, ugyanazt a tárgyi és kulturális környezetet, amelyet a szerző önéletrajzi írásából, nyilatkozataiból ismerünk. Az első jele annak, hogy itt a boldog múlt felidézésénél többről lehet szó, a nézőpont, a beszédhelyzet sajátos volta. Nem a visszatekintő felnőttest, hanem a gyermeket halljuk. Helyesebben – mint látni fogjuk – egy gyermeket. Az ő érzés- és képzeletvilágába behelyezkedve látunk és tapasztalunk.

¹ Majd az emigrációban, 1958-ban emlékezik meg *Ballada* című versében a „Sztuka i Naród” költője és szerkesztője, Tadeusz Gajcy értelmetlen haláláról: „Fekszik Gajcy, soha meg nem tudja, / Hogy Varsóban a harc hiába volt” (*Kalligram*, 2022/4.).

² *Szegény emberek szólnak*, magyarul lásd *Jelenkor*, 2022/3.

³ Az udvarház a kownói járás Szetęjnje (litvánul Šeteniai) falujában állt.

lunk mi is. Igen, Milosz itt lép ki először a közvetlen alanyi pozícióból, és szólaltat meg versében egy *personát*. Ez természetesen a jelentésszintek megkettőződését eredményezi. Megjelenik a költőtől addig idegen *irónia*. Néhány eltérés az életrajzi tényektől ugyancsak elmozdulást jelez a *fikció* felé: a versekben hűg és báty szerepel, holott Czesławnak öccse volt, Andrzej. Az apát itt még gond nélkül azonosíthatja az olvasó Aleksander Milosz út-és hídépítő mérnökkel, aki fiatalkorában Szibériában vadászgatott, és a sarkkörön Fridtjóf Nansennel, a híres sarkkutatóval is találkozott.⁴ De már a könyvtárszobában mágusként látjuk viszont, titkos tudást rejtő nagy könyvben lapozgat, „bűvös igéket mormol fojtva, csöndben”. A ciklus következő darabjában (*Apa igéz*) ő beszél, és a rejtélyességet fokozza, hogy nem tudjuk – a vers feltűnően szórványos értelmezései sem térnek ki rá –, ki lehet a megidézett-megigézett bölcs. Ha ugyan valóságos személy.

A litvániai udvarház is mágikus átalakuláson esik át: ablakából kozmikus távlatban látjuk Európát (*Az ablakban*). A nézőpont észveszejtő sebességgel mozog: a közelítés-távoltítás olyan dinamikus térszerkezetet rajzol ki, amely a mai műholdas térképeket juttatja eszünkbe, a látványt magyarázó (és tekintetünket irányító) apát pedig demiurgoszi dimenzióba emeli (*Apa magyaráz*).

A következő két darab (*Példázat a mákról*, *Bazsarózsák*) a kozmosz után a mikrokozmosz felé bontja meg a gyermekkori helyszínt. A mákszemeken álló házikók és a bazsarózsákban lakó bogarak a gyermeki képzelet jellegzetes termékei, de az idegen jelenlét szorongató sejtelmét is hordozzák. Az idillt az is kikezdi, hogy nem tudjuk meg, mit gondolt – és mondott ki hangosan – az anya a bazsarózsában lakó bogarak láttán. Más sebességgel múltó idejük mindenesetre az olvasó számára is az elmúlás képzetét idézi föl, ahogy a szilárdnak hitt világ ingatagságát a hol hangosabban, hol halkabban hallatszó kutyaugatás, amely világunkat a lengő mákgubóhoz teszi hasonlatossá.

A látszólag egyszerű mondatok mögött néha bonyolult szerkezetek rejlenek. A gyertyával lefelé tartó anya árnyéka fölszalad a lépcsőn, és „megküzd a szörnyeteggel egymagában” (*Lépcső*). A villanyfénynél felnőtt nemzedékek már nem ismerik azt a neki-nekilődülő árnyékvilágot, amelyet a mozgó, kézben hordozott fényforrások – gyertyák, mécsek, petróleumlámpák – keltenek életre egy szoba falain és mennyezetén.

Az idilli képeken minduntalan átüt egy másik valóság: a gyerekek „háborús világot” rajzolnak, „nagy hajók közt egy süllyedő naszádot” (*Tornác*), a lecsapott pille a könyvben ábrázolt római harci szekérre hull, amely „vonszolja magával / A hőst, a feje kőlapokon reccsen” (*Képek*).

Újabb meglepő fordulat: a Szent Pál-i erények meghatározása három versben (*Hít*, *Remény*, *Szeretet*). Megint olyasmi, ami része ugyan a gyermeki világnak, és beleillik abba a naiv vallásosságba, amelyre az idős költő is gyakran fog hivatkozni, mint az elidegenedett és atomizált modern élet ellenszerére – ugyanakkor újabb távlatot nyitva a metafizika magasába emel. A korintusiaknak írott első levélből ismert három teológiai erény⁵ olyan leírásával találkozunk itt, amilyennel még aligha volt dolgunk, és igencsak távol áll a realisan létező egyház erőszakos-érelgős hitbuzgalmi szemléletétől. Milosz nem csupán a tomista filozófiában való jártasságát bizonyítja itt,⁶ hanem azt is, hogy a legbonyolultabb, legelvontabb összefüggéseket mindannyiunk hétköznapi tapasztalatára visszavezetve képes megvilágítani.

⁴ Lásd *Tarajos gőtéi*, 1921–1923 című versét.

⁵ „Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet.” 1Kor 13,13.

⁶ „Naiv költeményem – írja a *Családias Európában* (Pozsony, Kalligram, 2011. Eredeti kiadása: *Rodzinna Europa*, Párizs, Kultura, 1958) – metafizikai értekezés, annak a fekete iskolatáblának az újraalkotása színekkel és formákkal, amelyre Lallemand tiszteletes rajzolta fel tomista köreit.”

A következő négy darabban ismét litván tájakon járunk: Žmudzė esteledő erdejében a vadonban tévelygő ember ősi szorongását éljük át a két gyerekkel. Az erdő más, idegen létek otthona: megint egy megkettőzött, ambivalens világ, amelyből az apa-mágus fog kivezetni minket.

A ciklus utolsó darabja (*A nap*) összefoglalás és visszamenőleges magyarázat, sajátos ars poetica: a rejtett igazság, a lényeg, a transzcendens, érzékfeletti tartalmak közvetlenül nem elérhetők: a konkrétumok megismerésének és szemlélésének – a részletek megbecsülésének – kerülőútján juthatunk csak el hozzájuk.

A mű 5/6-os osztású szillabotónikus (szótagszámláló-ütemhangsúlyos) sorokból áll, amelyek ötödfeles jambusként is értelmezhetők, illetve azt imitálják. A magyar változathoz az utóbbit választottam. Tekintve, hogy a magyar vershez szokott fül az 5/6-os osztást amúgy sem érzékeli, a cezúrához nem ragaszkodtam szigorúan.

A sorvégek – két kivétellel – ereszkedő lejtésűek, ami a lengyelben természetes (a hím-rím ritka, illetve keresett hatást kelt, egyszótagú szavak kellene hozzá), a magyar fül számára ellenben monoton benyomást kelt. Ezen nem változtattam, mert a monotonia az idillikus idő lassúságának és a mítosz álló idejének egyaránt megfelel. A váltakozó típusú rímek olyan mozgalmasságot eredményeznének, amely a műtől mindenképpen idegen.

C Z E Ś L A W M I Ł O S Z

Világ

Naiv költemény

Út

*Hol tölgyligetben már szírom fehérlik,
És zöld a völgy, borítja zsenge fátyol,
Gyerekek ballagnak a fűvel félig
Benőtt úton haza az iskolából.*

*A tolltartó fedele tárva-nyitva,
Benne zörgő ceruzák, kiflívégek,
Meg egy rézgaras, készenlétben tartva
A kakukknak, a tavasz hírnökének.*

*A fiú sapkája, a híg kalapja
Bolyhos bokrok közt fel-feltűnve repked.
Egy szajkó cserreg ágról ágra kapva,
A fák fölött hosszú felhők lebegnek.*

*A kanyaron túl látni már a házat,
Ott áll apa, rádól a kapanyélre,
Arca elől elhajt egy lombos ágat,
S a kertből rálát az egész vidékre.*

Kertkapu

*Később majd sűrűn befonja a komló,
De most még látni színét, tavirózsa
Leszakított leveléhez hasonló,
Ha nyári este fénye hull a tóra.*

*A deszkalécek egyenként fehérre
Festve, hegyes lángnyelvekké faragva.
Egy vadgalamb is ült már tetejére,
A madarakat cseppet sem zavarja.*

*Fából a kilincs, sima, amilyenre
A fát csiszolja sok kéz markolása.
A csalán szeret ilyen rejtkehelyre
Húzódni, sárga jázmin ott a lámpa.*

Tornác

*A tornác ajtaja nyugatra nyílik,
Nagy ablakain át a nap melenget.
Erdőig, érig, fasorig, mezőig
Szabadon szárnyal innen a tekintet.*

*Mikor a tölgy már zöldül, és a hársfa
Árnyéka félig takarja az ágyást,
A messzeségben kékellő világra
A lomb terít csipkés-cakkos kivágást.*

*A két gyerek itt egy asztalka mellett
Térdelve rajzol háborús világot,
És rózsaszín nyelvét kidugva ment meg
Nagy hajók közt egy süllyedő naszádot.*

Ebédlő

*Szoba kis ablakkal, a sarokban
Egy néma ingaóra barna árnya.
Két faragott ördögfej vigyorogva
Egy alacsony bőrkanapéra bámul,
Fény hull egy rézfazék kerek hasára.*

*A falon egy kép. Tárgya téli élmény:
Tar fák ágai közt csúszkál a jégen
Egy csomó ember, füstöt ont egy kémény,
És varjak röpködnek a borús égen.*

*Van még egy óra itt. Madár ül benne,
Kijön zörögve és hármat nyivákol,
De mielőtt házába visszamenne,
Anya párálló levest oszt a tálból.*

Lépcső

*Padlóviaszszagú, recsegő, sárga
Lépcsőfokok – a fal mellett a lábnak
Elég a hely, ha szűken is, de már a
Korlátnál nem talál támaszt magának.*

*A vadkanfej feléled és növekszik,
Előbb csak agyar. Majd egy vizslató orr
Nyúlik hosszan, a bolthajtásra fekszik,
Fény szóródik szét, mint a reszkető por.*

*Anya kezében egy mécses világít,
Jön le a lépcsőn befűzve, nyulánkan,
Árnyéka fölszáll a vadkan-pofáig,
Meküzd a szörnyeteggel egymagában.*

Képek

*Nyitva a könyv. Porfelhőben iramló
Harc székér fölé egy pille szállna.
Érintsd meg, és lehull, hintve aranyló
Porát városban vett görög csodára.*

*Robog a székér, vonszolja magával
A hőst, a feje kőlapokon reccsen,*

*A lecsapott pille vonagló szárnnyal
A lapra hull, és kimúlik a testen.*

*Az ég beborul közben és morajlik,
A tengeren zátonytól tart a gályá.
Amott ökrök, nyakuk igába hajlik,
Földműves szánt a parton, s nincs ruhája.*

Apa a könyvtárszobában

*Magas homlokára, kócos hajára
Az ablak a nap sugarát vetíti.
Fényes pihékből támad koronája,
Míg a nagy könyv lapjait szétteríti.*

*Mintás köntöse már maga varázslat,
Bűvös igéket mormol fojtva, csöndben.
Az tudja csak, akit Isten kiválaszt,
Miféle csodák esnek meg a könyvben.*

Apa igéz

*„Ó drága bölcsem, micsoda nyugalmat
Áraszt a szívre derűs bölcsességed!
Szeretlek, és kiterjed rám hatalmad,
Habár látni soha nem foglak téged.*

*Haló porod a szél széthordta régen.
Ki emlékszik vétkekre, örületre?
Te tökéletes vagy az öröklétben,
Mint könyv, amit semmiből gyárt az elme.*

*Volt részed kételyben, keserűségben,
De emléke is elenyész a bűnnek.
Miért becsülnek ma? Én azt is értem:
Az ember kicsi, nagyok csak a művek.”*

Az ablakban

*Túl mezőn, erdőn, túl egy újabb réten
Egy nagy víztükör fehér csillogása.
Benne a föld, aranyló meredélyen
Tengerbe merül – tulipán a tálba.*

*Európa van ott, apa mutatja,
Tiszta időben szépen idelátszik,
Ember és ló, kutya és macska lakja,
Sok áradástól itt-ott még párállik.*

*Színes városok, tornyok szikrát hányva,
Ezüst fércként patakok tekeregnek,
S hol itt, hol ott a hegyek holdvilága
Libben a földre, mint a libapelyhek.*

Apa magyaráz

*„Az árnyék mintha iszkolna valóban,
Ahol a napsugár a földet éri.
Varsó van ott, köröskörül nyitottan,
Nagyon híres város, habár nem régi.*

*Odább a dombvidék akácósára
Bodros felhőből lóg az eső férc.
Prága van ott. Csodálatos a vára,
Ósi szokások plántálják a bércre.*

*Fehér hab osztja kétfelé a tájat:
Az Alpok. Aztán fenyvesek sötétje.
Mögöttük fürdeti, mint kéklő tálát,
Olaszországot a nap sárga fénye.*

*A kereszténység fővárosa Róma.
Szép városok közt sem találni párját.
A háztetők fölé Szent Péter dómja
Emeli ott gömbölyű kupoláját.*

*Északra onnan, túl a tenger öblén,
Hol a kéklő pára síkságot fodroz,
Párizs lépkedne tornyait követve,
Hidak nyája tülekszik a folyóhoz.*

*És körös-körül, Párizs mintájára
Üvegtől cifrán és vastól keményen
Más városok. De túl sok volna mára,
Majd valamikor máskor elmesélem.”*

Példázat a mákról

*A mákszemen egy kicsi házikó áll,
Mákkutya mákholdat ugat bolondul,
S hogy van nagyobb világ a mákvilágnál,
A mákkutya fejében meg se fordul.*

*Mákszem a föld – és valóban csak ennyi,
A csillagok, bolygók: mákszem-sereglet,
S bár van belőlük talán százezernyi,
Kis házikók mindegyiken lehetnek.*

*Mák a kertben. Minden egy mákgubóban.
Gyerekek futnak. Meglökik könyökkel.
Hol hangosabban, hol meg elhalóbban
Kutyák ugatnak, mikor a hold fölkel.*

Bazsarózsák

*Bazsarózsák, rózsaszínek, fehérék,
Közepükben, mint illatos pohárban
A kis bogárkák egymással beszélnek,
Mert otthon van a bogár a virágban.*

*Anya egy virágot tépett magának,
És széthajtogatva a szíromkelyhet,
Hosszan nézte a bazsarózsa-tájat,
Ahol egy pillanat egy évbe telt.*

*Majd eldobta a rózsát, és kimondta,
Amit gondolt, nekiünk és önmagának.
Egy szélroham kapott bele a lombba,
És arcunkon napfényfoltok cikáztak.*

Hit

*Hit az, ha valaki egy patak hátán
Forgó levél vagy egy harmatcsepp láttán
Tudja: a létük nélkülözhetetlen.
Még ha becsukott szemmel nem is látja,
És ami volt, csak annyi lesz világa,
S a levél is elúszott gyors vizekben.*

*Hit az, ha aki éles kőbe botlott,
Tudja, hogy a kő nem véletlen volt ott,
Ez a dolga: a lábat megsebezni.
Lám, a fák is hosszú árnyékot vetnek,
Van árnyékunk nekiünk, van a fűveknek:
Árnyék nélkül nem képes semmi lenni.*

Remény

*Remény az, hogyha valaki hisz abban,
Hogy eleven való a föld, nem álom,
Látás, tapintás, hallás nincs hiába,
Mert minden olyan, ahogy itt találom,
Mint egy kert, ha megállok kapujában.*

*Bemenni nincs mód. De van, ez világos,
S ha bölcsebben szemlélnénk, mint eleddig,
Azt látnánk, hogy a világ kertje számos
Új virággal és csillaggal gyarapszik.*

*Egyesek szerint hiba van a szemmel,
Minden csak látszás, valójában semmi,
Ők a reménytől megfosztottak éppen.
Azt képzelik, ha elfordul az ember,
Mögötte a világ megszűnik lenni,
Úgy eltűnik, mint egy tolvaj kezében.*

Szeretet

*Szeretet az, ha úgy nézel magadra,
Mint egy dologra, tőled idegenre,
Hisz sok ilyen dolog van a világon.
És aki így néz, még ha nem is tudja,
Gyógyírt talál sokféle gyötremre,
Fa és madár így szólítja: barátom.*

*A dolgokat és magát úgy használja,
Hogy a ragyogás teljessége érje.
Bár amit szolgál, néha nem találja:
Elég, ha jól szolgál, nem kell, hogy értse.*

Erdei kirándulás

*Hatalmas fák, a csúcsukat se látom,
A lemenő nap lobbant rózsaszín fényt
Mint gyertyatartón, mindegyik faágon,
Kicsike emberek járnak az ösvényt.*

*Föl a fejjel, és menjünk kézen fogva,
A fűben, mint vadonban, el ne vesszünk.
Az éj pecsétet üt a virágokra,
És színre színt vált az égbolt felettünk.*

*Ott áll a bál, a korszokból arany dől,
Vörösbőr csurran rezgőnyár-rezekbe,
Kap cifra tornyot, hintót levegőből
Egy láthatatlan király vagy a medve.*

A madarak birodalma

*Magasan szállnak a nehézkes fajok,
Az égboltot szabdalják szárnyaikkal,
Egy daru, mint repülő féme, csillog,
Szellős magasban ül meg egy galambraj.*

*A föld nekik mi? Egy örökös éjben
Derengő tó homálya. Ők a fenti
Szigetvilág lakói. Azt a mélyben
Kavargó árból a napfény kimentti.*

*Ha csőrük hosszú tollaik közé tűr,
És egy kihull, hosszan, lebegve szálldos,
Amíg a tó mély fenekéig táncol,
S egy arcocskához érve híreket hoz
Egy fényes, meleg, szabad, szép világból.*

Rettegés

*„Hol vagy, apa! Ádáz, sötét az erdő,
Futó vadaktól hullámzó bozótban
Kosbor nyílik, mérges tüzet lövellő,
Lábunk előtt talán farkasverem van.*

*Apa, hol vagy! Nincs út az éjszakából,
Mostantól mindig sötétben leszünk.*

*Éhen vész itt az otthontalan vándor.
Keserű és kemény a kenyerünk.*

*Egy rettentő rém bűzös torka áraszt
Forróságot, már-már arcunkba lobban.
Hová tűntél, apa, hát rá se rántasz,
Hogy eltévedtünk e süket vadonban?"*

Apa megkerül

*„Itt vagyok. Ez a buta félsz mivégre?
Már a pásztorok tilinkója hallszik,
Nappalodik, az éjszakának vége,
A csillagok fénye lassan kialszik.*

*Az erdő szélén az ösvénynek vége,
A völgyben egy harang szól messzehangzón,
Kerítésen kakas rikolt a fénybe,
A föld párállik boldogan, pazarlón.*

*Itt még az éj, mint áradó patakkal,
Sötét köddel borít borókalombot,
De gólyalábon lépked már a hajnal,
S gurít a vízre zengő napkorongot.”*

A nap

*A szín a naptól jön. De neki nincsen
Saját, külön színe. Mind ott van benne.
Ha egy vers volna itt a földön minden,
A költője ott fönt a nap lehetne.*

*Ki színekkal szeretné a világot
Lefesteni, sose nézzen a napba,
Szeméből minden, amit addig látott,
Elveszne, csak az égő könny maradna.*

*De ha letérdel a füves határban,
Mit elvetettünk, mindent újra meglel:
Ott van a földről visszavert sugárban
Csillag és rózsza, alkonyat és reggel.*

Varsó, 1943

CSORDÁS GÁBOR fordítása

Seherezádé

regényrészlet

Te vagy az új lány? A mosdóból jövök, vizes még a kezem, nyújtotta a csuklóját Bumi felé Igaz bácsi.

A lány nem fogta meg a szőrös csuklót.

Bezbozsni j Alekszejnek hívnak. Én vagyok itt az igazgató. Atyaég, te meg hogy nézel ki? Begyúrted a köpenyt a táskádba, mi? Tudom, hogy utáljátok hordani, de így meg olyan gyűrött, mintha a kutya seggéből húzták volna ki. A nevelőiben van vasaló. Ha kész vagy a háziddal, ott kivasalhatod. Már ha tudsz vasalni. Ropit kérsz, vagy Dunakavicsot?

Valami furcsa szag terjengett az irodában. A lány önkéntelenül fintorogni kezdett.

Büdös ez az íróasztal, azt érzed. Még így is, hogy tárva-nyitva az ablak. Árvízben állt két hétig, és a szagot sajnos nem lehet kiszedni belőle. Már bedörzsöltem mindennel. Hétfőnként az én orromat is csavarja egy percig, de aztán megszokom. Öt perc múlva te sem érzed már. Mondják, hogy dobjam ki, de hát nincs szívem hozzá. A nagyapám csinálta. Ebbe még nincsen se szög, se csavar. Gyönyörű, nem?

Bumi nem válaszolt.

Szóval, ropi vagy Dunakavics? Vegyél nyugodtan többet is, ne szabódjál.

A lány nem mozdult, s még azt is eltökélte, hogy egy kummányit se szól ehhez az emberhez. Ellenszenvét csak növelte a diri hamutartója. Ez ugyanis egy mocsári teknős felfordított páncélja volt.

Hatalmas árvíz pusztított errefelé, a legnagyobb a században. Ráadásul pont az éjszaka kellős közepén. Átszakadt egy völgyzáró gát a határban. Anyuval voltunk csak odahaza, apu egy kéthetes hadgyakorlaton vett részt a Kaukázusban. Engem a másfél éves öcsém ébresztett. Jíz, kiabálta, jíz! Ez volt életének első szava. Felültem az ágyon, és láttam, hogy mozog a szőnyeg. Bokáig ért már a víz a szobában. Anyám horkolt, én ráztam föl szegényt. Gyorsan föltett minket az asztalra, aztán a cserépkályha tetejére, s gyertyát gyújtott, mert a villany már nem égett.

Jött a víz a kádban alulról is. A hülye öcsém meg csak kacarászott, jíz! jíz! Ő nagyon élvezte a helyzetet. Anyu, akkor már derekig az özönvízben, fölvergődött velünk valahogy a padlásra. Onnan néztük a holdvilágban, ahogy viszi az áradat az állatokat, gerendákat, kerítéseket, mindent. Azt a zúgást, recsegést-ropogást sosem felejttem el. Mintha egy sülyyedő hajóban ültünk volna. Két méterrel alattunk hömpölygött a víz. Anyu a Miatyánkot hadarta, és kérte, hogy mi is mondjuk vele. Ilyen a tenger?, kérdeztem. Dehogyan, felelte ő, ám azóta engem egy üveg víznél több már megijeszt.

Anyu a kilencvenkét éves apját féltette, aki pár házzal lakott csak lejjebb. Mint megtudtuk, a nagyfater, aki pedig a küszöböt is alig tudta már átlépni, egy villanypóznára szaladt föl kinyájában, tudod, azokon az ácskapocsszerű vasakon, amiket a szerelők vernek

az oszlopba. Mint egy koalamací, ott kapaszkodott az öreg másnap délig. Akkor leesett és megfulladt. Ő csinálta ezt az asztalt, simította meg Bezbozsnij a bútor sarkát.

Látom, sem a ropi, sem a Dunakavics nem hoz lázba. És ha azt mondom, hogy van Macskanyelo is? Tej legyen vagy ét?

Bumi a Tisza-part lapos kövein sütkérező teknőcökre gondolt, ahogy periszkópként felcsörlözik a nyakukat, és akár egy kettészelt vörösbélű diót, lassan kinyitják a szájukat, mintha még a nyelvük is a meletet kívánná.

Egyszer csak, ez már reggel volt, kiütötte a ház egyik falát a zúdulat. Megrogygiant a padlás is, de nem omlott le teljesen. Mozdulni se mertünk. A víz homályos volt, mintha lisztet öntöttek volna bele. Mikor aztán levonult az ár, a fák tetejéről szedtük össze a holmikat. Na, tessék, te máris jóval többet tudsz rólam, mint én terólad.

Egy légy zümmögött, a szokásosnál magasabb, erősebb hangon, mintha beszorult volna valahova.

Hahó!, ablaktörőlőzött a tenyerével a diri. Tej legyen, vagy ét? Mire eldöntöd, megeszem mind a kettőt. Na, jó, gyere, huszonegyesezzünk, hirtelen előrehajolt, és megfricskázta Bumi orrát, majd kihúzott egy pakli magyar kártyát a zsebéből. Értem én, hogy nem vagy beszédes kedvedben. Miért is lennél? Rémes lehet neked ez az egész. De ne félj, kicsim, együtt majd áttörjük a hallgatás zsilipjét. Ha nem ma, akkor holnap.

A lány egyenes derékkal, tenyerét a combján nyugtatva, bizalmatlanul ült. A dac fogta össze a vonásait. Szoknyáját néha lehúzta a térdére. Orra égett még a fricskától, de nem akarta megérinteni, nehogy észrevegye az igazgató, hogy fáj.

Sovány vagy. Majd mi főlhizlalunk. Na, mi van, még csak rám se nézel? Tőlem nem kell félned, te lüke. Én is voltam gyerek. S még csak nem is a legjobb magaviseletű, tette hozzá vigyorogva, és letolta a válláról a nadrágtartóját, s ezzel egy időben a cipőjét is lerúgta az asztal alatt.

Mesélhetnék... egyszer tán meg is teszem. Bár ötleteket nem akarok adni. Mondjuk, szükségetek sincs rá. Maradjunk annyiban, hogy az ellenőrzőben olyan sok intő volt, hogy pótlapokat kellett hozzátűzni. Vagy ahogy anyu mondta, Alex, meddig fogod te még kővel mosni az ablakot?

Bumi még a lélegzetét is visszafojtotta. Semmit nem akart magából kiadni, még egy kis hangot se. Mereven bámulta az igazgatói szék fölött lógó címet. Bezbozsnij nagyot sóhajtott, s félig hátra, félig oldalra billentve a fejét, hallhatóan megropogtatta a nyakát.

Én a te javadat akarom, bikfic. Miért vagy ilyen mész? Ez most kezdeti megilletődöttség vagy előre megfontolt szándék? Nézel csak magad elé, mint a szaró kutya, már bocsnát.

Csönd.

„Nekünk nincs semmi beszélőnivalónk.”

Én ragaszkodom ahhoz, hogy négyszemközt is leüljek minden egyes újonccal. Az az út érdekel, ami téged idáig vezetett. Időnk, mint a tenger, fonta karba a kezét Bezbozsnij. Ha kedviünk tartja, egész estig dumálhatunk.

A lány kinyújtotta az egyik lábát, hogy jelezze, milyen mérhetetlenül unja már az egészet.

Látom, ha a fejem tetejére állok, akkor sem nyilatkozol. Ide figyelj, kent szét a középső ujjával az igazgató egy legördülő izzadságcseppet a homlokán, az első nálam mindig az egyenes beszéd. Semmi köntörfalazás. Remélem, ebben egyetértünk. Tisztában vagyok veled, hogy voltak már szebb napjaid is. Igazam van? Rohadt egy nap lehet ez a mai

a számodra. A sarkaiból forgatják ki a világot. Most kerteljek? Mondjam azt, hogy a helyzet nem olyan sötét, mint amilyennek látszik? Hogy eddig még egyetlen napfelkelte sem maradt el? Hogy a szenvedés nemesít? Vagy hogy egy kicsit kell csak várnod, és rendbe jön majd minden?

Hát nem. Tőlem ilyet ne várj. Én nem áltatlak. Nem minden darab végződik úgy, hogy a primadonnát elveszi a bonviván, a szobalány kezét pedig megkéri a kertész.

Az élet veszélyes üzem. És egyáltalán nem garantált, hogy strammul veszed majd az akadályokat. Tudom, a helyemben most sokan nyugtatgatnának, én azonban nem fogok a szemedbe hazudni. Jól alakul a jövőd? Remélem. Lehet. Ami biztos azonban, az egyelőre csak annyi, hogy amiért te idekerültél, az semmiképpen sem a te hibád. Ez fontos, ezt muszáj megértened. A szüleid hibája, hogy te most itt vagy, de még az is lehet, hogy az ők sem. Kutya világ ez.

Körmével egy üvegpothár falát pöcögtette.

Ja, és még van valami, ami hótziher. Az, hogy te most, úgy kábé két hétig, úgy fogsz majd itt bőgni, hogy népgazdasági szempontból nem volna hülyeség egy vízerőművet építeni a szemed sarkába. Ezt csak azért mondom, hogy segítek. Mindenkiel ez történik, aki emlékszik még az alom szagára. Aki családból érkezik. Ettől tehát ne ijedjél meg. Ez természetes. Tényleg nem kérsz ropit? Vegyél nyugodtan, nem sajnálom tőled.

Igaz bácsinak kétféle működési módja volt. A robotpilóta-szerű, amikor senki és semmi nem tudta kihozni a sodrából; illetve a fonákja, a lobbanékony, hirtelen haragú. Ilyenkor az élő fába is belekötött, nem tudtak a lányok olyat mondani, amit ő egy ügyes húzással ne fordított volna rögtön ellenük. S hiába követtek el mindent, hogy megússzák a bajt, a diri képtelen volt türtőztetni magát, ragaszkodott a mondvacsinált konfliktushoz, bőven adagolva mellé a lehető legbántóbb szavakat is. Ezekért később mindig bocsánatot kért. *Ha bedühödöm, randább a szám a seggemnél.*

Azt, hogy Igaz bácsi milyen lábbal kelt fölt aznap, Bumi egy idő után már messziről látta.

Tudom, folytatta Bezbozsniy, a járókelő, akit nyomorékká gázolt egy autó, néha úgy érzi, mindenki benne ült abban az autóban. Ez érthető. A múltat azonban el kell engedni.

Ezt úgy mondta, olyan átszellemülten, mintha e közhely most valamiért többet jelentene önmagánál. Még bólogatott is utána.

Rá gondolhatsz, de róla ne gondolkodj. Érted a különbséget? Az ember nem felelős azért, ki kopogtat a lelkén. Ám azért már igen, hogy kit tessékel be rajta.

„Überfasza. Még azt is elő akarja írni, mire gondolhatok, és mire nem.”

Hagyd a miérteket. Vannak kérdőjelek, melyeket nem lehet kiegyenesíteni. Most előre kell nézz.

A lány előre nézett, ám ha meg lehetne gyűrűzni a gondolat csüdjét is, akár a vándormadarakét, ki tudja, honnan küldték volna most vissza a természetbarátok az ő messze kalandozó képzelmeit.

Nem lehet a visszapillantó nagyobb az ablaknál.

Igaz bácsiból ma csak úgy patakozott a bölcsességek.

Tudd meg, hogy nekem is voltak ám rohadt napjaim. Sőt hónapjaim. Ötvenhatban például áthajtott rajtam egy harminctonnás tank. Hat bordám törött el, az egyik átszúrta a tüdőmet. Fél évig feküdtem az intenzíven. És nehogy azt hidd, hogy ez volt a legszarabb,

ami eddig történt velem. Elmondjam a legrosszabbat?, tette vissza a kártyapaklit a fiókba.

Bumi felcserélte a keresztbe rakott lábait, és egy itt-ott már enyhén oxidfoltos Lenin-büszttöt bámult az asztalon.

Vagy harminc éve láttam egy tinót elszabadulni a vágóhídról. Rosszul taglózták le. Először térdre rogyott, de aztán magához tért, és uzsgyi, neki a világnak. Tombolva vágatott végig a falun, mindenki rémülten ugrált be a kapuk mögé. Eltelt pár másodperc, mire észrevettem a porfelhőben, hogy a tinó az egyik mészároslegényt is magával rántotta. A fiú végigszántotta a könyökével az utcákat, aztán már a hasán csúszott, végül elmaradt. Odarohantam én is, és képzeld, az ikerbátyám volt ez a fiú. Fegyva... Öt perccel előttem bújt ki anyánkból. A bika megállt, visszanezett, nyakából mozdulatlanul csüngött a kötél. Még most is magam előtt látom Fegyuskát. A piros, poros húsát.

Még élt... Letérdeltem hozzá. Akkor és ott zavarodott össze az én lelkem.

És tudod, mire jöttem rá? Hogy Fegyva, aki mindent tudott rólam, és akiről én is mindent tudtam, beleértve azt is, amit még magunknak sem merünk elmondani; szóval, hogy az én drága bátyám még ma is élne, ha elengedi azt a kötelet.

De nem engedte el. És ez lett a veszte. Tanulj a sorsából, kérlek.

Bezbozsni vár, leste a hatást. A lány azonban rezzenetlen maradt, akárha egy szoborhoz ült volna modellt.

Három dolgot nem tudsz megváltoztatni. A múltat, az igazságot és az embereket. Ez utóbbi alól még te is csak részben vagy kivétel. Van, amin tudsz bütykölni magadban, és van, amin nem.

Hát jó, pördült meg a forgószekén hirtelen. Ennyi elég az okoskodásból. Lássuk, mit gondolnak rólad mások, ejtett az asztalra egy dossziét a fiókból. Kioldotta, mint egy pólyásbabát a pelenkázáshoz, és belefeledkezett az aktákba. A nap épp kisütött odakint, a beáradó fény glóriába vonta a kopasz fejet.

Sztojka Seherezáde, hümmögött, alsó ajkát kifordítva.

Szálem alejcum, vigyorgott, majd előredőlve ismét orron pöccintette a lányt.

„Ha még egyszer hozzám ér...”

Gizi néni majd végigvezet az épületen. Megmutatja, mi hol van. Egy darabig még maradsz a felvételes szobában. Csak amíg ki nem sütjük, melyik hálóba kerülj. Mert a legfontosabb most az, hogy befogadjanak. Hogy ne nézzenek ki téged maguk közül. De vigyázz, mert itt kétféle lány van: rossz meg romlott. Az utóbbiaktól tartsd távol magadat.

Becsukta a paksamétát.

Értelmes gyerek vagy. Én megérezem az ilyesmit. Egy tanárnak nemcsak szájról, de szemről is kell tudnia olvasni. Azt is látom, hogy nem játszod meg magad. Hogy nincs tettetés abban, amit csinálsz. Te most tényleg nagyon utálod azt, ami veled történik. Jogosan, hisz egy gyermekotthon, hogy is fejezzem ki magamat... szóval, nem egy sétagalopp. És a lányok még vérmesebbek, mint a fiúk.

Bumi a könnyezőpálma lyukas leveleit nézte.

Tudsz csalavázni? Mert itt bizony megtépnek majd rendszeren. Az ilyen bentlakásos műintézményekben, tárta szét a karját, sajnós mindenütt az ököljog uralkodik.

Kicsit fölemelkedett a székén. Talán szellenteni.

Idióták... Múltkor egy hároméves kislányt ájultra csiklandoztak. Azt hitték, meghalt... Na, ne rezelj be azért, nem lesz semmi baj.

A lány még egy kicsit csavart a törzsén, így már szinte háttal ült az igazgatónak.

Takarékbélyeged van?

„Ó, hogy lepné be a képed a fekete guga. Ennek tényleg nincs jobb dolga, mint velem foglalkozni.”

Tetanuszt kaptál?

Bezbozsni vár. Száránál fogva az olvasószemüvegét forgatgatta ide-oda az asztalon, majd a már ismert mozdulattal a nyakát ropogtatta. Kintről szarkacsergés szűrődött be.

Egy vak hangot se szólsz?

„Nincs énnékem veled beszélhiválóm, te nyomorult.”

A diri szája körül megfeszültek az izmok. Ádámcsutkájáról, mint egy elbitangolt kecskeszakáll, ritkás pamacsban meredeztek a szőrszálak.

Szuper, pattant fel. Az egyiknek akkora a pofája, mint a bécsi kapu, a másik meg se szólal. Mintha nem is neki beszélhív. Legalább annyit árulj el, mégis hogyan szeretnéd, ha hívnánk? Mert ezt, hogy Seherezáde, marha fárasztó kimondani.

És bár gyűlt benne az indulat, Bumi hallgatott.

Jó, akkor te leszel a Fityfiritty. Ezt megoldottuk, dőlt hátra a székében Igaz bácsi. Nálunk a faluban így hívták a sokat csacsogó nőket.

A lány egy elszabadult papírsárkányt vett észre a félig nyitott ablakban. Pálcai az ellenfényben egy keresztet rajzoltak.

Hallgass ide, Fityfiritty. Sejttem, mit érzel. Kicsinek, semminek látod magad, akit most kedvére hajigál a végzet.

Hangja dúrból mollba lágult.

Hadd mutassak neked valamit, vett elő egy ékszerdobozt a fiókból. Várj, előbb becsukom az ablakot, hogy még véletlenül se fújja el a szél. Tessék, huppant vissza, ez itt a világ legnagyobb fájának, a vörös mamutfenyőnek a magja, szórt ki egy papírlapra pár cirmos magocskát egy tobozból.

Egy több mint száz tíz méter magas, négyezer éves fáé. Ez tehát nemcsak a legnagyobb, de a legöregebb élőlény is egyben. Csúcsa egy húszemeletes felhőkarcolóval vetekszik. Délcegebb, mint a New York-i Szabadság-szobor. Itt egy fénykép róla. Látod, a törzsébe egy kétsávos autótutat vágta.

A lány nem nézett oda. Nem zárta ki a látóteréből Igaz bácsit, ennél idegesítőbb volt, amit csinált, mellette nézett el pár arasszal.

S hogy miképp kezdte ez a kolosszus? Így, mutatott a papirosra. Egy pirinyó magocskaként. Csak ez a középső csík a mag. Ezek itt, magyarázta előredőlve, kis szárnyak az oldalán. Hőségben rénsnyire nyílnak a toboz pikkelyei, s ezek a pöttöm magok akár több száz méterre is elvitorláznak a levegőben.

„Legszívesebben lefújnam az asztalról a hülye magjait, hogy négykézláb keresgesse őket.”

Miért vagy ilyen dafke? A határaitam feszegeted, rakta el csalódottan Bezbozsni a szelencét.

Lazíts már a vérteden egy kicsit, tette össze a kezét könyörögve, majd váratlanul kiborult. Az anyád picáját, te. Én nem köntörfalazok. Megmondom én a hétfájdalmú Szent Szűz színe előtt is, hogy ennek így nagyon nem lesz jó vége. Fenn hordod a porszívódat. Csak vigyázz, lengette a lány felé a mutatóujját, nehogy beleessen majd az eső.

„Hogy lógna a szemed a térded kalácsáig.”

A tapasztalatot tisztelni kell. Egyet vagyok értve? Annál nincs értékesebb. És tudod, miért? Mert azt nem lehet könyvekből kiolvasni. Márpedig, bocs, de te még képes gondolat se voltál, amikor én már, szóval, érted. Úgyhogy ezzel az én mindenkinél mindent jobban tudok hozzáállással nálam nem mész sokra, lazította meg a nyakkendőjét idegesen. Mert ezt itt megpróbálták már páran.

De én majd lenevellek erről. S ha nekem nem, hát sikerül majd másnak. Az élet iskolájában nincs tandíjmentesség.

„Anyám, borogass. Ez berúgott a saját dumájától.”

Nem értelek. Te okos kislány vagy. Akkor viszont miért viselkedsz így? Hisz ezzel csak magad alatt vágod a fát. És ha kihív a tanár felelni, akkor se nyikkansz meg?

Kis habcsomó jelent meg a szája sarkában.

Biztos, hogy így akarsz velem bántani? Itt mindenben az enyém az utolsó szó. És ha le kéne osztályoznom a beszélgetésünkben való részvételedet, a nullánál jobb jegyet nemigen tudnék adni neked. Bicskanyitogató a modorod. Pedig nekem nyugodtan mondhatod egyesbe is. Vagy az a célod, hogy magadra haragíts? De mit gondolsz, melyikünkön csattan-na nagyobbat az ostor?

Egy utolsó kérdés, húzta vissza a vállára a nadrágtartót. Már ha futja idejéből naccságának. Mondjuk, tíz év múlva mi szeretnél lenni? Ezen lassan érdemes lesz elgondolkodnod, hisz pár év múlva szakmát kell majd választanod. Időben el fogom sorolni, milyen iskolák jöhetnek számításba. Mert mást kell tanulnia annak, aki a konzervgyárban akar kikötni, és megint mást, ha a tehenészet vonz. A két meló között ég és föld a különbség. A gyárban szériamunka folyik, hangos, bűdös és unalmas. Ugyanaz a mozdulat egy futószalag mellett, olykor tizenkét órán át. Majd meglátod az üzemlátogatáson. Állatgondozóként viszont végig tudod követni a bocik sorsát. Az egészzel kerülsz kapcsolatba, és nem csak a résszel. De persze megvan az előnye a gyári munkának is. Jobban fizet, például. És a hétvége szabad. A gépek ugyanis nem kérnek enni.

Bumi ápolónő szeretett volna lenni, de persze hallgatott, mint a sír.

„Ha a feje tetejére áll, akkor se fogok megszólalni.”

Na, ebből elég, pattant föl Bezbozsnij, mint egy zongorakalapács. Ez most már tényleg túlmegy mindenben. Hát kefét ettem én, hogy magamban beszéljek? Unom azt a savanyú pofádat, érted? Mint a szappanbuborék, úgy pattanak szét rajtad a mondataim. Sokat, nagyon sokat engedsz te meg magadnak. De se baj, én majd kezelésbe veszek. Itt majd nyereg alá törünk téged, ne félj.

„Azt hiszi, megfélemlíthet. Korábban kell ahhoz felébredni, te csökkött.”

Eltévesztetted a házszámot. Az ilyeneket, mint te, én a pirítósomra kenem.

Befújt az inge alá, majd a nyakkendőjével végigtörölte a homlokát. Mikor látta, hogy a nyakkendő vége elsötétült a verítékétől, bosszúsán tépte le magáról.

Látom az iratokból, hogy te nazarénus családból jössz. Szép, szép, de azért tisztázzunk valamit, kezdett el dühödten cirkulálni a szobában. Csak a félreértések elkerülése végett. Ez itt nem az evangélium, világos? Akárhogy is fáj a szívem érte, én nem szaladgálhatok minden egyes elveszett bárány után, hisz ha megtenném, akkor még az a kilencvenkilenc is szétszéledne, ami most még együtt van.

Hátracsapott kezekkel, egyre gyorsabban róttá a köröket. Fülei kivörösödtek, hangja egy fél oktávval magasabb lett, s még tán az álla is jobban ketté állt.

Mi teljes értékű, öntudatos embereket nevelünk. Egy gombostűfejnyi buborék landolt a lány térdén. Ha tehát kiskegyednek ma nem méltóztatik szóba állnia velem, ám

legyen. Valami azt súgja, hogy túl fogom élni. De te... ragadta váratlanul copfon Bumit, te adod még lejjebb is. Ezt jó, ha már most megjegyzed magadnak. Mert ha te így, akkor én is így, rántotta le a székről a diri Sztojka Seherezádét.

Ezt akartad? Nem szokásom, de ha... Picsába, segítette föl a lányt.

Csakis magadnak tehetsz szemrehányást ezért, morogta egy idő után.

Nem szeretem, ha szórakáznak velem. Tudod, egyvalamit én is tanultam a Jézuskától. Aki odatartja a másik orcáját is, azt előbb-utóbb keresztre feszítik.

A lány pislogás nélkül meredt maga elé. Most már ha akart volna, sem tudott volna megszólalni.

Na, jól van, nem történt semmi. A rossz rádiót is megütögetik néha. És ha szerencsénk van, akkor megszólal. Te ma nem szólaltál meg. Értem én, hidd el, hogy értem. Időjárás nemcsak kint van, de bent is. És benned most nagyon vacak az idő. Zuhog, dö-rög... tán hallani sem hallasz.

Szomorú és törődött lett, mintha egyszeriben kiszállt volna a szufla belőle.

Kiestem a szerepemből, szólalt meg nagy sokára. Az igazság az, hogy ezt a világot nem nekem találták ki.

Arca sárga volt, mint a kukoricán nevelt csirke, ha lekopasztják. Gyűrött férfizebkendőt húzott elő, s az inge alá nyúlva kitörölte vele a hónalját.

Olykor mindenkét elragad a hév. Csak hát, ahogy a Tiszát, úgy az érzelmeinket is szabályoznunk kell, különben kilép a víz a medréből, és akkor bizony olyan bűdös lesz a lelkünk, mint ez az íróasztal. De azért van két füle az embernek, hogy ami az egyikben be, az néha a másikon rögtön ki is jöhessen, nem igaz?

Sodort egy cigarettát. Lassan, módszeresen. Még nem tudott Bumira ránézni.

Makacs vagyok. Apu egyszer azt mondta, ha ló volnék, engem csak elaltatva tudnának megpatkolni.

Fejét hátravetve fújta ki a füstöt, karjai holtan csüngtek az oldalán.

De te még nálam is konokabb vagy.

Írisze lassan elindult fölfelé, majd kis híján el is tűnt. Két fokhagymagerezd fehérlett a szemgödreiben.

Ne haragudj.

A lány az égő gyufát nézte a hamutálban. Mint a leguánok háttaraja, lángolt a szál hosszában.

Bumi keze már a kilincsen volt, amikor Bezbozsni megpróbált.

Ha azt akarod, hogy békén hagyjon a világ, akkor be kell tartasad a játékszabályait. Na, jó, leléphetsz. A napirendet majd elmondja a Gizi néni.

Az örmény fejezet

Lassan feléhez ér a könyvem, mely az 1688 munkacímet kapta. Keletről nyugatra halad az év: a feleúton, Indiából jövet, eredetileg Iránról akartam írni. Irán, a szunnita birodalmak antagonistája, Irán, a lóexportőr Indiába, ez lett volna a nagyhatalmi és kereskedelmi keret. Irán, a spéci, a síita. Irán, a felsőbbrendű perzsa kultúra. Mindezt egy iszfaháni palota, a „negyvenoszlopos” *Csehel Szotun* freskóin keresztül képzeltem bemutatni. Mondjuk, egy francia vagy holland gyémántkereskedő kalauzolásában. A különféle sahk csatáit, diplomáciai fogadásait ábrázoló sokszereplős panorámaképek jók lesznek átkötésnek a már elkészült közép-ázsiai fejezetekhez, gondoltam. Ott van rajtuk minden, ami a reprezentációhoz kell: a kegyetlenség és a pompa, a merev hierarchia és a művészi nyitottság – a partvisméretű, kackiás férfibajuszok, a mellig érő, csigás fiúpajuszok nemkülönben.

Kettővel nem bírsz, mondta barátom bő negyedszázada. Ezt első feleségemre és vele közös fiunkra értette. Első feleségem már húsz éve halott, válással végződő kapcsolatunkat egy egész verskötet dolgozta fel. Fiunkról szinte mostanáig hallgattam. *Mondja, fiatalember, milyen jövőt lát maga előtt?*, kérdezte tőle tizenkilenc éves korában a Lipóton a kezelőorvosa. *Úgy gondolja, hogy még tíz év múlva is a szülein fog élőködni?* Széles vigyor kíséretében érkezett az igenlő válasz. Miért is ne? Ha lehet! Aki élt, azt pumpolta. Aztán ahogy dőltek ki a sorból a felmenők, úgy szórta ki az ablakon az örökségét. Két és fél lakás, plusz egy festőhagyaték. De nincs az a pénz, ami ne peregne le előbb-utóbb az esztelen nagyozolás homokóráján. A fiatalember, aki már nem annyira fiatal, legalább öt éve az utcán él.

Apám közös képviselője volt a háznak, amelyben lakott, több mint tíz éven át. Ingyen csinálta, és szenvedélyesen spórolt a javításokon. Eredmény: darabokban potyog az eresz korhadt deszkázata, sorban durrannak ki az ólomcsövek, törik a vízelvezető csatorna, alámosódik a járda betonja. Kilencvenhét éves apám talvayelőtt sürgetésemre végre leköszönt. Azóta a harmadik közös képviselőt fogyasztja a ház, helyesebben, a közös képviselő (a továbbiakban: köke) fogyasztja a házat. Az első egy ingatlanos volt: öt aranylánc az egyik csuklón, öt a másikon, egyik nap Porschéval jött, másik nap BMW-vel. Úgy lépett hivatalba, hogy nem lett bejegyezve a banknál. Csak erről nem értesült senki. Arról sem, hogy apámmal, aki föl se fogta, mit ír alá, a ház összes megtakarított pénzét átutaltatta a saját céges számlájára. Rendőrség? Ügyvéd? Hol élsz? A tolvaj boldog, hogy leváltottuk, azóta is röhög a markába.

Már az iráni anyaggyűjtés előtt ott birizgált bennem valami. Megtudtam, hogy a 17–18. század folyamán Délkelet-Ázsia nagyvárosaiban sorra létesültek örmény kereskedelmi kolóniák. A hálózat központja az iráni főváros, Iszfahán volt, innen rajzottak ki az örmény kereskedők a szélrózsa minden irányába.

Iszfahánba (és Iránba) a jóságos perzsa sah telepítette (deportálta) őket a török-iráni háborús határzónából (Örményországból). Adott nekik (a leggazdagabbaknak) vissza nem térítendő hitelt, adott privilégiumokat. Ők exportálták az iráni nyers selymet (fonalat) Törökországon keresztül (ott élő örmények bekapcsolásával) nyugatra, cserébe aranyat-ezüstöt hoztak be a nemesfémszűkében lévő perzsa kincstárnak. Kétszáz örmény család biztosította a sah éves jövedelmének egyhatodát. Ez birizgált bennem. Ezzel kezdenem kéne valamit!

Nem, ne vegyek neki újat, jó ez a régi ágy. Már nincs benne poloska, nem igaz? Hát akkor! Ő különben sem érezte, észre se vette őket. Őt ez se zavarja. Csak én vagyok ilyen kényes. Jó ez az ágy! Arra a kis időre! Így apám, aki sohasem takarított. A poloskatelepet az általam rászabadított takarítók fedezték fel a matrac anyagában. De ott feketélltek a gombostűfejnyi véres szarpettyek a fotelban, a másik ágyban, az ágy mögött a falon, a képek mögött. Már sok-sok éve csípték. Volt olyan idős asszony, mesélte a rovarirtó, aki annyi vért veszített poloskacsípés következtében, hogy abba halt bele végül. Apám a kilencvennyolcadikat taposta ekkor. Anyám halála óta egyedül élt, otthonba nem akart menni. Már megszokta a magányt. Meg hát drága is az otthon. Sajnálta rá a pénzt.

Anyja halála után (ennek húsz éve) közöltem a fiammal: eladjuk a közös tulajdonú műteremlakást, veszünk rajta két kisebbet, egyikbe beköltözik, másikat kiadjuk, abból biztosítjuk a megélhetését. Nem, neki már nincs sok hátra, ő meg fog halni harmincéves korára, ő pénzt akar, ide a kezébe, neki most azonnal kell az öröksége! Ebbe nem mentem bele. Erre eladta az antik bútorokat bagóért, majd amikor ennek a pénznek is a seggére vert, tudtomon kívül kiadta a kétszobás lakást egy arab dílernek és további húsz személynek, fiú prostiknak meg két cigány nagycsaládnak. Egyszer kapott tőlük pénzt, aztán ha kérni mert, megfnyegették, hogy ledobják a hatodikról. Féléves küzdelem következett: a közműveket sorban levizitáltam, kifizettem, majd elzártam, egy ügyvéd szerzett biztonszági embereket jó pénzért, végül sikerült vér nélkül felszabadítanom a romokban heverő, egykor impozáns lakást.

Egy indiai örmény kereskedő lesz az iráni fejezet főszereplője! Huszonegynéhány éves, már körbeutazta a földet, és erre állandóan hivatkozni fog. Iszfahánba készül, lánykérőbe. Merthogy az örmény diaszpóra előszeretettel ment vissza a „kályhához”, vagyis a központból nősült. Az iszfaháni örményvárost Dzsulfának hívják (még ma is létezik mint kerület). Emberem, aki rányitja majd az olvasók szemét a nagypolitika és az akkori világgazdaság összefüggéseire, szárazföldön menne Iránba, így tervezem, ugyanis multáni (ma Pakisztán) örmények tartoznak neki, és természetben (fűszerek) törlesztenek. A hegyekben afgán martalócok támadják meg a karavánját. Áruját, jegyajándékát elrabolják, őt magát túsul ejtik.

Anyám halála után apám kiadta az alatta lévő (korábban megvásárolt) lakást, eleinte normális bérlőknek (a bevétel nagy része így is elúszott a Quaestor-részvényeken). Aztán kiderült: a fűtés korszerűtlen, sőt életveszélyes. Őt ez nem zavarja, mondta apám. Közöltem vele: a kazánt ki kell cseréltetni, tavaszig ne jöjjön új lakó. Jó, jó. Bár arra a kis időre, ami neki még hátravan, minek költene bármi-re? Csak a bevételkiesést fájlalta, neki a bérleti díj kellett, most azonnal, ide a kezébe. Tudtomon kívül leszerződött több ingatlanközvetítő céggel. Hogy, hogy nem, egy cigány nagycsalád volt az első jelentkező. Letettek háromhavi kauciót,

aztán többet semmiért semmit. Ha szólt nekik, őket kellett sajnálni, amiért nincs munkájuk. Éjjel-nappal mostak-főztek, rendszerint otthon időztek vagy tucatnyian. Végül féléves küzdelem árán – csillagászati közműtartozás kiegyenlítése, biztonsági emberek felbérzése – sikerült kirakni őket vér nélkül a csontra lelakott lakásból.

Fiam a zárton, utcáról vitték be, a kezelőorvosa hív. Egy hónapig tarthatják bent. Elküldenék rehabra, csak hát nincs tébéje, nem fizeti, ki tudja, mióta. Elin-tézném? Utánajárok. A máltaiak ismerik, hogyne, ki van tiltva a szállóról. Nem számít, adnak igazolást. Csak előbb tudjam meg a NAV-tól, mióta van tébé-tartozása. De legelőbb menjek a kórházba meghatalmazásért. Amit a pszichoti-kus fiamnak kell aláírnia. Aki szerint én a mostoha(?)apja vagyok, külföldi ügy-nökök tartanak a markukban, ezért fosztottam ki őt. A főorvos beviszi a papírt a zártra, és már hozza is aláírva. Megyek a NAV-ba, több százezres a tartozás, onnan a Máltába, írják az igazolást. NAV-nál az adósság lenullázva, hajléktalan-nak jár a tébé. Pár nappal később ismét hív a kezelőorvos: ahová küldenék, oda a fiam nem hajlandó menni, csak oda, ahol nincs hely. Náluk is kitelt a becsülete, az egy hónap le se telt, kirakták.

Nagy-Iszfahán a világ egyik legnépesebb városa 1688-ban. Grandiózus vá-ros- és parképítészetéből Európa is tanul majd. Az örményváros, Dzsulfa nagy-kereskedői az iráni klímához alkalmazkodó, fényűző kupolás épületekben lak-nak. Átriumos belső udvaruk falát ezüstarabeszkék és európai stílusú freskók díszítik. A házak tetején terasz, a kertben márványkút, a szobákban drága sző-nyegeg, brokáttal behúzott ülőpárnák. Az utcai kapu szűk és alacsony, nehogy a perzsák lóval be tudjanak jönni. A házak elé gyorsan növvő szennafát ültetnek. Ide igyekszik majd az én örmény hősöm.

Padlóbeeresztő doboz az ötvenes, zöld patinás kordonlánc a hatvanas, szov-jet elektromos masszírozó készlet a hetvenes, pergamenné keményedett fél-irodányi papíráru, műrafia-szálas, pvc-fonalas gépi orsók a nyolcvanas évekből. Sakkasztal, kereskedelmi szótár, ájronmenes szatyor, sportcipő egy szerencsétle-nül járt fiatal rokon hagyatékából. Anyám halála előtt magostól eltett befőtt potyadék vadszilvából ötliteres üvegekben, fél mázsa kukacos mogyoró karton-bozokban. Kitaposott bakancsok, koszlott dzsekik, térdfoltos tréningruhák, sza-kadt fülű táskák, roncs esernyők kukákból vételezve. Leírhatatlan rendetlenség, barnára sötétedett, valaha vaníliaszínű tapéta, sok évtizedes kosz, ragacs a par-kettán, a linón, a polcokon. Lomtalanítunk apámnál. Aki úgy él saját fűtetlen otthonában, mint egy hajléktalan.

Szereplőkön gondolkodom. Irán soknemzetiségű birodalom. Ott vannak a rebellis grúzok, akiket százezerszám szórtak szét az országban, akárcsak az ör-ményeket. Vagy a kurdokat. Vannak még kis számban európaiak: portugálok, franciák, angolok. Részben kereskedelmi előnyökért küzdenek, részben missziót folytatnak keleten az örmények között Róma megbízásából. Az önálló örmény apostoli egyház és az örmény kereskedők szívósan ellenállnak a nyugati nyomulásnak. A perzsa udvar állandó színtere az intrikáknak. Minden közösségnek megvannak a kijáróemberei: az örmény előkelőségek gazdasági, a grúzok kato-nai csúcspozíciókat töltenek be Iránban. Aztán ott van a sah befolyásos tolmá-csa-titkára, egy francia kapucinus. Legyen ő az örmények ellenlábasa?

Vasárnap hajnali hívás. Azonnal menjek a házba, ahol apám lakik, zárjam el a főcsapot, csőtörés megint. Miért nem az új közös képviselő megy? Mert őt lehetetlen elérni! Amióta megválasztottátok, nem járt még a házban! Ímélekre nem válaszol, a százezer plusz áfát felveszi minden hónapban, te hoztad a ház nyakára ezt a perszónát, intézkedjél te!, üvölt velem a lakó. A ház számlája üres, a mostani köke azzal etet, hogy visszaszerzi az elődje által ellopott pénzt. Ehelyett összefog a tolvajjal, és duplájára emelteti a közös költséget. – Nyári hőség, világvégi OTP-fiók. Számlabetekintési jogunk bejegyeztetésére várunk egy sápadt lakótárssal. Köke nélkül nem megy. Köke sehol. Végül ropira sülve, pink túll mini ruciban belibeg a mi másfél mázsás boldogságunk. Tíz perc az egész, csi-csergi a túlkent kármin ajak, tíz perccske, rebegi a háromcentis műszempilla. Aztán otthagyt minket egy órára megint.

A világ egy mikrohullámú sütő, az embert szünet nélkül sugarazzák. Ez egy nem halálos, de kivételes tehetségekre különösen ártalmas, távvezérelt mészárlás. A kivételes tehetség felcsönget a nagypapjához, a kilencvennyolc éves beengedi őt, a hajlékkal nem rendelkezőt, használja a nagypapja laptopját, a szerinte hasznavehetetlen régi szart, és posztol róla a fészbuokra. Kiposztolja a családot, a család haszonlesőit, akik neki tartoznak, tehetségtelenek a kivételesnek, a korszakosnak, kifosztják és halálba taszítják őt, a Krisztusra emlékeztetőt. Egyszer csak, mert egy lakó felhívja aggodalmában, a mostoha(?)apa ott terem a nagypap lakásában. Előbb a tehetség táskáját hajítja ki a lépcsőházba, majd vállon ragadva őt magát, a fiát, a száz-évben-egy-ha-ilyen unokát, hiába alkalmaz aikidó-technikát. Mostoha(?)apja évtizedek óta hanyatlak szellemileg, tudja róla, diagnosztizáltan elmebeteg, ám testi erejét ez, úgy látszik, nem befolyásolja.

Ejtem a kapucinust, nem tudok eleget róla. Meg nem akarom, hogy az udvarról szóljon ez a fejezet is. Megtudom viszont, hogy az örmény nők, ha férjhez mennek, férjükön és náluk fiatalabbakon kívül nem szólhatnak a fiús családban senkihez, amíg gyereket (és főleg fiút) nem szülnék. Van erre az időszakra egy általuk használt külön jelbeszéd, aminek évszázados hagyománya van. Eldöntöm: egy menyasszony lesz a főhősöm. Aki mutogatni fog, és én a mutogatást írom le majd. Hogyan? Majd kialakul. Rendelek a menyasszony mellé egy férfi kísérőt, aki természetesen egy örmény rokon és persze világment kereskedő. Csak honnan hová mennek? Mehetnének Jerevánba, de kiderül, hogy Jerevánt 1679-ben elpusztítja egy földrengés, az ottani gazdagok zöme elvándorol. Márpedig az én előkelő dzsulfai menyasszonyomat csak jó partihoz adják.

Tavaly tavasz óta mosódik alá a járda a házban, ahol apám lakik. Tavaly tavasz óta nem fizet közös költséget az egyik lakás tulajdonosa: alkoholista, leszázalékolták. A másik lakásé azért nem fizet, mert a köke nem csinál semmit a havi százhuszonhétért. Plusz az ellopott pénz is (két és fél milla) nagyon hiányzik. Tavasz óta bombázom a kökét, hogy csináljon valamit, mindjárt itt az esős évszak, a ház alapjaiban fog megrogyni. Nemhogy elérhetetlen, de, mint mondtam, még össze is fog a tolvaj elődjével. Végül eldöntjük: ezt a szabotáló, tolvajsimogató kökét is leváltjuk, le, ezt a szafaládékarút és elefántlábút. Sőt: fel is jelentjük. Kiderül, hogy nem érdemes. A közös képviseléről szóló törvény megalkotásakor semmiféle visszaélésre nem készültek fel a törvényhozók. Csak a tulajdonosokat lehet erre-arra kötelezni. A kökét csak leváltani lehet.

Mikor *nem* az apámat kísérem szakorvosi rendelésre, laborra, kardiológiára, ultrahangra, bőrgyógyászatra (már az ezekre való jelentkezés is elviszi az ember fél életét); *nem* a déli és esti gondozót instruálom (tavasz óta ilyenje is van az apámnak), hogy hol keressék, ha nem találják otthon, mit vegyenek neki a boltban, ha péntek délben megeszi az egész hétvégi kaját; és *nem* a ház beomlott járdáját javíttatom pótkökeként vészhelyzeti közgyűlést összehíva, célbefizetéshez folyamodva (ez kábé kétszáz telefonomba és álmatlan éjszakák sokaságába kerül a rám eső százezer forint javítási költségrészen felül), *akkor* a fiam zaklat, hol a mobilomon (*Te tartozol nekem, Zoltán!*), hol személyesen, órákig nyomkodva a kaputelefonunkat, időnként más itt lakókét is, családtagokét, elképesztő trágárságokkal szidalmazva engem és feleségemet kint az utcán. Már megint szép esténk van, mondogatjuk egymásnak.

Közel féléves rákészülés és akadályoztatás, nyomasztás és halasztás után, születésnapom előestéjén hősnőm szólamával belevágok a fejezetbe: *Vagyok, nem vagyok, hol vagyok? Megyünk, nem megyünk, merre nem megyünk?* Ezek a nekifutás-mondatok, elrugaskodó-mondatok, trambulín-mondatok később kiesnek, akárcsak ezek: *Jó, legyen, férjhez megyek: az a boldogság, az a beteljesülés! Majd lezúg a nagy szerelem, árad, mint a veszedelem, a hidakat, az utakat elönti! Tudom, hogy így lesz, az lehetetlen, hogy ne így legyen, ne jó legyen, és pont velem!* Hősnőm eruptív személyiség, de nekem nem a lelkét kell kiraknom a placra, hanem a szokásrendszert, amely tizennégy évesen beszippantja őt. Úgyhogy, ha tirádázik, akkor se mutasson ennyit magából, ne legyen ennyire egyénített. Tükör lehet, de: a környezetéé.

Zolikám, jól vagyok, panaszmentes, tünetmentes, fiad nem jelentkezett, valahol külföldön van, te mondtad, én nem engedem bel!, fogadkozik apám telefonon. Nem mehetek hozzá, feleségem covidos. Aztán nekem is pozitív lesz a teszt. A déli gondozónő aznap jelenti: a papa öt réteg ruhában, betakarózva fekszik, már tegnap se evett nagyon, a vizet is úgy kell belediktálni, a bal lábára alig tud rálépni. Szólok a házi orvosnak, kimegy, rendben talál mindent. Semmi baja, csak a kora. Másnap, pénteken már forrónak találja a déli gondozó, de nincs otthon lázmérő; az esti gondozó hoz, 38,2-t mér, van nála Algopyrin. Szombat: feleségem megy hozzá. A lába „panaszos”, mondja apám, csak a falba kapaszkodva tud járni. Feleségem fia orvos, aznap visszamennék hozzá, súlyos szívritmuszavart állapít meg: tüdővizenyő, életveszély, mentő, kórház. Vizelet-visszamarádás, veseleállítás, katéter.

Mikrohullámú és ultrahangfegyvereket kezelő profitorientált hedonista túlélőgépek tombolnak a magyar utcákon a fiam szerint. Sunyi, sátános pofájuk elárulja, mi megy itt nálunk: ingatlantulajdonos öregek, költségesen kezelhető betegek módszeres kivégzése. A szüntelen fejlődéstől amortizálódott tehetséget maradék nyárspolgár rokonai cserben hagyták, lefizetett pszichiátereit három hónapra internálni (rehabra küldeni) akarták. Ezért a játékos életmódját fel nem adó, egy fitying nélkül is drogozgató vándorfilozófus az agyevők Magyarországaról a nyugati testfasisztákhoz vonatozik, hogy hozzájusson a komfortosabb szociális ellátáshoz. Mostanság bécsi, müncheni, kölni reptereken, pályaudvarokon, hajléktalanmenhelyeken állja a játékrontó írástudatlanok karcinofób ösztüzét, és két vesztes sakkjátszmája közben – ifjú civilsmaszterek kofahahotájával

övezve – hívóazonosító szám nélkül hívogatja legfőbb adósát, a mostoha(?)apját: *Zoltán, add ki az örökségem!*

Nekilódul-megtorpan, lépésről lépésre araszol előre a szöveg: a hozományt és egyéb árut szállító örmény karaván Iszfahánból Tbiliszibe tart. Eredeti koncepcióm szerint a menyasszony kísérlője kereskedelmi szakszavakkal dobálózik. De ez a szakduma nem illik bele a párbeszéd sodrásába, egy tizennégy éves lány füle nem nyitott az ilyesmire. Annál jobban beleillenek az apám lakásából elhozott vőfélyrigmusok. El nem tudom képzelni, kitől kapta és mire használta ezeket. Cirkalmas kézírásával címezte meg a gépiratot: vajon mikor? Feleségem jár be apámhoz a kórházba, én nem mehetek a covid miatt. Kegyelmi idő, kihasználom. Cselekményszegény, de pergő dialógusaimat mitikus földrajzi betétek szakítják meg. Zenei-vizuális ellenpontként így kerül a nászmenetbe (ez lesz a fejezetcím) a Mágusok pusztája, illetve a Kaukázus hegylánca – mint a grúz nép rabláncá.

Apám a kórházban kitepte a katéterét, aztán az orvosok jobb belátásra bírták, de az ereje fogy. Leviszik a lázát, tablettával próbálják csökkenteni a prosztatáját, védeni a további meszesedéstől az aortáját, kap antibiotikum-kúrát. Karácsony előtt két nappal hazabocsátják, a katéter használatát úgy-ahogy megmutatják, elengedik a vérhígító szuri otthoni beadását. Csak hozzánk vihetjük. Első délután járókerettel alig jut el a fürdőszobáig. Az antibiotikum megteszi hatását: miután lesegítjük róla a pelenkanadrágját, apám ürüléke zuhanyként fröcsköli barnára a kádat, a mosdót, a falat, a vécé porcelánját. Másnapra (szenteste) hatalmas káromkodások közepette a kövön térdelve beletanulok ápoló-szerepembe: legnehezebb a nadrágpelenka levétele úgy, hogy a fürdőszoba ne legyen megint szaral tele, aztán a tisztát úgy felügyeskedni apámra, szegényre, hogy ki ne jöjjön helyéről a katéter vége, és elől maradjon a csövön lógó zacskó. Na, így add rá a pelenkát, a pizsamát valakire, aki állva alig tudja megtartani az egyensúlyát!

Történetem félbemarad egy hídnál, Irán és Grúzia határán. Másnapra tűzték ki Tbilisziben az esküvőt. Csakhogy Grúzia – nem elég, hogy területén akkor két birodalom, a török és a perzsa osztozik – még mindenféle öröklött belviszályal is terhelt. Részfejedelméi, nemessége több emberöltő óta egyebet se tesz, mint egymást öli. Ennek az évtizedes harcnak egyik fejezeteként valamelyik vazallus grúz fejedelem szembefordul Iránnal, mire a sah másik fejedelmet nevez ki, és egy hadsereget is küld vele. Az irániak pacifikálni kezdik saját grúz területeiket. Ebbe a hadműveletbe csöppen bele az én nászmenetem. Itt tartok. De mi legyen a menyasszonnyal és kísérlőjével? Meneküljenek el együtt, és legyenek egymással boldogok? Nem jó, ez steril megoldás.

Apám iskolába jár, amúgy is ez volt legfőbb szenvedélye, csak a higiéne nem szerepelt soha a tantárgyai közt. Most én vagyok az iskolamester: tanítom az apámat, a kilencvennyolc évest, segget törölni. Ne spórolj! Telik rá! Dupla papírral! Még egyszer! Még egyszer, érted?! Aztán lehet a bidére ültetni, a hátsó felét jól kilötyöltetni. Hálás érte. Mi meg full figyelem és ijedelem vagyunk. Nincs hova lekötözni, nincsen rács az ágyán: mi van, ha elindul, és nem szól, és nem tud úrrá lenni a fosásán? Nekem és feleségemnek idén a kisdéd ilyen alakban született meg. Nem sokat alszunk. Mikor elszunyókálok, azonnal fel is riadok, és tényleg, ott botorkál kifelé a járókerettel, csak nem tudja pontosan, merre menjen, ez így

megy éjjelente többször. Nappal fel-alá csoszog a lakásban, hogy visszanyerje az erejét. Útközben a mi hitvesi ágyunkba dőlne legszívesebben, olyankor nincs kegyelem: tovább terelem.

Halló, evangélikus, református, katolikus, baptista, zsidó, felekezeti vagy önkormányzati idősotthon, halló! Ha ló, egyen zabot! De inkább tölts le, tölts ki, hozza be, adja le, mi majd elbíráljuk. Egy év, három év. Jól hallotta, be kell állni a sorba. Tessék? Hogy nagyon idős? Legyen erős, akkor sincs hely. Számíthat a jóindulatomra, de legnagyobb sajnálatomra, akkor se kerül előbbre a sorba. Helyünk, az nincs. Foglalt helyünk sincs. Beteltünk, mint a mérték. Nekünk se jó. Ez az egész ország egy süllyedő hajó. Azért ne hagyja el magát. Valakinek gondozni kell szegény papát! Haragszik? Rám? A hangja remeg? Ácsi! Nem én vagyok az állam bácsi. Tőlem ne várjon csodát! Ott a család, a megtartó erő. Tartsanak ki, tartsanak össze. Az a nyerő. A család a mennyország. Ne hozzánk kösse a papa sorsát. Inkább oldja meg!

Szólok az öcsémnek, most jöjjön haza egy hétre. Lehet, hogy ez az utolsó alkalom. Ne féljen, ki fogja bírni, majd én betanítom. Átszállítjuk apámat a lakásába. Öcsém odaköltözik egy hétre. Mindennap odamegyünk mi is társaságnak, vizünk kajákat. A háziorvost nyomás alá helyezem. A két ünnep közt elintézi, hogy újév elején – provizórikusan – fogadják apámat a krónikus belen. A jó hírtől fellélegezve kissé, nekiveselkedem a befejező résznek. Szilveszterkor már tudom: egy katona zárja le a hidat, ahol a szereplőim állnak. Egy katona szórja szét a nászmenetet. Egy katona ront neki a zúrzavaros Grúziának. Újév után apám a krónikus belre kerül. Ott fekszik azóta is, naponta láthatom, látogatom. Fiam sugárözönben bolyong a gyilkos Nyugaton. A helyzet tökéletesen reménytelen. Az örmény fejezetet akár be is fejezhetem. Kegyetlen a vége, de vége. Rámegy még tíz napom. A többit nem tudhatom.

Minden jó így, ahogy most van

1. Az apámat láttam reggel, mondta Hoffman, majd hosszú csend után az asztal felé mutatott: – A csirkeszárnyat még megeszed?
2. Nyolc hallgató vizsgázott aznap, egyszerre négyen voltak a teremben, három vizsgázó plusz Hoffman. Rombusz alakban ültek, véletlenszerűen, mégis rombusz, egy diák kiment, egy bejött, pont ugyanoda ült le mindig, ahonnan előtte kiment valaki. Volt még két szabad szék, oda nem ült senki. Hoffmant idegesítette a felkészült hallgató, aki hosszan, választékosan, gördülékenyen, leállíthatatlanul beszélt a tételről, mindig eszébe jutott még valami, és aztán arról még valami, a beugró feladatot is hibátlanul oldotta meg. Hoffmannak figyelnie kellett, a kiváló feleletre is figyelnie kellett, pedig nem akart figyelni. Az elején tudta, hogy ötöst ad, nem kellett volna figyelnie igazából, az apjára akart gondolni, akivel reggel találkozott. Nem érdekelte a felkészült diák hibátlan, pontos felelete, a hosszú és bonyolult bizonyítások, amikbe nem fog belezavarodni a hallgató, nem ront, a levegőt is megfelelő tempóban veszi. Hoffman nem tud belekötni. Hátra is dőlhetett volna, gondolhatott volna az apjára, de nem tudott mégse rá gondolni, követte a feleletet, és önkéntelenül bólogatott. Kiment a hallgató, maradtak egyenlő szárú háromszögben Hoffman és a másik két diák.
3. Nem volt semmi lassú rájövés, sejtés, megérezés. Egyik reggel azzal a biztos tudattal ébredt, hogy a felesége megcsalja.
4. Nyilván nem az apámat láttam, mondta Hoffman, ez lehetetlen. Elmesélte a feleségének, hogy köszönt annak a férfinak, akit az apjának hitt. Reggel, amikor ment át a zebrán, és látta azt a férfit szembe jönni, nem gondolta végig, hogy ez lehetséges-e, megtörténhet-e, nem létezett semmiféle idő, jelen és múlt és jövő, csak a zebra létezett, az a szűk tér, ahol ő és a férfi pont egymással szembe mentek, és a férfi, ahogy mondani szokták, kísértetiesen hasonlított az apjára, a megszólalásig olyan volt, mint Hoffman apja, és mi más tehetne az ember, ha látja az apját szembe jönni, mint köszön neki. Szia. Nem azt mondta, hogy szia, apa, vagy szia, hát te hogy kerülsz ide, nem értetlenkedett, nem lepődött meg, abban a pillanatban, azon a hétfő reggelen teljesen természetesnek tűnt a Kálvin téri gyalogátkelőnél, hogy jön vele szembe az apja, frissen megborotválkozva, sötétkék szövetcabátban. A feleségére nézett: – Hirtelen nem jutott eszembe, hogy meghalt már.
5. Kaurismäki, mondta Hoffman. A Puskin kávézóban ültek, Hoffman, a felesége és a tanszékvezető. Hoffman már a moziteremben észrevette a pár sorral előttük ülő főnökét, és remélte, el tudja kerülni a találkozást. Megvárta a stáblista végét, és már szinte kínosan lassan vette fel a kabátját, sapkáját, kesztyűjét, abban bízva, hogy a főnöke hamarabb kísétál a moziból.

Végül mégis összefutottak. A skandináv filmekről beszélgettek, és arról, hogy a streaming szolgáltatók meg a torrentezés miatt már alig jár valaki moziba. A finnek nem skandinávok, mondta a tanszékvezető, közben Hoffman feleségét bámulta, szinte teljes testtel a nő felé fordult, hozzá beszélt, néha megérintette a kezét. Melyik is az a finn filmrendező, aki Hamletről csinált filmet, kérdezte, amiben a Hamlet valami faipari bizniszt csinál. Zárásig maradtak. Hoffman végig arra gondolt, hogy most kéne felállni, és azt mondani, mennünk kell, köszönjük az estét, jó volt beszélgetni, közben persze, hogy nem volt jó, se az este nem volt jó, se a beszélgetés nem volt jó. Nem akart olyan emberekkel beszélgetni filmekről, akiknek nem jut eszébe Kaurismäki neve, de jó képet kellett vágnia az egészhez, mégiscsak a főnöke volt, ahhoz is jó képet kellett vágnia, hogy a tanszékvezető flörtöl a feleségével, és azt is végig kellett néznie, hogy a felesége ettől rettenetesen zavarban van. Hoffman remélte, hogy a felesége majd annyira kínosan érzi magát a szituációban, hogy fejfájásra hivatkozva kéri, menjenek haza, de a felesége valószínűleg nem akarta kellemetlen helyzetbe hozni őt a főnöke előtt. Egymásra vártak.

6. A felkészült hallgató, akinek a feleletébe nem lehetett belekötni, konzultációra kért időpontot Hoffmannál, emiatt tovább kellett az egyetemen maradnia szerdán. Napok óta csak arra gondolt, hogy mit szólna az apja, hogy a felesége megcsalja. Nem is a megcsaláshoz mit szólna, hanem a fia viselkedéséhez. Hoffman valamiért nem haragudott a feleségére, nem akarta, hogy elváljanak, nem akarta, hogy hagyja abba ezt a viszonyt, nem érzett ezzel kapcsolatban semmit, ami komolyan felforgatná. Ez hogyan lehetséges? Fiam, hogy tűrheted szó nélkül? Nem tudta, kivel csalja meg a felesége, és talán nem is érdekelte. Az apja, amíg élt, se szólt semmihez semmit. Miért pont most szólna? A halála előtti években csak feküdt egy kanapén, és vetélkedőket nézett a tévében. Ha élne, még mindig ezt csinálná. Vannak még vetélkedők? Mik mennek manapság a tévében, gondolkodott el Hoffman. Főzős vetélkedők. Az apja soha életében egy rántottát se süített, de a főzős vetélkedőket biztos nézné.
7. Én azt hiszem, hogy minden jó így, ahogy most van, mondta Hoffman váratlanul a sötétben, épp aludni készültek. A felesége nem válaszolt semmit.
8. Nem tudom, miért köszöntem annak a férfinak, mesélte Hoffman az egyik kollégájának a büfében. Maga is meglepődött, hogy elmondta bárkinek a feleségén kívül, mi történt hétfő reggel azon a zebrán, nem szokta a magánügyeit megosztani a munkahelyén. Vizsgáztatás után ivott egy kávét a büfében, közben az egyik kollégájával teljesen hétköznapi, jelentéktelen dolgokról beszélgettek. Kötelező szociális érintkezés, ez mindig nehezen ment Hoffmannak, de megtanulta az évek során, hogy kérdezni szokás ilyenkor, például hogy teltek az ünnepek, vagy megállapításokat kell tenni az időjárásról, közlekedésről, kicsit személyesebb, de nem túl tolaadó kérdést is fel lehet tenni munkatársaknak, például, hogy mennyit kell még vizsgáztatnod, min dolgozol amúgy, és teljesen természetesen a másik ember is kérdezni fog valamit, amire válaszolni kell, lehetőleg röviden, tömören, semlegesén, nem terhelni a másikat fölösleges beszéddel, informá-

cióval, részletekkel. Csak addig kell kitartani, míg megisszák a kávé, ami nem több, mint két-három perc. De Hoffman a kollégájának arra a szokásos kérdésére, hogy hogy vagy, most nem a semleges „jól, köszönöm” választ adta, hanem azt, hogy: – Hétfő reggel láttam egy férfit, aki úgy nézett ki, mint az apám. De az apám már meghalt. Én meg köszöntem neki.

9. Hoffman felesége nem járt sehova a munkán kívül. Belgyógyászként dolgozott egy közeli kórházban. Nem indult el előbb, nem jött haza később. Hoffman csak arra tudott gondolni, hogy a munkahelyén van viszonya valakivel, nem lehetett másképp. Havonta körülbelül tízszer ügyelt éjszaka, nyilván akkor szokta megcsalni. A felesége nem ment konferenciákra, továbbképzésre, nem vállalt túlórákat, a barátnőivel sem utazott el pár napra, soha semmi olyan programot nem csinált, ahol esetlegesen a szeretőjével lehetett. Hoffman arra gondolt, hogy a férfi is valószínűleg nő, nyilván neki is így jó. Furcsállta, hogy ezzel megelégszik a felesége és a szeretője. Hoffman arra gondolt, ha neki volna szeretője, mindig vele akarna lenni, munkahelyen kívül is, utazni akarna a szeretőjével, moziba menni, étterembe menni, koncertre menni, de Hoffman felesége csak a saját férjével akart ilyesmit csinálni.
10. A tanszékvezető írt Hoffmannak egy e-mailt, hogy menjenek el pénteken hármasban a zeneakadémiára. Sajnos a feleségem ügyel, írta vissza Hoffman. Nagyon boldog volt, hogy nem kellett hazudnia.
11. A feleségének sem merete bevallani, még maga előtt is szégyellte a dolgot, de nem bírta tovább, kiment az apja sírjához. Nem emlékezett rá, mikor járt ott utoljára, nem tulajdonított jelentőséget a temetőnek, nem foglalkoztatta az egész, de most, hogy volt ez a látomás, mert nem tudta máshogy értelmezni, látomás volt ez, nem lehet, hogy valaki ennyire hasonlítson az apjára, ez egyszerűen képtelenség, tehát ez a látomás annyira felforgatott benne mindent, hogy muszáj volt látnia az apja érintetlen sírját. Megnyugvást érzett, de ez a megnyugvásérzés egyszerre el is bizonytalanította. Nem akarta, hogy megnyugtassa az érintetlen sír, nem akarta, hogy ez bármire magyarázat legyen, nem akarta, hogy kétségei legyenek azzal kapcsolatban, ami történt. Márpedig ami történt, az teljesen egyértelmű, egy ember jött szembe a zebrán, aki úgy nézett ki, mint egy másik, történetesen halott ember.
12. A felkészült hallgató ott ült Hoffmannal szemben, és egy matematikai problémáról beszélt. Hoffman most nem figyelt, a vizsgán a feleletére figyelt, arra muszáj volt figyelnie, de ez más, ez csak konzultáció. Persze nem csak egy konzultáció, Hoffman a témavezetője, de itt mégis jobban megengedhető, hogy ne figyeljen, és Hoffman minden lehetőséget megragadott, amikor nem kell figyelnie, és gondolhat olyan dolgokra, amikre kénytelen gondolni, például az apjára, a férfira az utcán, aki hasonlított az apjára, a felesége viszonyára vagy a tanszékvezető kellemetlen nyomulására. A felkészült hallgató egy nem túl csinos lány rossz arcbőrrel, a kezén meg mintha ekcéma lenne, nagy vörös foltok, állandóan vakarta. Hoffman undort érzett, csak arra tudott figyelni, hogy a lány az ekémás kezét az ő íróasztalára teszi, bosszantotta, hogy ezen gondolkodik, nem azon, amiken gondolkodnia kellett volna. Azt kéne mondania a lánynak, hogy ne hara-

gudjon, de migrénes fejfájás tört rá, nem tud most vele konzultálni, nagyon érdekes ez a probléma, beszéljék meg máskor. Hoffman tudta, hogy örülnie kéne, hogy ennyire lelkes a hallgató, tehetséges is, és egyébként valószínűleg érdekes problémáról beszélt, mégis valamiért taszította, nemcsak a lány ekcémás keze, de a felkészültsége is. Képtelen volt azt mondani, hogy migrénes fejfájása van, mivel nem volt migrénes fejfájása, sose volt migrénes fejfájása, így ott ült, és nem figyelt a lányra, legalábbis arra nem, amit a lány mondott, csak a lány kezét figyelte, és közben nem az apjára gondolt, nem is a feleségére, hanem arra, hogy ha ez a lány csinosabb lenne, akkor valószínűleg figyelne rá, arra is, amit mond, és akkor szívesen foglalkozna vele, és akkor nem idegesítené, hogy végig kell hallgatnia. Akkor talán az ekcémás keze sem lenne taszító.

13. Lesz egy konferencia, mondta a felesége vacsoránál.
14. A tanszékvezető megint írt e-mailt, most közös színházi programot javasolt, Hoffman és a felesége is pont ráértek aznap, így Hoffman igent mondott. Érdekelte a darab, a főnökének egészen jó ízlése van a színház terén, gondolta. Jó a rendező, és premierre szerzett jegyet. Nem csak azért mondott igent, mert érdekelt a darab. Nem utasíthatja vissza egymás után kétszer a főnöke meghívását.
15. Hoffman a villamoson ült, és felhívta a bátyját. Rég beszéltek egymással. Nem tudta, mit fog neki mondani, nem tudta, mit akar neki mondani. Talán elmesélni, hogy látta ezt a férfit a zebrán, aki teljesen úgy nézett ki, mint az apjuk. A bátyja nem vette fel. Jobb is, gondolta Hoffman, megkönnyebbült. Zavarta, hogy ennyit gondol erre a dologra, az apjára, az apja halálára, az apja életére, ha az apjára gondol, az anyjára is gondol, a testvérére is gondol, a gyerekkorára is gondol. Nem akart ezekre gondolni már többet. Leszállt a villamosról, és délután a Művész moziban megnézett egy filmet.
16. A darab nem volt annyira jó, mint Hoffman várta. A felesége előre közölte a tanszékvezetővel, hogy csak egy pohár borra van idejük a színház után, mert korán reggel utazik Berlinbe, konferenciára. A darabról beszélgettek, aztán arról, hogy a japánok víz alatti ökövárosokat fognak építeni, ahol akár több ezer ember is élhet. Egy nagy gömb a víz alatt, el tudod ezt képzelni, nézett Hoffman a feleségére. Kiléptek az utcára, a tanszékvezető Hoffman vállára tette a kezét: – Nem akar maga docens lenni, Hoffman?
17. Indokolt lett volna, hogy Hoffman arra gondoljon, a felesége viszonya komolyabbra fordult a szeretőjével, hisz különben miért utazna el egy konferenciára, ráadásul Berlinbe. De nem gondolt erre, mert a felesége megkérdezte, nincs-e kedve vele utazni, napközben ő is tudna dolgozni a szállodában, este mehetnének étterembe, múzeumokba. Persze előfordulhat, hogy a felesége azért kérdezte meg, mert biztos volt benne, hogy Hoffman nemet mond. Még van egy vizsgáztatás, azon muszáj ott lennie. Ezt a feleségének is tudnia kellett, így nyugodtan megkérdezhetette Hoffmant mindenféle tét nélkül. De miért tette volna? A látszat kedvéért? A feleségének semmi oka nem volt azt feltételezni, hogy Hoffman sejt bármit az ő viszonyáról, így nem kellett semmiféle látszatot fenntartania.

18. A bátyja nem hívta vissza, üzenetet se küldött, Hoffman arra gondolt, mi van, ha történt vele valami. Annyira nincsenek kapcsolatban, hogy talán nem is tudná meg.
19. Valamiért sokat gondolt a felkészült hallgatóra, büntudatot érzett, amiért taszítja a lány. Ha vonzódna hozzá, se kezdene viszonyt soha tanítványával, bár ezt semmilyen szabály nem tiltja, nem érezné helyénvalónak. Sose kezdene viszonyt senkivel, hiába csalja meg a felesége, Hoffman nem érezte, hogy vissza kéne vágnia. Mondjuk különösebben nem is volt körülötte olyan, aki felkeltette volna az érdeklődését. Elképzelte, hogy a felkészült hallgató egyszerre szép és felkészült, lelkes, matematikai problémákról beszél, és nem ekcémás a keze, kiderül róla, hogy szereti a filmeket. Nem akarta megcsalni a feleségét, nem tudta megcsalni a feleségét, még képzeletben sem.
20. A tanszékvezető egy hivatalos kör-e-mailben is megerősítette, hogy Hoffman jövő évtől docensként dolgozik a tanszéken.
21. Hoffmann a moziban ült, a film még nem kezdődött el, amikor bejött az a férfi, aki kísértetiesen hasonlított az apjára, az a férfi, aki szembejött a zebrán, az a férfi, akinek köszönt, mert egyetlen pillanatig a halott apjának hitte. Kék szövetkabátban, megborotválkozva leült mellé ez a férfi, pontosan mellé, a kabátját később levette, az ölében tartotta. Hoffmann maga se értette, de a férfi egyáltalán nem hasonlított az apjára, elképzelni nem tudta, hogy hihette egyetlen másodpercig is, hogy ez a férfi az apja, sokkal magasabb, izmosabb, több a haja, a szeme is világosabb, nincs olyan pont, ahonnan nézve összetéveszthető lenne a két ember. A férfi megszólalt: – Azt mondják, ez lesz Kaurismäki utolsó filmje, és utána nyugdíjba vonul. Csak nem.

Szatyor

*És dolgoztam, jöttem, mentem,
Marko lassan továbbállt, én meg
a városé lettem, és nem beszéltem
magamról túl sokat,
próbáltam elhinni, hogy
ilyenné váltam végleg:
aki ha nem is pesti,
tényleg magyar.*

*Aztán a buszra felszállt egy lány,
vállán vászontáskával,
amin piros betűkkel írta,
hogy Montenegro.*

*Mint régi ismerős,
aki rád kacsint,
pedig már semmi közöttök
egymáshoz,
néztem ostobán arra a szatyorra.
Nem köt már semmi
ahhoz a tengerparthoz,
pedig gyerekkoromban,
még a háború előtt,
aztán egyetemista koromban,
a háborúk után,
az én országom volt,
az én tengerem is.*

*Elszakadtunk egymástól, ország.
Partodon magyarok napoznak,
oroszkok vásárolják fel lakásaid,
németek isszák a kávéd,
nekünk pedig nincs már
egymáshoz semmi közünk.*

*És beszéltek nekem Pesten
magyarok, hogy
jaj, a Plitvicei-tavak,*

mondták, a horvát tengerparton
nyaralójuk van, saját lakás,
kis apartman,
hogy télen lecsúsztak
a Jahorinán,
hogy képzeljem el, hiányzik nekik
Szarajevó,
mert az a hangulat,
az az életérzés
nekik ott
a legmegfelelőbb.

Szanaszét szakadtál, ország.
Helyettem idegeneké lettél,
és én hiába ismerem
mindegyik ráncod,
minden sebhelyed,
hiába tudom, hol lóttak meg,
hol hasította fel bőrödöt a repesz,
hol van a húsdobban ki sem operált
golyó, bomba, tömegsír,
hány halottal mozdul földed, ha reng,
hány nő szült neked katonáktól gyereket,
melyik végtagodat vágta le,
ki szúrt mélyebbre a szívedben,
már nem ismerjük egymást.

Hiába tudnék szólni
hozzád a te nyelveden,
idegenekkel fecsegsz,
kávéval kínálsz őket, és helyel,
hiába voltál az enyém,
lábad elé tettem
lihegve a szívem,
neked adtam minden idegszálam,
ziháltam alattad, és jó volt,
tudom, hogy neked
jó voltam én is.
Szó nélkül kilóktél magadból,
és most új arcokra nevelsz.

Próbálok elhinni, hogy nekem
már csak egy szatyor vagy,
ócska kép a vászontáskára nyomva,
Kínában gyártott hűtőmágnes,
piros sakkasztás kalap,

*bögre, kétfejű sassal,
mostari híd, eső nélkül.*

*És mondom magamnak,
hogy nem hiányzol,
Marko már kinyitotta
előttem a világot,
nevetnek rám Párizsban,
Luganóban, már mindegy
teljesen, hogy
szerettél-e, hiszen
túléltelek, ország.
És épp emiatt nem félek.*

*De bárhová megyek,
akárhány törött nyelvet is beszélek,
húzol vissza,
mellkasom marod belülről,
tátongsz bennem,
és ezt a szakadékot,
ezt az űrt
nem lehet betölteni semmivel.*

*Megcsaltuk egymást, ország.
Hiába mondtam ki az összes neved,
minden nyelveden tudom
imáidat,
ismerem összes istenedet,
az ételedet ettem,
ittam arzénos vized,
a magyar szeretőd voltam,
de sohasem vállaltál fel.*

*És most elfordítottuk egymástól
az arcunkat, ország.
Hiába mentünk keresztül mindenben
együtt,
szó nélkül fordulunk el végül
egymástól.*

Hajszálerék

*Olvad. A teraszon fekete viaszkosvásznon
gyűlik a víz, a természet engesztelhetetlen
óraműve. A hólé érkezése a nejlilonon,
ahogy halk staccatóban felel
a két anyag, a képlékenység idegi kalapácsütései.
Az egyik redőny háromnegyedig engedve,
halványbordó négyzetet derít a plafon távolabbi
sarkába. Vibrál a periférián, ahogy hunyorgok,
nem tudom beazonosítani, aztán egyszer
végigkövetem a fény vélt útját a szobán át,
és tessék. Kiengednek mind a nagy titkok.*

*Nem emlékszem, voltak-e növényeid.
A szelektív emlékezet közhely,
mégis sokat árul el az emlékezőről.
Az észlelés oly elégtelen, nem hagy nyugodni,
hogyan hívhatjuk tiszta lelkiismerettel
észlelésnek. A vívódás él csak élenken
bennem, hogy mindjárt végigsimítom
a lábad, és közben tehetek-e úgy, mintha csak
végigsimítanám a lábad, ez az első
bűnöm, a vívódás elcsitítása, de az érdemem is,
ha van egyáltalán értelme morális
skálán elbeszélni valamit, ami két ember között
pillanatnyi egyetértéssel történik.*

*Fogad alatt egyszerre olvadt és foszlott
a málnahús, ropogtattam a magával mindent
összefestő áfonyát. A fagyasztás megőrzi
a bogyós gyümölcsök antioxidáns-tartalmának
nagy részét, ilyen vélt faktualitásokba próbáltam
belekapaszkodni, tudásba, amit nem nekem kell
bizonyítanom vagy cáfolnom. Közben a tudat
elfelejtkezik, hogy a test, amelyről
folyamatosan döntést hoz, valójában ő maga,
és ha a test, mint feltekert rugós játék,
az elme is éppen így.*

*Letekerem a fűtést, a józanság
hátha álmod hoz, megnyitott gázként terjed
szét bennem a hideg. Megborzongok, eszembe
jut, ahogy hozzám nyúlsz, képzelt
kezed helyén forróság. Még sötétlila a térdem
a szófával való ritmikus összeverődéstől, ha valamitől,
a felszívódásától félek. A mozgásban felgyűlő
tejsav, később mint izomláz a karban, ahogy
szorítalak le, és feszülés a nyakban, erőlködés,
hogy azért a vékony felső ajkadba lágyan
beleharapjak.*

*A másik befogadásának és észlelésének emberi
eszközei: látás, inhalálás, ízlelés, odahallgatás,
érintés. A figyelemhiány, majd a félreértelmezés
a lényeg elvételén bukik felszínre. A lábam
emlékszik a lábad íveire, részekben vagy csak
meg, az ilyen görbületekben, mintha ezeken
keresztül megértenék belőled bármit is. Mégis
a részletek összképét űzöm, miközben a térdemen
tudtom nélkül zajlik a folt lassú színeváltozása.*

Szerelmes vers

*Midőn az agy képzelt ostromai
alábbhagynak, de az elme még nem nyugodott el
hullámsírján, alig kivehetően
hallatja magát a lélegzet,
akkor, s csak akkor, néhány zavarba
ejtő másodperc erejéig meghallgattatik.
Eléri saját magát a lélegző szerkezet.
Ilyenkor már nem szüremlik fel
az emésztés csatornahangja, és a csend hűvösében
kiderül a vágyról, mégsem éhség volt. Ki gondolta volna,
hogy a gyomor többre hivatott.
Lyukadásában arcodat látom,
hús, gyomorsav, vér, vegyes technika, 2022,
a művész magányos projekcióinak és hiányos
önismeretének jóvoltából.*

*Az emésztés, melynek célja már nem
energiafelvétel és anyagcsere, szövetségre lép*

*a bolydult szívvel, és kölcsönösen felesküsznek
a megsemmisülésre. A múzsám vagy, de –
feministák vagyunk – egyikünk
sem hiheti igazán, hogy ez bók. Ne hidd,
szívem, az önmagát üldöző elme vágyképe
lenni csöppet sem hízelgő. De vajon egy töről
fakad-e ösztön és zsiger? Beszélhet-e egy nyelvet,
kit minden értékétől megfoszt
a pumpálás, és ki ellentmondást nem tűrőn
pumpál? A savas sóvárgás
kétségkívül többet tud a tébolyról, mint
tárgyáról, e helyütt jegyezzük fel: rólad.
Kerülj el, felejtsd el a nevem, ha meg kell szólítanod,
használd indulatszókat. Tagadd el tőlem,
hogy kiejts, mert fekély maradtam
a vágyból, lüktetés, melyben arcodat látom.*

*Úgy képelem, a hajnal pont úgy hasad,
ahogy a gyomor felcsörömpöl. Hiába táplálkozom,
nincs mit ennem, sejtjeim csatarendbe állnak,
s hiányodban visszaszolgáltatják mind, mi adatott.
A hányás filmes ábrázolása zsigeri röhögést vált
ki belőlem, most mégis mintha megértenék
valamit az összehangolt sejtszintű ellenállásból.
Ahogy rángok és öklendem a semmit,
a hangot, az áhítatét,
hörögök, és ez a hörég mégis artikuláltan
ejti ki a neved az éhínség hangján.*

Memoriter

*Mennyit változtam, mióta nem láttál,
 megismernél még?
 Mennyi minden történt, mennyi
 apróság, amitől,
 persze, én még ugyanaz vagyok,
 nagyrészt. Nagyrészt.
 De ha megszorozzuk a perceket vagy
 azt a rengeteg információt,
 ami magában nem jó ugyan semmire,
 nem elég egy ember megváltoztatásához,
 ha összeadjuk, hány és hány miniatűr
 módon változtam, csak azért, mert azóta
 is élek, folytatódok, alakulok –
 borzasztó. Esélyem sem lenne elmesélni,
 már most sem. Itt van ez a vers, mesélnék
 erről is, miért írtam, mi „ihlette”, kérdeznélek,
 hogy tetszik, nem túlzás-e, például, hogy
 a versről írok a versben – hogy lesajnálja majd
 ezt, ha eljut egyáltalán hozzá, a majdani
 szerkesztő, kritikus, a kékvérű „olvasó elit”.
 Meglenne erről a véleményed, tudom.
 (Szarjam le.) Elkalandoztam.
 Gyűlölöm, bizonyos szempontból, minden
 egyes pillanatomban, amiről nem számolok be
 neked – tudod, mennyi szép volt köztük?
 Mennyinek örülnél, mennyire milyen régóta
 vártál, hogy eljöjjön.
 De hogy lehet szeretni azt a más embert, aki
 azután leszünk, ahol megdermed, akár a sodó
 tetején a hártya, véglegessé válik az a valaki,
 aki a másik szemében voltunk?
 Ott kéne abbahagyni, minden percben ott
 motoszkál a tudatomban ez az akaratlan
 kötözködés, hogy ott kellett volna abbahagyni
 mindent, ameddig ismertél.
 Elképzelhetetlen számomra, hogy nem ismeresz.
 Illetve akit igen, már nem egészen én vagyok,
 százalékosan érve.*

Egy bizonyos hártványá dermedt pillanatban
stagnálunk egymás emlékezetében, ami
önmagában szép dolog. De hogy ezen kívül
még folytatódjak – hogy lehet megszokni
egy ilyen kompromisszumot? Te tudod,
persze, neked is hány ilyet kellett kötnöd.
Én pedig belegondolok közben, hogy hány
és hány változatomban élek, különböző,
más-más mértékig megbízható, érdeklődő
és főleg másutt félbemaradt emlékezetekben.
Megismernél még, persze, ötven év elteltével is.
Csak hát nem is tudnám, honnan kezdjek
mindent elmondani. És hogy pontosan mi
is lenne az a „minden”.

Nem mintha valaha sor kerülne arra, hogy
csődöt mondjak ezen a téren,
de azért még szorongva igyekszem
számon tartani, megjegyezni, leltározni
a dolgaim.

Ameddig csak tudom, gyarló emlékezetemben,
felszínes, lusta memóriámban, mintha pusztá
kézzel kéne, csöppenésmentesen sodót vinnem
valakinek, őrizni, egyre csak őrizni, foszladozó,
molyrágta szöveget, roncsolódó szövegű memoritert,
egy soha el nem következő alkalomra, magam.

A helyváltoztatásról, annak rendje és módja szerint

Nyári nap. Hozzád megyek, az árnyékok torzulása most megfogható, csatornák és kiugró zsindegyfedelek alatt nyúlnak felfele a lejtőn, mintha elindíthatnának engem is. Végig a templomkertig minden átrendeződik, a fény szembetűnő: szögek, hajlatok, egyenesek, két egymástól távol eső fa összeérő árnya, a lombok felhőkké nőnek. Kell hogy legyen egy hely, gondolom, ami változhatatlan, és ugyanazt adja bármelyik napszakban. Szokatlan derűvel állok a kihalt utcán, csak a szél ütközik nekem, ez lenne az élet, kérdezte egyik ismerősöm, és elmondtam, hogy nem lehet ennyivel megelégedni, kúszva, mászva, izzadtan, valahogy haladni kell, a sebeket ugyanolyan természetességgel fogadni, mint a napok bomlását, és a vonásainkban felismert közönyt el kell távolítani, helyét a bizalom súlyának átengedni. Más nem jutott eszembe, amit mondhatnék, míg felemelt fejvel feléd tartottam a J. A. utcán, és már a távolból kiszúrta alakodat izzani a fényben.

A napsütés, ahol

emberek egy kerítésen túl. Egy helyen boldogan, máshol szomorúan. Valahol leeresztik a zsalugáttert, egy szobában a világ megáll figyelni. És a tekintet folyóba gázol.

A napsütés, ahol fűbe hajoltál. Egy kert, tele hortenziákkal. De van valami, amit nem tudok se megfogni, se megfogadni. Egy hely, ahol távozni fogunk, mint dióburokból kiforduló bél.

Nem Istennek

*Háromra osztott árnyék, három falra.
U-alakban fogja közre a házat, mint
egy utolsó, helyére tolt elem.*

*Sötétül a vályog, mint
az ima bennem. Kérés nélkül,
oldalazva megyek feléd.*

*Csontig rágott almák, sziszegő
vízsugár. Elöblítem a tálakat,
a csobogás elnyomja a tényeket.*

*Elbújok, megyek listázni –
kivel, mikor, mit. Odakint
fonnyadt almák, merev víz.*

*A kátét felmondom.
Nem a templomban, nem Istennek –
magamnak.*

A megvert almafa

Technikumi évek I.

Várakozás

Egy iparista nap

A pécsi Zipernowsky Károly Technikumba, vagy ahogyan az akkori közbeszédben nevezték: a Gépipariba két barátom, W. Jóska és P. Tibor közreműködésével kerültem, akik jó híremet hallották mohácsi tanítványaimtól, s beajánlottak Lőrincz József igazgató úrnak. Aki meghívott egy bemutatkozó beszélgetésre, kipróbált az esti tagozaton, majd elintézte az áthelyezésemet. A Zipernowsky rangos iskola volt, a Kohó- és Gépipari Minisztérium alá tartozott. Egy nyugdíjba vonult, nagy tekintélyű tanár, Dr. Fekete Miklós (nagy D-vel!) helyére kerültem. Ebben a számomra akkor igen kedvező helyzetben én a sors humorérzékét fedeztem fel. Merthogy ő korábban a Nagy Lajos Gimnázium igazgatója volt, ő írta alá azt a hivatalos véleményt, amely kis híján megakadályozta főiskolai továbbtanulásomat. Ebben nem személyes ellenszenv vezette, hiszen nem ismert engem (nem sokkal korábban került az iskola élére), csak aláírta az eléje tett javaslatokat. Amikor nála jártam segítségét kérve, fölényes mosollyal elutasított, arra hivatkozva, hogy az elmúlt évben mindössze két hónapot dolgoztam, magyarul: loptam a napot, pedig akkor is éppen a „termelésből” jöttem, hónapok óta robotoltam az autóközlekedési vállalatnál, de ennek a hivatalos papírokban nem volt nyoma, bizonyára az én hanyagságom miatt. Dr. Fekete Miklós igazgatóságát követően visszakerült a Gépipariba. Onnan vonult nyugdíjba. És én akkor az ő hivatali utódja lettem. Erdélyi polgárcsaládból származott, rokonság fűzte Kuncz Aladárhoz. Kölcsey esztétikai nézeteiről írta egykor doktori értekezését. A technikumok számára módszeres, de kissé száraz tankönyveket írt, „Fogalmazástan” című munkája a köznapi, iskolai és hivatalos műfajok kreatív gyakorlatára oktató. Tudása, mindenkor higgadt, választékos beszéde, sőt a legkisebb mozdulata is tekintélyt, méltóságot árasztott. Az utcán olyan megfontolt, lassú tempóval járt, hogy egyik kollégája „egyszemélyes körmenetnek” nevezte vonulását. Menzai étkezésének is híre volt. Merev derékkal ült az asztalnál, s amikor a leveses kanalat kezével elindította a tányérból, a kanál függőlegesen, karót nyelve tartott, mozdulatlan felsőtestével párhuzamosan emelkedett fölfelé, majd a megfelelő magasságban kilencvenfokos fordulatot véve elindult a szája felé, hogy céljához érve finom mozdulattal megnyílt ajkai közé billentse tartalmát. Bécsy Tamás mesélte, aki Fekete igazgatása alatt a gimnázium tanára volt, hogy különböző színű cédulák előjelzésével lehetett bejutni

Nagy Imre Ottó memoárfolyamának korábbi részei a *Jelenkor* 2022/1., 2022/11., 2022/12., 2023/7-8., 2023/10., 2024/2., 2024/3. lapszámaiban láttak napvilágot.

hozzá, a szóban forgó ügynek megfelelően piros, kék vagy sárga papírok közvetítésével. (Lehet, hogy korát megelőzve kitalálta az ügyintézés számítógépes logikáját?) Az egyik értekezleten az addiginál is szigorúbb rendtartásra intette a tantesületet, mire Fábián István (azaz az *Álmok Fufuja*¹) szót kért, és annak a véleményének adott hangot, hogy őszerinte abszolút rend csak a temetőben van, egy halott – egy fejfa, amíg viszont az emberek mozogni tudnak, bizonyos elnézéssel kell lennünk esendőségük iránt. (Később Fekete Miklós lánya, Adrienn kedves hallgatóim közé tartozott. Nem könnyű az élet szöttesének szárait bogozni.)

Szóval zipernowskys tanár lettem. Életem új szakaszába léptem, amely tizenhárom évig fog tartani. Ezt a történetet azzal kezdem, hogy elmesélem egy több emlékdarabból összerakott „iparista” napomat. Reggel, fél nyolc körül az utasok közt összepréselődve állok a 27-es buszon, abban a reményben, hogy még becsengetés előtt beérek az iskolába. Amikor a Rákóczi úti torlódásban araszolgatunk, a járókelők között megpillantom Lőrincz József igazgató urat, az iskola felé haladtában. Szokása szerint kalap nélkül lépeget, pedig már hűvösre fordult az idő. Ki ér be előbb: ő vagy én? Vesztésre állok. Mégsem én leszek a legutolsó befutó, mert B. Gyula bácsi, a technológia szigorú tanára, ezt megnyugvással látom, mögöttem lép be a nagykapun. A tanáriban kiveszem a naplót a rekeszből, rohanok az órára, s amikor megszólal a duda, már fogom az osztályterem kilincsét. Jól indul ez a nap. Óra után visszaviszem a naplót a tanáriba, s közben látom, hogy K. Jenő és K. Lajos már megkezdtek szokásos sakkpartijukat. Az iroda felől belép Lőrincz József, s kezembe nyomja a *Nagyvilág* frissen érkezett számát. Szembejön W. Laci (orosz nyelvet és történelmet tanít, él-hal az iskoláért), fejcsóválva, de azért baráti mosollyal mondja: „Lecserélted a *Kárpáti rapszódíát* Németh Lászlóra”. „Nem lesz nehéz nekik?”, toldja meg kérdéssel megjegyzését. „Azért vagyok én, hogy ne legyen nehéz”, válaszolom magabiztosan Lacinak. (Illés Béla könyve helyett osztályonként felváltva olvastatom a *Gyászt*, az *Égető Esztert*, ezt szemelvényesen, illetve az *Irgalom* két kötetét, ezt is általam kijelölt részek szerint. Ezeket Laci is elolvassa, különösen Halmi Feri alakja nyeri meg rokonszenvét.) Most belép a tanáriba D-né, akkoriban a tantesület egyetlen női tagja, s rá jellemző fanyar humorral és epés öniróniával meséli, hogy a második világháború témáját személyes, kislánykori emlékekkel fűszerezte (ez tetszett a tanulóknak), mire az egyik diák arra kérte, hogy a téma kiegészítéseként az első világháborúval kapcsolatos élményeiről is beszéljen. Nagy nevetés a tanáriban. Persze, ez nem szemtelenség akart lenni, egy tizenéves számára már egy harmincöt éves nőről is feltételezhető az idő összerosódó dimenzióiban való efféle jártasság. D-né, mint meséli, vette a lapot, s azt mondta erre a tanuló felvetésre: „Fiam, ha a harmincéves háború is érdekelne, előre jelzem, arról sajnos nincsenek személyes tapasztalataim”.

Még tart a nevetés, mikor jellegzetes torokköszörülést hallok. Érkezik az órájáról Balog József, akit '56-ban akkori munkahelyén, az orvoskar biofizikai intézetében az egyetemi munkástanács tagjává delegáltak, ami miatt a forradalom leverése után megszüntették a munkaviszonyát, évekig a komlói mélyfúró vállalatnál dolgozott laborvezetőként, nemrég került az iskolába, előbb kollégiumi

¹ Lásd az *Álmok, ébredések* című részt a 2022/11. számban – A szerk.

nevelőként szolgált, de most már rendes tanár. Erőteljes férfihangja elválaszthatatlanul kíséri jól megtermett alakját, kopasz fejét. Kiváló fizikatanár, akivel gyakran beszélgetünk – irodalomról. Tudja, hogy lelkesedem Juhász Ferenc költészetéért (könyve, a *Harc a fehér báránnyal* 1965-ben jelent meg, sok olvasót magával ragadott, köztük engem is), neki azonban fenntartásai is vannak. „Bóbeszédű”, mondja Juhászáról, majd állítása igazolásául hozzáteszi, hogy megpróbálkozott a *Tékozló ország* című Dózsa-eposszal, de unta, s egy alkalommal rossz helyre tette a kötetben a könyvjelzőt, kimaradt nyolc oldal, ami azonban egyáltalán nem hiányzott. Akár a szerző maga is elhagyhatta volna. Balog József Áprily Lajos híve volt, rabul ejtette őt verseinek ritmusa, zenéje, s amikor én a „Selymit a barka már kitakarta” általa idézett dallamára a *Babonák napja* gondolati erejével válaszoltam, vitánknek az vetett véget, hogy „A halott Ady emlékének” szentelt *Patroklos alszik* című Áprily-verset mindketten szépnek ítéltük. Ebben kiegyeztünk. Balog tanár úr özvegyember volt, s amikor az egyik nagyszünetben, felügyelői sétálgatásunk közben az udvaron feleségét említette valamivel kapcsolatosan, megállt a mondat közepén, majd váratlanul másról kezdett beszélni. Az életéről mondott néhány szót, aztán egészen köznapi hangon folytatta tovább, de én rájöttem, hogy valójában szaval. A *csavargó a halálra gondol* című Áprily-vers utolsó sorait mondta: „Ha menni kell, vállamról rongy-ruhám / egy rándítással elhullathatom, / saruim szíja sem marad velem...” Aztán kicsit hallgattunk. A dudaszót hallva Balog tanár úr megfordult, és elindult az iskola-épület felé. Fizikaórájára sietett.

Térjünk vissza a D. Edit története által kiváltott nevetéshez, valamint a tanáriba érkező fizikatanár torokköszörüléséhez, s onnan folytassuk elbeszélésünket. Ahogyan a soron következő naplóval a lépcsőn elhaladok a Zípernowsky-szobor mellett, az ablakon kipillantva látom, hogy az udvaron diákok szorgalmasan mossák Medovarszky László igazgatóhelyettes, azaz Medó Trabantját. Erre a műveletre a gyerekek kértek engedélyt tőle, Medó csak megengedte nekik. Ő a pécsi egyetemen szerzett diplomát, a nyelvtörténész Klemm Antal hallgatója volt, akinek szorgalmasan jegyzetelte pepita füzetéibe az előadásait, s amikor engem doktorrá avattak, jegyzeteinek paksamétáját nekem ajándékozta. (Később fel is használtam ezt az értékes dokumentumanyagot.)

Az ebédlőben a nyugdíjas kor felé haladó F. László mellé kerülök. Meglepődve látom, hogy a vizeskancsóból rátölt a levesére. „Forró, s nekem sietnem kell”, magyarázza meg a különös gesztust. Az esti tagozat foglalkozásai csak később kezdődnek, de őt addig is várják a különórás tanítványai. Egykor tehetséges matematikusként indult, de mikor én megismertem, már csak rohant egyik óráról a másikra. A régi hírnevéből élt. Azt a módszert alkalmazta óráin, hogy a tábla felé fordulva jobb kezében a krétával írta a képleteket és a levezetést, bal kezében a spongyával viszont nyomban le is törölte a tábláról a megoldásokat. Talán nem akarta, hogy a hibákra felfigyeljenek diákjai. Ez a módszer – jobbra írt, balról törölt – növelte tekintélyét: ezen a szinten ne vacakoljunk a részletekkel, sugallták gesztusai. Okos diákjai pedig otthon egyedül is megoldották a feladatokat. Laci bácsival néha bejött az iskolába a felesége, aki ismerte a szüleimet, s feletébb csodálkozott, amikor először meglátott a tanáriban. Hogy felvitte az Isten a dolgát ennek a Hadapród utcai gyerekeknek, gondolhatta, hajdanvolt fiatalasszony

korából maradt szőke loknijait kissé megrázva. Amikor pedig észrevette nevem előtt a doktori titulust, teljessé vált benne a felfordult világ élménye.

Esti tagozatos óráim említésével zárom „iparista” napom emlékeit. És egy megjegyzéssel. A technikum jól kitalált iskolatípus volt. A minisztériumi dilettánsok többször is megpróbálták ugyan különböző átszervezésekkel és átnevezésekkel tönkretenni, s bár sok kárt okoztak, de végső soron mégsem jártak sikerrel, a Gépipari talpon maradt, s ez az iskolatípus életképességét bizonyítja. A kialakult iskolatörténeti kvartett: humán és reálgimnázium, technikum és szakiskola, kiállta az idő próbáját. Még csak a főgimnázium és a főreál intézményét kellene hozzátenni ehhez a rendszerhez (megyéenként egyet-egyét), amelyek a színvonalas oktatás mellett be tudnák fogadni a doktoriskolákban végzetek egy részét. Az esti és levelező tagozatokkal pedig hiányt pótol az állam, és segített azoknak, akik rendes idejükben nem tanulhattak, csupán a színvonal megőrzésére kellett volna nagyobb gondot fordítani. Ám e téren is sok múlik az egyéneken. Volt egy estis osztályom, ahová fáradt bányászok jártak, olykor munka után. Néhányan persze elaludtak az előadásom alatt. Sok mindent kitaláltam, hogy ébren tartsam őket. Nem jártam nagy sikerrel. Egyszer azonban a tanagyagon kívül Szabó Lőrinc mitikus történetét, a *Szun Vu Kung lázadását* vettem elő, s ez érdekelte őket. Az egyik hallgató meg is kérdezte a Szabó Lőrinc-kötet címét, adatait. Ezzel az emberrel, sok-sok évvel később, egy buszpályaudvaron találkoztam, amikor elmondta, hogy Szabó Lőrincet azóta is olvassa. Mert ez a költő, mondta, úgy ír, mintha beszélne. De ezt a történetet – egyik legnagyobb tanári sikerem históriáját – máshol már megírtam.

Az Igazgató Úr

Technikumi éveim főszereplője kétségtelenül Lőrincz József. Amikor 1967-ben hívására megjelentem, bemutatkoztam, s először ültem le irodájában, negyvenhét éves volt. Megnyerő modora, barátságos szavai rögtön rokonszenvet ébresztettek bennem iránta. A szegedi egyetemen szerzett magyar-történelem szakos tanári diplomát 1943-ban, s azóta a Zipernowsky (illetve különböző nevű elődeinek) tanára, 1962 óta igazgató. Baloldali értékrendű ember volt, a rendszer elkötelezett híve. (Azt, hogy „baloldali”, tényként mondom, nem dicsérő módon, de nem is elmarasztaló szándékkal. Az emberi társaság nem világnézeti megszgyék szerint tagolódik „jókra” és „rosszakra”). Jól ismerte a huszadik század első felének magyar irodalmát. Amikor meglátta tanári szobám falán Németh László arcképét, megjegyezte, hogy *Bűn* című regénye felkavaró hatással volt rá. Név szerint ismert mindenkit, az iskola sok évvel korábban végzett öregdiákjait is. Csodáltam ezt a képességét. A nyugdíjas takarítónőket is nevükön szólította, s egy-egy tanfolyam ürügyén alkalmi munkát adott s egy kis plusz pénzt juttatott nekik. Minden rászorulóknak segített: „Ez is a mi kutyánk kölyke”, jegyezte meg ilyenkor. Amikor az iskolába kerültem, s vittem hozzá bemutatásra tanmenetemet, rám nézett, s így szólt: „Nyugodtan formáld a magad képére a tananyagot. Ezt rád bízom. Én csak azt kérem tőled, hogy az érettségi vizsgán jól szerepeljenek a tanítványaid. Az a lényeg, hogy a diákok szeressék a tárgyat, az irodalmat”. Ez megnyugtató, mert éppen előző nap vágtam bele a szeméttartóba az osztály színe előtt a silány tankönyvet, mondván, majd én elmon-

dom, amit meg lehet tanulni. Lehetséges, hogy mások Lőrinczről alkotott véleménye eltér az enyémtől. Én csak jót kaptam tőle. A feleségemet is odahozta a technikumba, hogy erősebben kössön az iskolához, külön tanári szobát kaptunk, ketten vittük a tárgyat.

Kiváló pedagógus volt. Ennek igazolásául mondok két példát. Az iskolában hagyományosan megünnepelték a névnapokat. Átmentem a műhelybe D. Ernőt köszönteni. Többen voltunk, elment az idő. Csak a figyelmeztető csengő hangjára kaptam észbe, elköszöntem, siettem vissza, hogy legalább a leckét feladjam. Amikor felértem a második emeletre, a folyosón néma csönd fogadott. Csak nem mentek haza a diákok, ebből baj lehet, jutott eszembe. Ahogyan a kilincs felé nyúltam, hogy tisztázzam a helyzetet, az ajtó kinyílt, s a belső kilincset fogva ott állt Lőrincz József az ajtóban. Na, most kapok, mondtam magamban. De ő így szólt: „Gondoltam, helyettesítelek. Elbeszélgettem a tanulókkal. Diákjaid felkészültsége kiváló, szép munkát végeztél velük”, mondta, s továbbment. Én meg ott álltam, sóbálványként. Letolás helyett megdicsért. S ezzel még inkább hívévé tette, s további munkára serkentett. Ehhez fogható pedagógiai érzéket senki másnál nem tapasztaltam. A másik példázatomban kissé bonyolultabb. Amikor elkészült a magyar előadó, az irodalmi tablókhoz és történelmi címerekhez sehogyan sem illett az aktuális ország-jelvény. Nem tettem fel. Másoknak szemet szúrt a címer hiánya, s szóvá tették. Éppen az igazgatói iroda előtt mentem, amikor hallom, hogy egy intrikus hajlamú kolléga éppen Lőrincznek jelenti az esetet, hozzáfűzve, hogy túl sokat megengedek magamnak. Lőrincz meglátott, behívott, s azt mondta: „Ahhoz a szép előadóhoz valóban nem passzol az a silány kivitelű nyomtatvány. Pannika – fordult a titkárnőjéhez –, vegye le a falról, legyen szíves, azt a szép irodai címet az aranyozott kerettel”. „Gyere, Doktor”, karolt belém, amikor a titkárnő átadta neki, némi fejcsóválással a címet, „ezt fölviszük, ez passzolni fog, keresünk neki helyet a teremben. Fogunk találni”. Találtunk.

Az Igazgató Úrnak (ő tegezett engem, én, miként többi fiatal kollégám, magáztam őt, s tiszteletem jeleként maradtam a hivatalos titulussal) emberi gyengéje is volt. Irodája mögött volt egy kis konyha, szemben vele egy társalgó tévével, amit az iparista nyelv „kerthelyiségnek” nevezett. Itt olykor poharazgatásra is sor került, s Lőrincz József is felhajtott egy-két nagyfröccsöt. Nem is csoda, hiszen reggeltől estig az iskolában tartózkodott, hát megszomjazott. Estefelé bizony néha érződött rajta a bor hatása. Valószínűleg a diákok, estis hallgatók is észleltek e téren egyet s mást, de ez jótáncit sem változtatott az iránta megnyilvánuló tiszteleten. Méltóságát nem rombolta esendőségének ez a jele, csupán emberibbé tette alakját. Mondok erre is példát. Egy országos tanulmányi versenyen iskolánk (főként a versenyre felkészítő W. László érdeméből) bekerült az országos döntőbe, amit a tévé is közvetített. Az utolsó kérdés előtt vesztesre álltunk, s szinte eldöntöttnek látszott a „meccs”. Ám a versenyt záró feladat értelmében a megjelent diákcsapatnak az iskola direktorával közösen be kellett mutatni egy szabadon választott orosz éneket. Ellenfelünk e feladat gyanánt valamiféle vérszegény nyekergést produkált. Ekkor Lőrincz József felállt, s beintett (a villányi szüretéken begyakorolt) diákkórusnak, amely nyomban rázendített a régi orosz favágók dalára. Előbb halkán, érzéssel: „Sose hallok olyan gyönyörű nótaszót, amilyent sihedernyi koromban...” Aztán izmosodott a szólam, majd

ellenállhatatlan erővel felhangzott, szinte kitört, kiáradt a munkakedv, az együttes cselekvés öröme: „Sej, te Bunkócska, te drága, Sej, te eleven fa gircses, görcsös á-ága, te drá-ága” – zúgott, zengett a dal, amit immár mi énekeltünk, nem a fávágók, mi, itt és most, pécsi iparisták, de úgy ám, hogy szinte megrepedtek a stúdió falai, hogy végül, egy másodpernyi csönd után, diadalmasan felhangozzék a fohász – „Segíts most!” Mindenki tapsolt, a tévések szintén, még ellenfeleink is. Nem volt vitás. Lőrincz József megnyerte a versenyt.

Határátlépés

A hetvenes évek a nyugati utazásokról is nevezetesek számomra. Az elsöre különösen élesen emlékszem. 1971-ben István nagybátyám Bázelen látott vendégül bennünket. Svájci kirándulásaink során sok egyéb tapasztalat és Erasmus-lecke mellett „Manfréd-élményben” is részesültem: a Jungfrau egyik „byroni” magaslatán, ahová egy vasút vitt fel bennünket a hegy belsejében, én, a pannon fiú (akkor végérvényesen megtudtam magamról, hogy az vagyok) ámulva szemléltem a hegyóriásokat. 35 fokos kánikulából jöttünk a fönti téli világba. Svájc után Párizsba és Londonba is eljutottunk. És a következő években több helyre. A könyvesboltokban gyarapodó bibliotékámból még hiányzó alapművekhez jutottam hozzá: a korábban már Pécsen beszerzett ötkötetes Taine-hez megvettem Dilthey és Hettner alapműveit, Fritz Martini klasszikus német irodalomtörténetét, Scherernek egy becses, gót betűs kiadását, ennek 13. fejezete alaposan kibővítette a romantikáról addig meglévő ismereteimet, akárcsak Ricarda Huch monográfiája. Megszereztem Emil Staiger *Die Kunst der Interpretation* című művét (az 1967-es kiadást, benne a remek *Minna von Barnhelm*-elemzéssel), ráleltem Josef Nadler osztrák irodalomtörténetére (ennek színháztörténeti vonatkozásai lesznek majd tanulságosak számomra), és haszonnal forgattam később a Kluge–Radler-féle tanulmánykötetet (*Hauptwerke der Deutschen Literatur*). Ezek a művek, persze, nem a legfrissebb szakmai eredményeket tartalmazták, de számomra nélkülözhetetlen hiánypótlást jelentettek. Segítségükkel eltakarítottam magamban a Pánditól és Waldapfeltől származó szemléleti romokat. (Azért Sőtér, Szauder és Barta megmaradt.) Feltornásztam magamat a klasszikus irodalomtörténeti iskolákon át a strukturalizmusig. Ott kellett majd folytatnom. Ebben a továbblépésben alapul szolgált nekem Hans-Georg Gadamer *Wahrheit und Methode* című nevezetes könyve (ennek 1975-ben, Tübingenben megjelent negyedik kiadását ajándékba kaptam), Heidegger fő művének, a *Sein und Zeit*nek szintén tübingeni kiadásával (ezt 1979-ben szereztem be) buzgón gyarapítottam könyvtáramat és a fejemben halmozódó ismereteket. Azt hiszem, a felsorolt könyvészeti adatok mögött egy arc is megjelenik: egy örök diák, egy szorgalmas magántanuló arca. Hozzáteszem, hogy a német irodalom klasszikusai is otthoni polcomra kerültek, különösen Hölderlin, Rilke és Stefan George első kiadású kötetei jelentenek sokat nekem, meg hát, többek között, a teljes Goethe és Schiller. (Később majd Thomas Mann és Günter Grass egy-egy kötetének dedikált példányához is hozzájutok).

Történet a bizalomról

Technikumi éveim idején három osztályt vittem érettségire. Ma már legtöbbjük a barátom. Az 1978-ban végzett osztályt azért említem meg külön is, mert peda-

gógiai tevékenységem egyik alapelvét valósítottam meg velük: az önszervező osztály eszméjét. (Amelynek kulcsa persze egy tanár, akit nemcsak tisztelnek, de szeretnek is tanítványai. Akiknek joguk van beleszólni a tanterv összetételébe.) Az adminisztrációt P. Jancsi végezte (egyos osztálytársai szerint túl szigorúan), s ezt Lőrincz József tudomásul vette. „Te ird a dolgozatodat”, mondta nekem. Tudta, hogy Kisfaludy vígjátékaival foglalkozom, amelyekben a nemzeti műveltség változatait szólaltatják meg a jellegzetes beszédű és karakterű szereplők, a csel-dráma játékosan feszült közegében. (Ez a tanulmányom, továbbfejlesztve, későbbi kandidátusi értekezésem része lett.) Az osztály pénzügyeit V. Lajos vitte, s ez komoly feladat volt, mert kirándulásra gyűjtöttünk. Az iskolai hagyományoknak megfelelően a Szovjetunióba készültünk. De nem volt meg a második kísérő tanár. Pontosabban én lettem az, mert Jancsi volt a főnök, ő intézett mindent. Én az előkészületek során, meg az út folyamán szintén előadásokat tartottam az orosz irodalomról, kultúráról, felkészítettem őket a képtárak látnivalóira, a nagy orosz festők (Ivanov, Kramszkoj, Ge, Repin) műveivel való találkozásra, valamint a páratlanul gazdag modern gyűjtemény (Chagall, Picasso) látnivalóira. A hosszú úton a vonatban felolvastam diákjaimnak Dosztojevszkij *Fehér éjszakák* című elbeszélését. Gond nélkül megtettük a három városra (Kijev, Moszkva, Leningrád) koncentrálódó programot, fegyelemsértésre csak egyszer került sor. Leningrádban tízen kiszöktek éjjel a kollégiumból, sétálgattak a fehér éjszakában, s csak hajnalra jöttek vissza. Amikor szigorúan megkérdeztem, miért tették ezt, egy kis hallgatás után azt mondta egyikük: „Hát Dosztojevszkij miatt”. Ezzel el volt intézve a dolog.

„Hihetetlen, hogy ezt meg merted, meg tudtad csinálni: egyedüli tanárként külföldre menni két hétre harminc gyerekkel” – csóválták a fejüket kollégáim. Erre elmeséltem nekik azt a jelenetet, amelyre a „nagy utazás” előtt két héttel került sor. Találkoztam az utcán az egyik szülő által kísért V. Lajossal, s néhány szót váltva megtudtam tőle, hogy éppen a bankba viszi az utazásra összegyűlt, nem kis összeget, s rámutatott a szatyrában lévő vasládikára. (Ennek a molière-i ládikának már legendája támadt, benne volt az osztály minden pénze.) Nehogy ellopják tőled, aggodalmaskodtam. „Vannak testőreim”, mutatott a háta mögé, ahol két keménykötésű osztálytársát pillantottam meg. „Vigyázzunk rá”, suttozták, s megnyugtatóan még hunyorítottak is a szemükkel. Persze, korábban bennem is felmerültek kételyek, de a gyanakvás és a bizalom vitájában igyekeztem minden esetben, mint ezúttal is, az utóbbi mellé állni. A bizalom ugyanis eredményesebb a gyanakvásnál. Talán nem csak a pedagógiában.

K. Gyuri nem a mi osztályunkba járt, velünk egy időben ők is megtették ezt az utat, de náluk történt egy, mint mondták, „apróság”. Az történt, hogy Gyuri elvesztette az útlevelét, ezt hazafelé tartva vette észre. Nem gondolta, hogy ebből gondok adódnak. Pedig adódtak. Nem engedtek át a határon, mesélte később, hiába igazoltak a többiek. Visszavittek Moszkvába, s hozzácsaptak a soron következő csapathoz. Minden programon még egyszer részt kellett vennem. Közben készültek a hivatalos papírjaim, rendben ment minden. A Lenin-mauzóleumhoz érve azonban két rendőr hozzám lépett, kiemelték a sorból, s magukkal vittek. Gyanítottam, hogy a laza öltözékemmel, kopott, térdig érő farmeremmel van a gond, de már nem volt megfelelő szereléselem. Egy mellékutcában beültet-

tek egy ott álló autóba. Kicsit féltem, nem tudtam, mi fog történni. Az autó vára-kozott, a két rendőr erősen figyelte a járókelőket. Amikor egy húsz év körüli fia-talemler jött szembe, az egyik rendőr kiszállt az autóból, s ráparancsolt, hogy üljön be, majd hogy vetkőzzön le. Az orosz levetkőzött. Én csak csodálkoztam, nem értettem a dolgot. Aztán rám szóltak, hogy öltözzem át, vagyis, hogy vegyem magamra az orosz gyerek öltözékét. Amikor ezt megtettem, az egyik rendőr a mauzóleumhoz vezetett, betessékelt, majd a kijáratnál megvárt, és viszszakísért az autóhoz. Az orosz gyerek alsógatyában vára-kozott a kocsiban. Viszszakapta a ruháját, én is a magamét, aztán a két rendőr szalutált, alkalmi társam ment tovább a dolgára, én pedig megkerestem újdonsült csoportomat. Azóta is gondolkodom az eseten, fűzte a történetéhez Gyuri. Azok a rendőrök tulajdonképpen segítettek nekem, szolgálatomra álltak, de nem volt apelláta: muszáj volt elfogadnom. Nem tudom, hogy az orosz fiú tőpreng-e a velünk történeteken. Végül is hálával gondolok rá, de egy kicsit sajnálom is őt.

Lőrincz Józsefet 1979-ben nyugdíjazták. Ezt a helyzetet nehezen tudta feldolgozni. Ő, aki tulajdonképpen az iskolájában élt, hirtelen megtűrt személyé változott. Nyilván olyanok is akadtak, akik ezt éreztették vele. Meghasonlott emberré lett. Valami lelki terhet is cipelt a múltjából? Nem tudom. Tétován rendezgette a holmiját, s behúzódott egy kis szobácskába, mint a sebesült farkas az odújába. Ráadásul különféle (szerintem jórészt méltatlan) vádaskodások érték. Utoljára a betegágyon láttam a kórházban. Nem volt egészen magánál, de amikor felismert, így szólt: „Doktor, olyan vékonyak lettek a lábaim, mint Gandhiéi”.

Ezüstbot

Kosztolányinak van egy novellája, amelynek hőse talál a vasúti fülkéje csomag-tartójában egy sétabotot; magához veszi, előbb örül neki, de később gyanakodva nézegeti, mert nem tud tőle megszabadulni. Ha elveszíti, utána hozzák. Néha úgy érzi, mintha a bot lenne az ő gazdája. Ilyen ezüstbot volt számomra a film-művészet. Úgy kezdődött a dolog, hogy filmklubot hirdettem a technikumban, amire olyan sokan jelentkeztek (kiváltva műszaki tárgyakat tanító kollégáim fejcsóválását), hogy ki kellett bérelni a Park Mozit. A vetítések előtt néhány perces bevezetőt mondtam. Ott álltam a függöny előtt a dobogón, láttam a széksorok-ban vára-kozó diáksereget, s hirtelen eltöltött a felém áradó figyelemből fakadó felelősség érzése. Ha ennyi hallgatóm van, akkor mondanom is kell nekik valami érdekeset, fontosat arról a filmről, amelynek a vetítése mindjárt megkezdődik. Csakhogy én nem tanultam filmesztétikát, és nem ismertem a filmtörténetet. Hát nekiálltam a dolognak. Megtanultam erről a művészetéről mindazt, amit meg lehetett tanulni Jean Mitrytól Balázs Bélán és Siegfried Kracaueren át Rudolf Arnheimig, Hevesy Ivántól a Gregor-Patalasig. A pécsi filmforgalmazó vál-lalat és a pesti Filmarchívum segítségével pedig, mindkét helyen ismerőseim, barátaim dolgoztak, remek történeti és modern sorozatokat állítottam össze. A filmeket együtt néztem diákjaimmal, s ebből a közös élményből született meg bennem az a tudás, amellyel már hitelesen állhattam a tanítványaim elé.

Kétféle klubot szerveztem. A Park Moziban klasszikusokat adattam elő: az olasz neorealizmus (Vittorio de Sica), a francia költői realizmus (Jean Renoir) és az új hullám (Truffaut, Godard) remekeit. Jacques Tati *Nagybácsim* című filmjét,

Robert Bressontól a *Zsebtolvajt*. Aztán jöttek a modernek: Fellini, Antonioni, Resnais, Buñuel, Tarkovszkij. Olyan alkotásokat is megszereztem (*Szerelmem, Hirosima*), amelyeket a nyilvános moziműsorok mellőztek. Az iskola vetítőtermében pedig ritkaságokat, például némafilmeket játszottunk: Griffith *Türelmetlenségét*, René Clair *Párizs alszik* című remekét, amelyben egy tudós megállítja az időt, de egy kis társaságra nem hat a varázslat, akik élvezhetik a megdermedt városban a korlátlan szabadság mámorát, sorra vettük az avantgárd gyöngyszemeket, a *Felvonásközt*, az *Andalúziai kutyát* és a *Gépi balettet*. Az archívumból vonaton küldték a filmeket nagy kerek fémdobozokban, három diákom várta a küldeményt a pályaudvaron, átvették, felhozták az iskolába a filmeket, M. Tóni befűzte a tekercseket a gépbe, s máris kezdődött a vetítés. Az egyes filmeket tapsvihar köszöntötte. Akiknek már nem jutott szék, a földön kuporogva követték az előadást. Varázslatos hangulat jött létre. („Nagy idők voltak azok”, emlékeztek vissza az öregdiákok az érettségi találkozón.)

Ezek a programok, azt hiszem, nem mentek az irodalom rovására. Clair és Buñuel után könnyedén olvasták tanítványaim Apollinaire-t, a *Medáliákat* József Attilától és Kassák klasszikusát, *A ló meghal a madarak kirepülnek* című poémát. Egy alkalommal megnéztük Jean Vigo *Atalante* című, 1934-ben készült remekét, amelyben egy hajót kísérünk végig a Szajnán Párizsig. S miközben szemléljük a változó tájat, egy hétköznapi szerelmi történet is feltárul előttünk. A kapitány magával hozta az útra ifjú feleségét, aki éjszaka bebarangolja a külváros utcáit, sötétlő tereit, és megpillantja a nyomorgókat is. Ennyi jut neki Párizsból, mert másnap indulniuk kell visszafelé. Amikor befejeződött a vetítés, az egyik tanuló megjegyezte, hogy ő most értette meg József Attilát, mert itt a tájélmény, az érzelmek és a politika valahogy úgy kapcsolódik össze, mint a költő *Nyár* című versében.

(Az én ezüstbotom aztán továbbra is velem maradt. Később tizenöt éven keresztül vezettem a *Dunántúli Napló* filmkritikai rovatát, s írtam hétről hétre a jegyzeteimet, ebből az anyagból készült 2013-ban a *Lumière-örökség* című kétkötetes munkám, amelynek bővített kiadása is megjelent. *A mozgókép és a filmalkotás* címmel pedig tankönyvet írtam, az egyetem filmtanszékén három-négy éven keresztül kurzust is vezettem. Ezt már nem akartam, de a bot nem engedte el a kezemet. Mára, azt hiszem, végleg kialakult, tán meg is csontosodott az ízlésem. Nem kedvelem a gyorsmontázsra, éles vágásra épülő stílust – ennek erős hatásmechanizmusa mögött manipulatív szándékot érzékelek –, amit korábban a szovjet, manapság az amerikai filmek alkalmaznak. Engem a hosszú beállítások vonzanak, a kamera lassú vonulása gyönyörködtet, Tarkovszkij filmjei, főként a *Sztalker*, meg Tarr Béla *Sátántangója*. Változatlanul nagyra tartom Robert Bresson janzenista opusait. És újabban felfedeztem az iráni filmeket.)

Párhuzamos történetek

Egy kis iskolatörténet következik. A Zipernowsky Károly Technikum immár százöt éves története során különböző oktatási formákat öltött különböző neven. (Nálunk lényegében ebből állnak a tanügyi reformok.) Az 1912-ben alapított intézményt köznyelven Fémiparinak, illetve 1941-től Felsőiparinak nevezték. 1929-ben költözött mai, 48-as téri épületébe, ez később második emeletet kapott, s lényegében elnyerte mai alakját. Akkoriban született a nevezetes „Iparista

himnusz”, a „Huszonegy, huszonkettő, huszonhárom” kezdetű dal, amely költői túlzásokkal hangsúlyozza az ide járó diákok kiválóságát, hogy végül elhangozzék az „überelhetetlen” érv, miszerint „Jézus Krisztus is felsőiparista volt diákorában”. Ezt felvonulásokon, rendezvényeken és mulatságokon, világnézeti hovatarozástól függetlenül, együtt zengték az iskola különböző felfogású diákjai. Csak a járdákon meg-megálló piusisták, gimnazisták csóválták a fejüket, mikor hallották a masírozók énekét. Való igaz, az evangéliumok nem tudnak Jézus iparista (pláne pécsi) diákkoráról, de ez nem zavarta az éneklők dalolva kifejtett meggyőződését: a tény az tény, gondolták, csak hát a papok letagadták. „Hajrá Ipari!” – Az intézmény alapító igazgatója Kamprád Hermann volt, aki 1933-ig vezette az iskolát, ő alapozta meg annak tekintélyét. Kamprád Hermann Schindler Aurél váltotta az igazgatói székben, ő is húsz évig, 1953-ig töltötte be hivatalát, neves mérnök volt, mint elődje. Szent embernek tartották, mindenki úgy nevezte őt: „Schindler atyánk”. Tantestületi vitákon végső érvként hangzott el: „Schindler atyánk azt mondta...”, s akkor az úgy is van, azt kell követnünk. Az ő idejében húzták föl az épületre a második szintet, akkor kapott az iskola „érettségizető” jogot, s a felnőttoktatás is elindult.

Ám mindeközben a Mecsek-oldalon is történt valami. A hegy felé emelkedő Mátyás király út mellett (ma Hunyadi János út, a családban maradt az utcanév, ami ritkaság az efféle átnevezések között), a szőlők és barackosok között egy ház kezdett kibújni a mészköves talajból. A fentebb említett Kamprád Hermann volt az építtető, aki aztán itt is lakott. S mivel a ház akkor még úgyszólván egyedül állt környezetében, helyesnek látta megvédeni birtokát, s ebből a célból a telket dél felől lezáró bástyához egy titokzatos mérgező növényt telepített, amelyet, úgy mondják, egyiptomi diplomáciai szolgálatot teljesítő rokonától szerzett, ott a piramisokat őrizték vele a sírablóktól. Ennek a növénynek legendája volt: aki hozzáért, vagy akár csak megközelítette, fekélyszerű sebeket kapott, s fulladozni kezdett. Állítólag volt, aki bele is halt a növényvel való végzetes találkozásba. Mindenki tisztelte ezt a folyondárszerű plántát. A környékbeliek tudták, hogy ott van, s elkerülték. És most előre pillantok, merthogy ez a ház 1970 körül a mi családunk tulajdonába került (a Schindler-örökösöktől vásároltuk meg, na, ez is egy titokzatos párhuzam az életemben), s nekünk is gondot okozott ez a növény. B. professzor, kérésre, megvizsgálta, s a megállapítása szerint ez egy a mangófélek családjába tartozó igen agresszív, mérgező növény, még a párjának a belégzése is veszélyes lehet. B. professzor szerint a vácrátóti arborétumban van még egy példánya az országban, ott is sok bajuk volt vele, a hírek szerint egyszer kiszökött a fűvészkertből, el akart foglalni egy közeli erdőt, alig tudták visszakényszeríteni. Számomra ez a növény filozófiai problémát is okozott. Merthogy engem békén hagyott, pedig kertészkedés közben szükségképpen hozzáértem, igaz, soha nem akartam bántani. Viselkedésemet, volt tanáromra, Szobotka Tiborra emlékezve, Shelley *Érzékeny plánta* című versére alapoztam. A növény, azt kell mondanom, érzekelte a jó szándékomat, s ezt szelídséggel viszonzta. A lányaim, Orsika és Réka, akkor még gyerekek, a növény közelében játszottak, biztosan hozzá is értek, őket sem bántotta. Mintha a haragos őr kedves nagypapává változott volna. De mikor a nagybátyánk és a házvezetője meg akarták regulázni (nem értettem, hogy miért), súlyos sebeket kaptak, arcuk felpuffadt. Az egyik

szomszéd, aki metszőollóval esett neki, két hétre kórházba került. Mi békésen megvoltunk egymással évtizedekig. Ma már a kert járva nem látom ezt a növényt: megöregedett, vagy megunta az ellenséges gyűlölködőkkel való viaskodást, s jobb létre szenderült. Talán a szelek szárnyán visszaköltözött Egyiptomba. De azért reménykedem abban, hogy egyszer még majd egy kicsiny hajtással vagy levelecskével hírt ad magáról.

Kamprád Hermann után Schindler Aurél is a szóban forgó házba költözött, miután az iskolához hasonlóan ez ugyancsak kapott egy felső szintet. A kertben egy kis műhelyt is berendezett magának. De a gyümölcsös és a szőlő területét felparcellázták, s lassan körbeépítették a házat. A ház mögött utat vágtak, az akkor még zsákutcaként létező Bessenyei utcát. (Ez a név is jelzés volt számomra: mikor idejöttünk, még nem tudtam, hogy erről az íróról két könyvet is fogok írni.) A harmincas évek végén velünk szemben felépült a Kapisinszkyház, amelyben a háború alatt egy ideig Tolbuhin marsall főhadiszállása működött; jól kiválasztották a helyet, mert dél felől a mi emeletes házunk takarásában helyezkedett el. Schindler Aurél haláláig itt élt ebben a házban. Nyilván anyagi okokból kiadták a felső emeletet: így került a házba Gebauer Ernő, a neves festőművész, Székely Bertalan tanítványa. Főként falképei nevezetesek, mintegy hatvan templomban megtalálhatók a freskói, például a Lyceumban és a Belvárosi templomban. Számomra két műve különösen kedves: a Park Mozi falképsorozatát diákkoromban, vetítések előtt gyakran megcsodáltam: virágfűzért vivő ifjakat láttam, szemben velük gyönyörű leányok menetét. (Később találkoztam egy idős hölgygel, aki pironkodva elmondta nekem, hogy a menet élén haladó nő hátaktját a művész óra, az ő hátáról és csipőjéről mintázta.) Középiskolás koromban, 1955-ben készült el a Nagy Lajos Gimnázium nevezetes freskója az emeletre vezető széles főlépcsővel szemben (Gebauer egyik főműve): a triptichon az iskola névadó királyának nevezetes tettét ábrázolja, a pécsi egyetem megalapítását 1367-ben. Az iskola diákjaként tanúja lehettem a kép munkálatainak. (Gebauer sógornője volt a pécsi emlékeit is felidéző önéletrajzi elbeszéléséből ismert költőnő, Mollináry Gizella, akinek költői tehetségéről Radnóti is elismeréssel szólt, Ignotus pedig „nőstény kis vadembernek” nevezte, ami tőle komoly dicséretnek számított.) Gebauer Ernő haláláig, 1962-ig a mi későbbi házunkban élt. Tiszteletére 2012-ben emléktáblát avattak, melyet Páva Zsolt polgármester leplezett le. Egykori műterme ma az én könyvtárszobám. Itt őrzöm egyik akvarelljét, amely az ötvenes években készült, és a házunkat ábrázolja a kert felől. Látszik rajta az a vadszőlő is, amely azóta is töretlenül él, az egyik tetőrészre is ráterjedt, de a világeért sem bántanánk. A ház előtt balról az a gesztenyefa látható, amely két társával együtt húsz éve elpusztult, valószínűleg mérgezés következtében. Ezeket megsirattuk, és pótoltuk őket. De a négy százhusz éves fa él és virul, gesztenyevirágzáskor minden évben ünnepet ülünk a kertben tiszteletükre. Korábban a ház főbejáratától kelet felé gesztenyeallé vezetett a Mátyás király (Hunyadi) útig. A beépítések következtében ez a fasor már nem létezik, de Gebauer akvarelljén még látszik egy kis szakasza. Amikor ideköltöztünk, még élt a festő özvegye, Ingeborg asszony, idős korában is szép, művelt hölgy volt, kék szeme bizalmat, gondosan ápolt szőke haja méltóságot sugárzott, aki nekem sok mindent elbeszél a környék történetéről, embereiről.

Elbeszélései révén egy krúdys világ tárult fel előttem, gáláns kalandokkal, műtermi eseményekkel, nevezetes látogatókkal, szerelmekkel, kerti mulatságokkal, még titokzatos bűnesetekkel is, egy egész Mecsek-oldali legendárium. Ennek ő maga szintén részese, mint egy szerelmi dráma egykori hősnője. Ingeborg asszonyt a családja hazavitte Norvégiába. De a lelke, úgy érzem, s ezt ő meg is jósolta nekem, itt maradt, ebben a házban. Teliholdas éjszakákon néha mintha látnám őt sétálgatni a kertben. Lakószobája ma az én dolgozószobám, itt írom most ezt a szöveget.

Látogatás Lovász Pálnál

Az emlékezés időrendje más, mint a megtörtént eseményeké, s az elbeszélés szabályai is eltérő logikát követnek, ezúttal mégis pontosan megjelölöm látogatásom időpontját: egy dedikáció igazolja, hogy 1973. szeptember 29-én jártam Lovász Pálnál, a neves költőnél, a Janus Pannonius Társaság egykori titkáránál, Irányi Dániel tér 8. szám alatti lakásában. Ezt az otthonát meg is nevezi egyik versében, illetve az ablakáról ír, amely fontos esemény helyszíne lett. Idézem a verset *Arckép* című posztumusz kötetéből, mert nemcsak líráját jellemzi, de életfelfogásáról is tanúskodik:

Galambfészek

Irányi Dániel tér 8 alatt
a párkányon, az ablakok között
kikelt egy kigalamb.
Nedves pehely, lágy csőr, síró torok –
nem védi már biztos fehér burok
csak apja, anyja váltott melege.
Fölötte nyílik zörgő ablakom,
könyöklök benne, imbolygó veszély –
fölnéz s már érzi:
őt, engem, házat, földet, csillagot
egygyé ölel az élő irgalom.

Boldog az a költő, akinek az ablakában megmutatkozik, nem is csupán az élet, hanem maga a lét, a kiszolgáltatottságával, gyengeségével, egyszersemind a létezőket átölelő irgalom sejtelmével. Elég kitekinteni neki az ablakon, s ott van mindez együtt.

Pedig amikor ajtót nyitott nekem, szomorúnak láttam. Keskeny arcához kissé túlméretezeten hosszú orra, amelyet mintha a szólásnak megfelelően csakugyan „lógatott” volna, keserű élettapasztatokat sejtetett, talán titkokat is, de szemének barátságos, sőt nyájas pillantása szelíden ellenpontozta az arc, a homlok és a keskeny ajkak bánatos jelbeszédét. Dolgozószobáját, mintha máris, még a költő életében emlékszoba lenne, a pécsi irodalmi műveltség szentélyének láttam. A polcokon könyvek, a *Sorsunk* évfolyamai, íróasztala fölött bekeretezett fényképek borítják a falat, nagyobbak, kisebbek, főszerepben Weöres Sándor, aki több keretből is kitekint. Weöres Lovásznak („Pali bátyámnak”) ajánlotta *Álom a*

régi Pécsről című nevezetes versét, s barátságukról kötetnyi levelezés tanúskodik. Kéziratokat vehetek szemügyre. A költő, jogos büszkeséggel az arcán, kezembe adja a Janus Pannonius Társaság kiadványait: többek között Halasy-Nagy József Surányi-életrajzát, Weöres Sándor *Theomachiáját* meg *A teremtés dicsérete* című kötetét, valamint egy vékony, ám igen nevezetes kötetet: Surányi Miklós *Elnöki megnyitója* a Janus Pannonius Társaság 1933. február 3-án tartott első rendes közgyűlésén. (Ezt látogatásom befejezésekor emlékül megkapom ajándékba, Lovász Pál igen megtisztelő dedikációjával.)

Felkészülten érkeztem hozzá. Tudtam róla, hogy a Bácskából települt át Trianon után, első kötete, a *Tiszamentén* 1922-ben még Óbecsén jelent meg, a szegedi egyetemen jogi doktorátust szerzett, a társadalombiztosítási intézet, az OTI igazgatója lett Pécsen, ebből az állásából 1951-ben eltávolították. Költészetét *Vándorút* című kötetéből ismertem meg, ez 1942-ben jelent meg Pécsen, a Társaság kiadásában, Havas László metszeteivel. Lovásznak a nyugatos hagyományból indult, míves költészetét Várkonyi Nándor igen találóan parnasszistának nevezte, amelynek rokonszenves vonása az én-szerep szerény, visszafogott érvényesítése. Csendes, meghitt poézis az övé. Kosztolányi „rezzenékeny léleknek” nevezte. A nyelv iránti gyanútlan bizalommal társult harmónia-vágy mögött azonban (a létezését átölelő irgalom reményének mellékszólamaként, hogy a fentebb idézett versre utaljak) a kötetet lapozgatva sötétebb tónusokat is érzékeltem. Engem a *Vadász* című vers fogott meg leginkább.

Haza tart. Lábán a tarló sárkilonca.
Vállát a friss zsákmány forró terhe nyomja.

Lapult, görnyedt, osont. Sosem hibázott.
Csapása mentén sok vérrózsa virágzott.

Csukott állatszemek résén holt fény lobban.
Fekete borzalom hallgat a bokorban.

Beszélgetésünk során Lovász Pál többször szóba hozta Weöres Sándort, személyes portrét rajzolt róla, és néhány történettel gazdagította a pécsi Weöres-anekdota-füzért, majd „Sanyika” (így nevezte) gazdag képvilágának lelki dimenzióira hívta fel a figyelmemet (ez Lovász *Septichon* című ciklusának egyik fő gondolata lesz). Amikor említettem, hogy bár csak rövid ideig és díjtalan gyakornokként Dombay János mellett dolgoztam, elmesélte annak a találkozásnak a történetét, amelyre később ráismertem a *Villa rusticában*.

Aztán Surányi Miklóstra terelődött a szó, mert a látogatásomat előkészítő telefonbeszélgetésünkben jeleztem neki, hogy éppen az *Egyedül vagyunk* című Széchenyi-trilógiát lapozgatom. A *Kantate* című regényt is olvastam (szerintem ez Surányi legjobb műve), amelynek cselekménye jórészt Pécsen játszódik. Az ifjú régész, Gyömörey Zsigmond éjszakai sétáját a végzetes párbaj előtti éjszakán a Klímo utcától a Ferencesek utcáján végig az akkor éppen felújítás alatt álló, felállványozott dómig, ma is lépésről lépésre lehet követni, jegyzi meg Lovász. A könyvet a kisvárosban játszódó magyar regények (Móricz, Kosztolányi, Her-

czeg) összefüggésébe próbálom helyezni, ehhez Lovász hozzáfűzi, hogy mint a művészregények általában (a könyv főhőse Regen Richard, a székesegyház zeneszerző karnagya), a főhőst Surányi is szembeállítja az őt meg nem értő környezettel, amit ebben az esetben a pécsi kispolgárok képviselnek, élükön Pfaff pedellussal, mondom. Lovász bólint, s felhívja a figyelmemet Wittmann Jenny alakjának fontosságára, aki a főhős nevelt lánya, s mivel nem érti meg az érett férfi szenvedélyét, nem viszonzozza annak szerelmét. „Femme fatale”, csúszik ki a számon, Lovász ismét bólint, majd felhívja a figyelmemet a könyv folytatására, amely *Noé bárkája* címmel jelent meg tíz évvel később (1927-ben), cselekményét a háborús élmény hatja át. Lovász arca ekkor elborul. Emlékezik.

Már mennem illene, hiszen kora délután jöttem, s már estére jár, de még felvázolom a pécsi irodalmi műveltséggel kapcsolatos elképzelésemet, hogy ezt a történetet intézmények köré kellene rendezni: ilyen szerepet tölt be a püspökség, az egyetem, a Klimó-könyvtár, később a sajtó és a színház. S hogy a huszadik századi pécsi irodalom három fórumát az Erzsébet Tudományegyetem, a *Sorsunk* című folyóirat és a Janus Pannonius Társaság alkotja. A költő tollat vesz a kezébe, s dedikációt ír a Surányi-kiadványba. Amikor elköszönök, utánam szól: a *Csodavárókat ne feledd!* Még visszamegyek a technikumba. Ott olvasom el a dedikáció szövegét: „Nagy Imre barátomnak, a pécsi irodalmi értékek mentőjének szeretettel Pécsen, 1973. szept. 29. Surányi Miklós emlékezetével”. Tudtam, hogy a költő ezzel feladatot jelölt ki számomra. Szerény kis vidéki feladat, de hát nekem ez jutott, állapítottam meg magamban.

(Később, már egyetemi pályám idején, Klaniczay Tibor, akinek fülébe jutott, hogy mit bízott rám Lovász Pál, arra figyelmeztetett, hogy éntőlem nem a Surányi-féle konzervatív írókkal való foglalkozást várja a szakma, hanem a felvilágosodás irodalmának kutatását. Amikor, nem sokkal e megjegyzést követően megjelent *Nemzet és egyéniség* című drámatörténeti könyvem Katona Józsefről és a két Kisfaludyról, amelyről több elismerő véleményt kaptam, ezt egy találkozásunk alkalmával Klaniczay is elégedetten nyugtázta. De a Lovász Páltól előlegezett bizalma által kijelölt feladatot is igyekeztem teljesíteni. Erről tanúskodik *Öttorony* című könyvem.)

Műteremben

Mintegy másfél évvel később került sor arra a műterem-látogatásra, amelynek élesen metszett képe megmaradt emlékeim lapjain. Volt egy kis irodalmi szakköröm, nyolc-tíz főből álló csoport, a népszerű filmklubok mellett. Az egyik szakkörös az *Irgalomról* kérdezett, ez a regény többször is szóba jött. Egyik társa a könyv értelmezéséhez egy Pilinszky-verset csatolt, az *Ama kései* című négy soros szöveget, amelyet a költő Németh Lászlónak ajánlott. „Ama kései, tékozló remény, / az utolsó, már nem a földet lakja, / mint viharokra emelt nyárderű, / felköltözik a halálos magasba.” Azt hiszem, ebben valóban benne van, így utólag nézve, a mi fejünkben összeállva, sok minden, az íróról, a szóban fogó regényről, Kertész Ágnesről, a hősnőjéről is. Egy már érettségizett diákom, P. Karcsi, aki néha felkeresett az iskolában, javasolta, hogy a szakkörrel legközelebb látogassuk meg Bocz Gyula szobrást a műtermében. Vállalta is, hogy B. Józsi segítségével megszervezi ezt a találkozást.

Karcsi előzetesen elmondta, hogy Bocz Gyula nonfiguratív szobrokat készít. Ez az információ eszembe juttatta, hogy nem sokkal korábban egy művelődési házban előadást tartottam, s amikor néhány nevet fel akartam írni a mögöttem falra szerelt táblára, a rendező tanárnő rémulten lefogta a már krétát tartó kezeimet, azt súgva, hogy az a fekete felület nem tábla, hanem egy festmény. Letettem a krétát, s azt gondoltam: ez akkor még táblának se jó. Pedig szerettem az absztrakt művészetet (Herbert Read a „tanú” erre), de csak azokat a mestereket tiszteltem igazán, például Martynt, Matisse-t, Kandinszkijt vagy Picassót, akiknek a rajztudása hitelesítette modern törekvéseiket. Amikor beléptünk a műterembe, s a torzonborz hajú, szakállas, ám igen barátságos, velem nagyjából egykorú művész barátilag fogadott bennünket, megnyugodtam. Ott látható elvont témájú munkáinak vizuális ereje, s néhány figurális ábrázolásának plasztikai gazdagsága magáért beszélt. Érdekes beszélgetés alakult ki köztünk. Amikor diákjaim e rokonszenves kettősség iránt érdeklődtek, Bocz Gyula elmondta, hogy egy portré esetében főként a kezével dolgozik, az ujaival, közben akár másra is gondolhat, ám a nonfiguratív mű főként a lelkében, a fejében alakul, minden gondolatát leköti. Fényképeket vett elő, s megmutatta néhány magyarázó szó kíséretében korábbi műveit, a *Szomorúságot*, az *Öllekezést*, a *Jégvirágot* és másokat. Lehet, hogy az egyik főművének tekintett *Csillagok* is szóba jött, de arra nem emlékszem, hogy ez a munka születésének, készülésének akkor melyik fázisában volt. Élményekkel gazdagodva jöttünk el Bocz Gyulától, akitől érzéki beavatást is kaptunk a szobrászat világába.

Műterem-látogatásunk után néhány hónappal Karcsi bekopogtatott a szobámba, kezében egy vékony kötetel. Petri György 1974-ban megjelent *Körülírt zuhanás* című verseskötete volt. Azt mondta, nem tud szabadulni e versek tragikus súlyától. Arra kért, beszéljünk egyszer erről. A kötetben könyvjelző volt a *Lépcső* című versnél. Pár nap múlva, amikor felkeresett otthon, én is ennél nyitottam ki a könyvet.

Ki találta fel a
körülírt zuhanást
– a lépcsőt,
mely a magasságot megszelidíti,
fölolvasztva fokokká
a dermedt függőleget,
s a megoldás furfangját:
a kerülő út szerény
cselét megmutatta
a pillantása után
hasztalan ugráló
szárnyatlan embernek?

Mennyire más ez, mint a Pilinszky-négysoros fölfelé tekintése. Én mégis úgy véltem, hogy ez a két költő nem is áll olyan távol egymástól, talán ismerik is egymás verseit. Mert a hívő fölemelkedés és a tragikus zuhanás leírása, jelzése a forma szigorú kohójában végigedzve hasonló minőséget eredményezhet. „Na de

zuhanásban élni, ez szörnyű”, vetette közbe Karcsi, a poézis felől a lépcső valóságára terelve a szót. „Ha ez a világunk, akkor mit tehetünk?” – néztem rá. „Dőlünk be a lépcső cselének?” – kérdezte. „Nem tehetünk egyebet”, mondtam, „ha élni akarunk, akkor a körülírt változatot, a kerülőutat el kell fogadnunk. Remélve, hogy útközben találunk egy parányi helyet, ahol csinálhatunk valami értelmeset. Meg aztán”, tettem hozzá, miközben pillantásunk (az enyém reménykedve, az övé kételkedve) találkozott, „ez a mostani helyzet is alakulhat...” „Tartsuk szárazon a puskaport”, kérdezte Karcsi. „Azt nem kell. Egyszer megpróbáltuk, de az már történelem... Egy eszme, mely meg sem születhetett, talán csak megfogant, de aztán... Ami megmaradt: egy álom. Egy független, kölcsönös szociális felelősségen alapuló, nemzeti hagyományokra épülő, művelt, demokratikus közársaság álma. Ennek megőrzése lehetne, alulról nézve, a magasság megszelídítése. Fokról fokra. „A munka pedig mindig valóságos” – tettem hozzá. „Talán mindegy, hogy az idő akkor éppen lefelé vagy fölfelé iparkodik velünk. A munka megáll a helyén, a maga lépcsőfokán, ha tisztességesen meg van csinálva, ha legjobb tudásunk szerint végeztük el a feladatot.” „Mindegy?” – kérdezte Karcsi rám nézve, majd kissé elfordította rólam a tekintetét, mintha látott volna mellettem valakit, s azt a valakit figyelné. Hallgattunk. Aztán Karcsi elköszönt. Az volt az érzésem, hogy csalódott bennem.

(P. Karcsi hatására olvasóként a továbbiakban figyelemmel kísértem Petri György költészetének alakulását. Amikor a költő 1989. július 5-én Pécsre jött, találkoztam vele, s az összegyűlteknak bemutattam pályájának addigi alakulását. Dedikációja szerint „köszönettel és szeretettel” fogadta „értő” gondolataimat, csak egy helyen egészített ki. Hangsúlyoztam ugyanis, hogy a *Valahol megvan* című kötet – ez adta alkalmát a találkozásunknak –, amely a Szépirodalmi Kiadónál látott napvilágot, most végre méltó nyilvánosságot biztosít számára, s amikor ennek a jelentőségére céloztam, hozzáfűzte, hogy neki az úgynevezett „második nyilvánosságban” is sok olvasója volt, az *Örökhétfőt* „szamizdatként” is megtalálhatták az érdeklődők a megállt idő verseivel.)

Kulcs

Szerettem tanítani, szerettem a diákjaimat. Mégis volt bennem egy titkos érzés, hogy nem ez a végállomás számomra. De semmiféle konkrét távlat nem nyílt előttem. Közben az otthoni íróasztalomon két kupacban gyűltek az el nem olvasott könyvek és folyóiratok. Reggeltől estig tanítottam. Éreztem, hogy lassan kiesem abból a szakmai beszédvilágból, amelyben még a doktori dolgozatom írásakor úgy-ahogy benne voltam. Kétségkívül elavult diskurzus volt, ezt már tudtam, de mégis egyfajta közeget jelentett számomra. Kudarok is értek: egy konferencián Teleki László *Kegyencéről* tartottam előadást, s noha a tézisem lényegében helyes volt (a mű dramaturgiája a konfliktus sajátos változataként értelmezhető), leírásom is pontos volt, de az utolsó (és legfontosabb) lépést nem tettem meg, nem jutottam el a végkövetkeztetéshez: Teleki műve tragikus csel-dráma. (Ezzel a műfajjal később sokat foglalkoztam.) Hibája, hogy a monológok hiányában a főhős lelki folyamataira nézve nem kapunk információkat. Ezt a drámát kritikusai „zseniális tévedésnek” nevezték. Ami a tévedést illeti, ebben osztoztam a szerzővel. Egy másik alkalommal Nagy László költészetét – a benne

megmutatkozó kétpólusú, mitikus világgal – a kései romantika felől próbáltam megközelíteni, s bár nézőpontom ezúttal is helyes volt, érveim hiányossága miatt nem tudtam erről meggyőzni hallgatóimat.

Egyre nagyobb késésben voltam. Ottlik Géza regénye, az *Iskola a határon* 1959-ben jelent meg, de én csak a harmadik kiadásban tudtam elolvasni, 1975-ben. Az elbeszélés kettőshangzata meglepett, de jelentésvilágának gazdagsága csak lassan tárult fel előttem. Megkésettségemre jellemző, hogy Mészöly Miklós műveit, *Az atléta halálát*, a *Saulust* és a *Filmet* csak az aranyborítás, reprezentatív „30 év” elnevezésű sorozatban megjelent kötetből olvastam el. *Az atlétát* diákjaimmal is elolvastattam, akik, engem is meglepve, felfigyeltek a férfihős és a női elbeszélő kettősére, a sportteljesítmény egzisztenciális értelmére, s néhányuknak Sziszüphosz is eszébe jutott. Ez a megfigyelés nagyon megérintett engem: mintha nekem is meglenne a nagy követem a mindennapi görgetésre.

Nőtt bennem a feszültség. Fáradt voltam. Rosszul aludtam, nem tudtam kipihenni magamat. Egy pesti továbbképző tanfolyamon a szállodában éjszaka felriadva a mosdó felé igyekeztem volna, de irányt tévesztve az erkélyen tértem magamhoz a hűvös levegőn, a vaskorlátba kapaszkodva. A negyedik emeleten. Félni kezdtem a szállodáktól. A legközelebbi alkalommal a színházból visszatérve, csendben, hogy szobatársaimat ne zavarjam, kivettem az erkélyajtó kulcsát, és óvatosságból a szőnyeg alá rejtettem, hogy semmiképpen ne férjek félálomban hozzá. Persze, ez túlzott aggodalom volt, aminek kínos következménye lett. Arra ébredtem, hogy szobatársaim feszegetik az erkélyajtót, s káromkodnak, hogy nem tudnak az erkélyre kitett elemózsiajukhoz hozzáférni. Hol a kulcs? Elvitte a szobalány? Válaszút elé kerültem. Vagy hallgatok, s akkor ezek a derék kollégák éhen maradnak, vagy pedig előadom a kulcsot, ám akkor nagy valószínűséggel bolondnak néznek. Némi töprengés után az utóbbi megoldás mellett döntöttem. „Itt a kulcs”, mondtam társaimnak, s elővettem a szőnyeg alól. Gyorsan megreggeliztek, s elköszöntek. De egyikük visszalépett. „Alvajáró vagy?” – kérdezte. „Olyasféle – válaszoltam –, de csak ha ki vagyok merülve. Mostanában, néha” – vallottam be. „A szőnyeg, az jó megoldás a kulccsal” – mondta. „Én is ezt csinálom. A változatosság kedvéért a szőnyeg helyett a vízzel teli fogmosó pohár se rossz módszer.” Ezzel elbúcsúzott.

Hazatérve jelentkeztem egy idegorvosi rendelésre, hogy végére járjak ennek a dolognak. A megadott időpontban bekopogtam a rendelőbe. Odabent szinte teljesen sötét volt. Egy középkorú nő ült az asztalnál, amelyen gyengén világító, lehajtott ernyőjű lámpa égett, s intett, hogy üljek le. „Mondja!” – hallottam a felszólítást, hát mondtam. Ő közben egy tiszta lapot két függőleges vonallal három részre osztott, s az oszlopok fölé az R, D és E betűket írta. Kitaláltam, hogy ezek a napszakokat jelölik. Aztán a lap bal szélére orvosságok, nyugtatók nevét írta egymás alá, és az oszlopok szerint strigulákat húzott. Elég sokat. Aztán szó nélkül átadta a lapot. „Ezt mind be kell vennem?” – kérdeztem döbbenetben. „Ha rendbe akar jönni” – zárta le a doktornő a felettébb rövid diskurzust. Lesújtva indultam vissza az iskolába. Ennyire beteg lennék? Útközben az jutott eszembe, hogy Molière-nél (aki utálta az orvosokat), ha valaki gyógyászati segítségre szorult, bármi lett légyen is a baja, vagy eret vágta rajta, vagy pedig allövetet kapott. Ma a klistély helyére a tabletták léptek. A Malom utcában volt egy borozó,

ahol badacsonyi borokat lehetett inni. Eszembe jutott, hogy a szófukar doktornő a strigulázás közben még odavetette, hogy „semmi alkohol”, hát gondoltam, búcsúzóul megiszom két deci szürkebarátot. Lassan kortyolgattam a bort. Nagyon jólesett. Iszogatás közben a filmklubomra gondoltam, a szakköröseimre, a tanítványaimra, akik várnak rám, s akkor mintha különös erő költözött volna belém. Rádöbrentem, hogy magamat kell meggyógyítanom. Majd a munkám segíteni fog nekem. Meg a tanítványaim. Főként ők. Kivettem a zsebemből az orvosságos lapot a strigulákkal, összegyűrtém, és bedobtam a szeméttartóba. Ránéztem az órára. Tíz perc múlva becsengetnek. Mentem órát tartani.

Közjáték két linzerrel

D. M., aki később pécsi kanonokként ment nyugdíjba, akkor még püspöki káplán volt, és én azért jártam szívesen vasárnap esti miséire, mert prédikációiban elvont igazságok helyett a hívő ember és a korabeli élet konkrét viszonyát vizsgálta józanul és következetesen, lélektani hitellel, világosan szerkesztett mondatainak dunántúliasi nyílt magánhangzóival a hétköznapi beszéd hangulatát idézve. A világunkról beszélt anélkül, hogy politizált volna. Gyakran idézte Adyt, akinek kételyekkel számot vető, krízisekkel viaskodó spirituális élményét bensőségesen elemezte. Ady egyik Istenhez forduló, hálát mondó versének szövegét citálva – „Köszönöm a kétséget, a hitet” – hangsúlyozta, hogy válságaink hitünkhöz tartoznak, nemcsak terhet, akadályt képeznek, de nélkülözhetetlen erőpróbát is jelentenek számunkra. Ez tetszett nekem. Misék után sokat beszélgettünk D. M.-mel, meghívtam hozzánk, s vacsora közben folytattuk a diskurzust. D. M. nagy utazó volt, és szorgalmas fotográfus, nálunk sorra került látogatásainak fő eseménye egy-két általa készített diafilmsorozat vetítése volt híres templomokról, kolostorok szerzetesi közösségeiről, zarándokutak bemutatásával. Számomra legemlékezetesebb programjának során a jezsuita rend alapítójának, Loyolai Szent Ignácnak az alakját, életútját idézte fel, amivel meg elevenedett számomra a szentnek a Piusz templom mellékoltárán oly sokszor látott mellszobra. A képeken láttuk Loyola várát, ahol egy előkelő család tizenharmadik gyermekeként Ignác megszületett, Pamplona erődítményét, itt katonaként súlyosan megsebesült, a montserrati templomot, ahol az oltár mellé akasztotta kardját, és koldusruhát öltve új életet kezdett. A vetítévászonon feltűnt Ignác Manresa melletti magányának helyszíne (itt keletkezett a *Lelkigyakorlatok* könyve), majd egy metszeten a párizsi egyetem képét szemlélhettük, ahol a már meglett férfiként kezdett, s tizenkét éven át eltökélten, szívósan folytatott tanulmányai után magiszteri címet szerzett, megteremtve önmagát, Jézus művelt katonájának a habitusát, amely a jezsuita rend modellje lett. Aztán az *Il Gesú* képe zárta a vetítést, ahol Ignác holtteste nyugszik. D. M. előadása erős hatással volt rám.

Később mindketten részt vettünk a püspökség által szervezett szentföldi zarándokúton, amikor a jól felkészült, de akcentussal beszélő izraeli idegenvezető megkért engem, hogy az evangéliumi helyekhez tartozó, általa kiválasztott szentírási szövegeket én olvassam fel, amit meg is tettem. D. M. meg is jegyezte élcélődvé: „Te lettél a Szentlélek magyar hangja”. A Genezáret-tó partján az a részlet került sorra a Lukács-evangéliumból (5,1–3), ahol sok ember veszi körül

Jézust, kérve őt, hogy tanítsa őket. Az elbeszélés szerint Jézus ekkor beszáll Péter hajójába, s arra kéri őt, „evezzen kissé beljebb a partról”. Ezt a szöveghelyet addig nem értettem: ha szólni akar az összegyűltekhöz, miért távolodik el tőlük? Ez nem logikus, gondoltam. Ott a helyszínen aztán megértettem a szöveget. Olyanok ugyanis a parti domborzati viszonyok, hogy csak egy távolabbi beszédpozícióból, a vízfelszínnek a hanghullámokat felerősítve közvetítő erejét kihasználva lehetett az összesereglettekhez beszédet intézni, hogy azok mindannyian hallják is. Aki írta a szöveget, tudta ezt.

D. M. nálunk tett látogatásainak viszonzásaként én is gyakran felkerestem őt a Dóm tér nagy faliorája közelében elhelyezkedő plébániai lakásában. Sokat tanultam tőle, mert jól ismerte Teilhard de Chardint, Karl Rahnert, sőt Hans Urs von Balthasart is. De a teológiai leckék és csevegések mellett ő papként is foglalkozott velem. Egy alkalommal – erre már a nyolcvanas években került sor – késő este átvitt a néptelen székesegyházba. Ennek az eseménynek egész folyamatát, apró részleteivel együtt őrzöm az emlékezetem mélyén, de amint most próbálok felidézni a történetet, éles villanások jelennek meg előttem, mintha egy vaku működne a fejemben. Megyünk föl a lépcsőn az északi mellékapszishoz, a Szent József-oltárhoz, látom a négy angyalt, mintha hullámokon lebegnének. D. M. kicsit magamra hagy, de máris jön vissza, aztán egy kis fehér korongot látok, amely a lobogó tűz fölött a magasba emelkedik, s a háztetőn kukorékolni kezdő kakas mögött néhány pillanatra megáll az égen, mint a hold. Aztán a lépcső visszafelé, majd a nagykapu döngve becsukódik. Ballagunk az óra felé, amely éjfél kezd ütni... Miközben én a Piusz alsó udvarán ülök, kezemben az összehajtott szalvétából kivett két linzer, s amint eszem a süteményt, D. Feri tornaórára hívó kiáltását hallom. Az utolsó falat a számban van még, s még a szemem is őrzi a fekete keretes szemüveg kerek ablakocskáiból rám vetett pillantás melegét, de már látom a tornaterem felé masírozó diákcsapatot, a „túrós csuszás indulót” éneklük, én is ott lépegetek velük, s közben hallom a déli harangszó utolsó ütemeinek elhalkuló zengését.

A KICSINYSÉG-TUDATRÓL

Szederkényi Ervin kilencvenéves lenne

Halálának harmincadik évfordulójára írtam Szederkényi Ervinről a *Jelenkor Online* felületére,¹ és ez most, amikor kilencvenedik születésnapja alkalmával szeretném megkerülhetetlen alakjára felhívni lapunk olvasóinak, különösen a fiatalabb generációknak a figyelmét, nem könnyíti meg a dolgomat. A 2017-es írás megpróbálta röviden összefoglalni mindazt, amit a számára és a *Jelenkor* számára fontos írók leírtak, elmondtak róla, körülírni a folyóirat történetében betöltött jelentőségét. Csakis ezt az utat választhattam, mivel én magam épp az ő 1987. februári halála után nem sokkal léptem be egyetemistaként először a *Jelenkor* régi szerkesztőségi helyiségébe, személyesen tehát nem ismertem.

Nem lenne ildomos megismételni az ott leírtakat, ezért most rendhagyóbb módját választom emléke felidézésének. Mégpedig saját vallomása révén, mely írásai között szinte „egyedüli példány”. Nem is szánta nyomtatásra, abban a formában valószínűleg került volna az efféle kitérülésköz, ám mégis a nyilvánosságnak, habár a számára talán oldottabb formájának készítette, hiszen a Pécsi Rádióban hangzott el. A szerkesztőségi archívumban maradt fenn egy példányban a gépiratos szöveg, amit 2014 áprilisában, nyolcvanadik születésnapja alkalmából közölt a *Jelenkor* a maga alkalmi címén: *Pécsi Rádió 1971*.

Amikor a nyilvánvalóan felkérésre megszülető szöveg elhangzik, Szederkényi még meszse van attól az irodalomtörténeti jelentőségű szerkesztői figurától, akivé innen számítva bő másfél évtized alatt válik. 1964-ben kapja meg a szerkesztőség irányítását azzal az elvárással, hogy ne kövessen el olyan „közléspolitikai hibákat”, amilyeneket az aczéli kultúrpolitika szerint a megtorlásul leváltott elődje, Tüskés Tibor elkövetett. Ezt a történetet most nem elevenítem fel, számos emlékezőből ismert. A homo novusnak, aki a pécsi főiskolai irodalomtanításból érkezik, számára ismeretlen terepen kell helytállnia. Bizalmatlanság övezi, a szerkesztőségből kilép a fiatal Lázár Ervin és a pécsi irodalomban a mértéket képviselő Csorba Győző is. A harmincéves fiatalember azonban komolyan veszi a feladatot, hosszú évek mindennapos megfeszített munkájával küzd az „ügy” sikeréért, és ezzel lassan meggyőzi környezetét és a tágabb irodalmi szcénát. A kezdetben szűkösebb esztétikai értékfogalmai tágasabbá válnak, az írói közeg, élén Csorbával jótékonyan alakítja szemléletét. „A nevelő nevelése” zajlik, mondhatnám Csordás Gábor egy későbbi kötetének címével. Erre az életre-halálra szólóan komolyan vett nevelődési folyamatra enged rápillantani ez a szövege.

Irodalmi és zenei élményeinek bemutatása előtt tisztázza saját beszélői pozícióját: míg az irodalommal hivatásszerűen foglalkozik, a zenében laikus. Utóbbiról alig tud többet, mint amit a dombóvári gimnáziumban megszerzett, ahol a kórusal többször is Kodály Zoltán jelenlétében énekeltek. Iskolai színjátszóként „iszonyú tehetségtelenséggel” játszott, mondja, „csak a remegő érzés” maradt belőle. S az emlékből rögtön általánosabb érvényre emeli az érzést, saját felnőttkori attitűdjét jellemezve, amelynek a nemritkán önkínzó önreflexió a sajátja. „Színházi előadásokat nézve, néhány hivatásos művészt látva, ma is belémborzong néha egy pillanatra: mily boldogok a naiv magabiztosak!”

„A muzsikával való mélyebb, meghatározó találkozásom ezen az alapon, de már egyetemi éveimben történt. A lázas, válogatás nélküli olvasási düh időszakát még gimnazista koromban éltem át, a szenvedélyes zene-hallgatás rohama azonban Szegedhez fűződik, egyrészt az akkor elterjedt mikrolemezek nyújtotta gép-zene, másrészt az élő operaelőadások és hangversenyek révén.” A következő bekezdést egészében idézem. „Ez az időszak is lassan már húsz éve a múlté, de mindannak, amit *ma* jelent számomra az irodalom és a muzsika, itt a gyökere. Ha egyikhez hivatásom kapcsol is, magamban elválaszthatatlan a kettő, még egyetemista koromban fogalmaztam meg egy napló-feljegyzésben a

¹ <https://www.jelenkor.net/multkor/785/szederkenyi-ervin>

Mese, a Muzsika és a Játék hármasság, de egyenrangú varázsát, egy nagyon pesszimista élet-szakaszomban, amikor arra is hajlamos voltam, hogy az életet összetévesztettem a művészettel, pontosabban, amikor a valóságból a művészetbe menekültem. A Mese, a Muzsika és a Játék jelképesen *minden* volt számomra, élet és művészet együtt, mindaz, ami Weöres Sándor előbb elhangzott versének [*Grádicsok éneke*] első feléből sugárzik. Az irodalomban és a zenében azt a harmóniát kerestem, amely átnyúl a változó világ korlátain, azt a feledtető, feloldó varázst, amely eltávolít a földtől.”

Páratlan kitarulkozás ez, nyelvi tónusában is messze azoktól a megszólalási módoktól, amelyeket egyre ritkábban közölt kritikai írásaiban választott vagy olyan hivatalos megnyilvánulásaiban használt, amelyekre szerepéből következően kényszerült. Nem tudjuk meg, mi lehetett az a válság, amire utal, csak azt, hogy milyen terapeutikus erővel bír számára a művészet. Azon belül is különösen Weöres költészete. Miért? „[E]gy nagy költő és nagy ember kicsinység-tudata” miatt. Ennek a kicsinység-tudatnak a fontossága pedig egyre erősödött benne, míg „kulcsproblémává” vált, „amely hozzásegített az emberekhez fűződő kapcsolataim és önmagam megértéséhez”. Megtudjuk, hogy ennek a nevelődési folyamatnak a során érkezett el Weöreshöz és Bartókhöz. Nem mondja ugyan, de világos, hogy sok mindenben kellett túllépnie, míg ide elért.

„A kicsinység-tudatnak semmi köze a kisebbségi érzéshez, még kevésbé a kicsinységhez. A szerénységhez van köze, de vele sem azonos, sokkal tágabb érvényű. Nem viselkedésmód csupán, inkább a világszemlélet egyik eleme, önmagunk és környezetünk helyes érzékelése, olyan belső harmónia megalapozója, amely nem zárja ki, hanem magában foglalja a diszharmóniát, nem nyugalmas szemlélődés csupán, lehet hatalmas szenvedély is.” Aztán a következő mondat még inkább kihegyezi az állítását: „Félek az olyan emberektől, akikben egyáltalán nincs kicsinység-tudat vagy legalábbis idegenek számomra.” És akkor eszünkbe juthatnak az örök rettenetes nagy hatalmú senkik.

Végül számomra meglepő módon továbbhalad a kitarulkozásban, amikor a magas művészet körén túllépve bevallja, hogy kedveli a francia sanzonokat. „Nem elvi megfontolásból, de bizonyára szerepet játszik ebben érdeklődésem a francia nyelv és kultúra iránt. Egy kicsit, azt hiszem, frankomán vagyok.” És akkor Jacques Brel két dala következik.

Mindehhez ezt a képet választottam, amit leginkább kedvelek. Talán egy mező vagy éppen az olyannyira szeretett Balaton nádasa képezi a hátteret, amely előtt ez a fegyelmezett, vívódó, talányos férfi mutatkozik. Nézéséből sejthető, hogy erős, szívós figyelemre képes, melyet Nádas és Esterházy is hangsúlyozott karakterében. „A figyelemnél pedig nincsen nagyobb csábítás” – mondja Nádas a szerző oldaláról nézve.

Szederkényi szövegének tíz év előtti közlésekor olyan képeket válogattam mellé, amelyek egy részét mintha tőle érkezett palackpostaként kaptam volna meg: a képeknek az idő múlásával megrongálódott celluloid negatívjait ugyanis egy tőle örökölt szekrényben találtam meg. A József Attila-díjat 1987-ben, posztumusz kapta meg.

ISTENHOZZÁD BACSÓ BÉLÁNAK

A hirtelen halál óta egy bő hét telt el, de még mindig alig tudok megszólalni: nem készültem arra, hogy lesz egy világ (nekem), amelyben ő nem lesz. Kezdem tehát így: Heller Ágnes írta Derrida halála után: „Ma már meghalni sem érdemes. Nincs többé Jacques Derrida, hogy a tegnap eltemetett filozófus szellemét méltóan megidézze.” Derrida műfajt teremtett az „Istenhozzádokkal”: írt ilyent Lévinasnak, Paul de Mannak, Lyotard-nak. Nekünk, akik itt maradtunk, az a feladatunk, hogy körülírjuk, rekonstruáljuk a filozófus szellemét – ez az életben tartás egyetlen érvényes gesztusa. Angyalosi Gergely szép szavaival: „Velünk marad, szól és szólni fog hozzánk a könyveiben, az általa kialakított szakmai és emberi kapcsolatok hálózatában. A jövőben is fordulhatunk hozzá kérdésekkel, biztosan válaszolni fog”. Az elmúlt napokban már sokszor kérdeztem magamtól, hogy mit szólna ehhez vagy ahhoz. És ugye felhívhatom hazafelé a vonatúton?

Nem is egészen másfél évvel ezelőtt írtam a *Jelenkornak* egy köszöntőt Bacsó Béla hetvenedik születésnapjára, ebben is a szellemi arculatot próbáltam felvázolni. Ez azonban, amíg él valaki, változhat, új árnyalatok jöhetnek létre, elmozdulások keletkezhetnek. (Ezért is különös várákozással tekintek a majd posztumusz megjelenő Klee-könyvre.) Mindenesetre Derridának igaza van abban, hogy a „szellemi arculat” vonásai igazából csak a halál után vázolhatók fel. A köszöntőben arról írtam, hogy Bacsó Béla a hermeneutika legkiválóbb hazai ismerője és művelője. Gadamer *Igazság és módszer* című könyvének bevezetését idéztem: „Hermeneutikai vizsgálódásaink [...] arra tesznek kísérletet, hogy a művészetnek és a történeti hagyománynak a tapasztalatából kiindulva, teljes horderejében tegyék láthatóvá a hermeneutikai jelenséget”. Majd ehhez hozzátettem: „A »hermeneutikai jelenség« láthatóvá tétele – ez Bacsó Béla egész életművének a legalapvetőbb célja.” Generációk tanulták (tanultuk) tőle a hermeneutikát, a legfontosabb szerzőket: Schleiermachertől Heideggeren át Gadamerig és tovább. Személyesen jól ismerte Gadamert, van egy fénykép, amelyen az idős filozófus belekarol Bélába, talán a heidelbergi egyetem épülete előtt vagyunk, és jönnek a kamera felé. A fiatalabbak közül Manfred Frankot ismerte a legjobban – többször üldögéltünk hármásban Béla ELTE-s szobájában, ahol halkán barokk vagy bécsi klasszikus zene szólt. És végül ismerte Albrecht Wellmert is, egy budapesti látogatásakor ketten kísérgettük. Wellmer a kilencvenes évek közepétől a berlini FU-n az Institut für Hermeneutik vezetője volt.

Valamit még el kellene mesélnem (kiegészítésképpen), ami hozzá tartozott a szellemi arculathoz, sőt talán annak legalapvetőbb rétegét alkotta. (De zavaró ez a múlt idő.) Öt évvel volt idősebb nálam, de talán mondhatjuk, hogy egy generációba tartozunk. Mi már nem voltunk Lukács-óvodások, akkor tanultunk, amikor a Lukács-tanítványok és a tanítványok tanítványai már ki voltak zárva a magyar tudományos életből. A reálisan létező szocializmus egyik legnagyobb bűne volt az általános és szakmai műveltség alacsonyan tartása. (Volt egy – hivatalosan nem is létező – cenzúra, kevés könyv jelent meg, alig volt néhány folyóirat, külföldről csak nagyon kevés könyv jöhetett be, például összkiadások az Akadémiai Könyvtárba. És ráadásul: az értelmiség nagy része nem tudott nyelveket, benne ragadt az oroszképzésben.) Így a tanulás, az öncélú tudás megszerzése *lázadás* volt a rendszer ellen. (Konrád György a demokratikus ellenzék fiatal tagjait látva – akik általában bő öt évvel voltak idősebbek Bélánál – alkotta meg a „tanulós” és az „olvasós” szavakat.) Ilyen körülmények között jött létre a mindentudás igénye, ami uralta az egyetemi és az

akadémiai életet, de nagyon sokszor üres volt. Ezek között a keretek között indult meg a küzdelem a tudásszerzésért – és ebben Bacsó Béla volt a legjobb és legtalálékonyabb. A nyolcvanas évek közepétől Budapesten is lehetett kapni *Frankfurter Allgemeine Zeitung*ot, és ebből már ki lehetett indulni: mi jelent meg, milyen viták folynak éppen, stb. Emellett állítólag a nagy és elit szállodákat látogatta, ahol voltak mindenféle folyóiratok; aztán jött a Goethe Intézet. Így hatalmas munkával egyedülálló műveltségre tett szert. Az ő mindentudás-igénye más volt: ez az igény (ha nincs megalapozva) könnyen vezethet egyfajta ön-élegültséghez és arroganciához (és ez rendre be is következett). Bélát azonban emberi jósága és nagysága megóvta ettől. Nála a mindentudás igénye végtelen alázattal párosult. Ha bárki odalépett hozzá, és kérdezett tőle valamit, ő mindig tudott valamilyen új irodalmat, ismerte a legújabb vitákat. És mindenkinek segített, mindenkire volt egy kedves szava (kicsikhez és nagyokhoz egyaránt – ahogy ő szerette mondani).

Most ugorjunk egyet: ezer szállal kötődött Pécshez, volt az Esztétika Tanszék vezetője (szerette mondani, hogy ez volt az első igazi állása), majd hosszú éveken keresztül (Thomka Beáta felkérésére) az Irodalomtudományi Doktori Iskolát „vitte a hátán”. Az óráira nemcsak doktorisok, de graduális diákok is járhattak: minden második pénteken egész napos órák, sok Heideggerrel; általában a *Lét és idő* és *A műalkotás eredete* volt terítéken. Utána a Jókai téri kávézóban üldögéltünk hosszan, beszélgettünk és néztük, ahogy a kisgyerekek pancsoltak a szökökútban. Közben, 1997-től, az ELTE Esztétika Tanszékének vezetője lett. Ő építette fel a mai tanszéket, sok Pécsről származó kollégájával és diákjával. A felkészültsége, a műveltsége és a jósága legendás tanárrá tette. Ahogy egy interjúban elmondta, sohasem akarta rátukmálni magát a diákjaira: mindenkinek önálló (kutatói) személyiséggé kell válnia.

És természetesen szorosan kötődött a *Jelenkor*hoz is. Mintegy harminc év alatt harminc tanulmánya jelent meg a folyóiratban, és mindvégig figyelemmel kísérte a lap sorsát. Jó személyes kapcsolatot ápolt a szerkesztőkkel, közülük többen a tanítványai vagy barátai voltak.

Megírtam, eljutottam eddig, és ha ő még olvashatná, valószínűleg ezt mondaná: beszélj itt a hermeneutikáról, aztán hagyján, hogy belecsúszol mindenféle mesélésbe, de azt hogy gondoltad, hogy egy Derrida-utalásból csak úgy egyszerűen átmehetünk a hermeneutikára? Mintha nem tudnád... Igen, a kilencvenes évek egyik legnagyobb vitája éppen Gadamer és Derrida között (a hermeneutika és a dekonstrukció között) zajlott. A közvetítésre vonatkozóan ebben az időben Berlinben (Albrecht Wellmer körében) számos kísérlet született. És most mondanám: született egy Budapesten is. A *Szöveg és interpretáció* című kötet utószavában olvashatjuk: „Az eltérés főleg a kései Heidegger felől tekintve nem olyan szembeötlő! Az emberi egzisztencia eleve »kívül« van világánál, azaz a bensővé tétel, az önidentitás metafizikai kultúrájával, a tudat-immanenciával, egy világ tételezőbe-állításával szemben lényegünket e kívülben, a kívül-létben tanúsítjuk. Az ember kívül-létében persze nem egy világon kívüli pozíciót foglal el, hanem éppen így van közel az őt leginkább érintőhöz, [a nyelvhez].” Sok-sok más gondolat és ötlet mellett ez itt marad velünk.

Végül egy kis Goethe-drámarészlettel szeretnék búcsúzni, mintegy (imaszerűen) magam elé mormolva: „A halál az általános rossz / Gondolj csak halottaid sorsára / És a sötétségre mint a sír éjszakájára [...]. / Gondolj az átmenetre, mely lefelé vezette őket. / [...] / Nem mindenki jut észrevétlenül az árnyak néma birodalmába. / A pusztítás gyakran óriási fájdalommal ragadja magával az embereket / A pokoli kínokon át a nyugalomba.” (*Die natürliche Tochter*, 3. felvonás)

Szűr, 2024. március 24.

A „GYILKOS SZÓ” POÉTIKÁJA

A Pardon-glosszák jelentésképző eljárásairól

1

Az *Új Nemzedék* nevezetes glosszarovata, a *Pardon* 1919. október 1. és 1921. augusztus 20. között több mint ötszáz glosszát közölt. A rovatot, mint az ma már ismert, Kosztolányi Dezső találta ki, „szerkesztette” és (igen kevés kivétellel) írta. A *Pardon* nemcsak a lap leghírhedtebb zsurnalisztikai újítása lett, de alighanem leghatásosabb „harci” eszköze is. Az ötletgazda és kivitelező Kosztolányi ugyanis nemcsak jelentős író volt, de nagy rutinú újságíró is, edzett debatter, aki feladatát – az ellenforradalmi „kurzus” hatásos publicisztikai képviselőtét – a maga „kommunikációs” adottságai szerint végezte el. A világos (és általa is vállalt) *politikai cél* (az ellenfelek lejáratása és hiteltelenítése), a rövid, jól fogyasztható és nagy rendszerességgel olvasók elé kerülő *műfaj* és az *írói kifejezőeszközök* birtoklása hatásos és nehezen közömbösíthető „fegyvert” teremtett. Maga a műfaj a magyar sajtó történetében nem volt teljesen előzménytelen, *A Hét* egyik hatásos megszólalási lehetősége már a *Toll és Tőr* rovat volt (amelyet mint *A Hét* egykori munkatársa, Kosztolányi belülről, működés közben ismert meg), de a *Pardon* a *Toll és Tőr*höz képest két lényeges ponton is újított. Egyrészt tudatosan rosszhiszemű lehetett, nem „igazat”, hanem csak hatásosat és ütőset akart írni. Másrészt, alkalmazkodva a kiélezett magyar politikai-történeti helyzet atmoszférájához és végletes harci logikájához, élesebbre köszörülte fegyverét. Kosztolányi mint „művész” oldotta meg politikai feladatát. Felesége, Harmos Ilona, amikor a bécsi emigránsok előtt kifecsegte a titkot, amelyet az író egyáltalán nem kívánt „népszerűsíteni”, meglehetősen nyíltsággal közvetítette Kosztolányi szakmai önképét. A Dezső egy művész, mondta, és mint művész művészi formát talált ki a maga publicisztikájához (Göndör Ferenc átiratában „Az *Új Nemzedék*ben a *Pardon*-rovatot ő teremtette meg, mert ő egy művész, és ennek a harcos, polemikus iránynak is művészi formát talált” [Göndör, 1921: 5–6.]).

A glosszák önreflexív gyakorlata alkalmilag árnyalta és megerősítette ezt az önképet. Az egyik viszonylag korai (1919. dec. 18-i) glossza az „úriemberek” udvariassági formulájával hozta összefüggésbe a pardonozást. „Ezt a kis szót [tudniillik a pardont] úriemberek akkor szokták mondani, mikor valakinek véletlenül a lábára léptek, vagy meglöktek valakit.” (Gl 102.) Ez a magyarázat természetesen már ekkor is „finomán” eufemizál, és csak a rivális lapok utánzásaira reagál így. Nem sokkal később (1920. jan. 14-én) azonban a rovat már saját önreflexiójában is mint „harcos és verekedő rovat” jelenik meg, „amelyben a politika napi csatáit vívjuk meg” (Gl 131.). És az érvelés önjellemzése is ez: „a mi igazságtól és harctól izzó soraink” (Gl 131.). 1920 karácsonykor pedig még az alkalomhoz igazodó stílusban is „a pardonok harci kattogása”-ra utal (Gl 257.). S ehhez az „újnemzedékes” vitriolos változathoz Kosztolányi igen magas művészi színvonalú „irodalmi” inspirációt (és egyben „igazolást”) is kapott – az ellenreformáció korának hitvitáiból, jelesül kardinális Pázmány ellenfeleit pocskondiázó briliáns vitairataiból, amelyek (igaza volt „Dezirének”) nyelvi remeklések (vö. Lengyel 2020). Pázmányt mint előfutárt, de ösztönző szerepét némileg még rejtve, már az egyik korai *Pardon*ban is emlegette (Gl 79.),

nyelvéről pedig – hol máshol, mint a „zsidó” *Nyugatban* – magisztrális esszét, afféle műhelytanulmányt is írt (Kosztolányi 1920). Számára a „magyar” Pázmány aktuális *minta* és *igazolás* lett.

A hamisrealitás-termelés, nem kétséges, benne van a modern tömegmédiák működésében mint az intézmény kognitív lehetőségében. A média mindig egy közvetlenül nem ellenőrizhető bizalmi viszonyra alapozva dolgozik, s e bizalommal élni és visszaélni egyaránt lehet. Ezt a lehetőséget természetesen nem Kosztolányi találta ki, de rutinos újságíróként már neki is voltak ilyen jellegű tapasztalatai, szembesült e lehetőséggel, és az *Új Nemzedéknél* „szintet lépett”. A *Pardon* a magyar sajtó történetében új fázisa (és szintje) a hamisrealitás-termelésnek. A rovat realizált valamit, ami addig ilyen tiszta formájában nem létezett nálunk, és a virtualitást kommunikációs indíttatássá változtatta.

Harmos Ilona, a bécsi emigránsok előtt fecsegve, öntudatlanul is valami nagyon lényegeset árult el az újságíró Kosztolányiról, amikor egyebek közt azt is elmondta, Dezső szerint a „Bangha nagyon okos ember, de mint újságíró teljesen leromlott, és csupa közhelyeket ír” (szavait idézi: Göndör 1921: 5–6.). Ez nem a „főnök” bírálata a „munkatárs” részéről, ez indirekt műhelyvallomás. A distinkció (okos ember/leromlott újságíró) ugyanis Kosztolányi szakmai nézőpontjára világít rá. Úgy látta (s ezért mondta Banghát okosnak), hogy Bangha Béla, „a harcos katolicizmus” médiavezére a politikai helyzetet és az ebből fakadó „magyar célokat” „jól” (azaz az akkori Kosztolányival nagyjából azonosan) ismerte föl. De azt – s ezért mondja „leromlott” újságírónak – hatásosan megírni (már) nem volt képes. Hogy Kosztolányi íráskészsége, jól gondozott verbális képzelete felől nézve Bangha íráskészsége elégtelennek minősült, érthető és tárgyilag is megalapozott minősítés. Az viszont, hogy Bangha atyát mégis „nagyon okos”-nak ítélte (még a családi asztal bizalmas légkörében is), csak azzal magyarázható, hogy kettejük diagnózisa egyezett, sőt Bangha alighanem ösztönzően is hatott rá. (Kettejük közös „katolicizmusa” nem hittani, hanem – par excellence – „politikai” katolicizmus volt; Kosztolányi a *Pardonok* idején sem volt „hívó”, „vallásos” ember.)

Kosztolányi apportjának a Banghával való szövetkezésbe a „kommunikatív” (nyelvi-retorikai) hatásosság napi prezentálása tekinthető. A *Pardonokban* Bangha és Kosztolányi politikai elképzelései és Kosztolányi írni tudása, nyelvi ereje egyesült. Igen kártékony módon. Új észjárást és új politikai idiómát teremtve.

2

A Kosztolányi-apologetika sokáig a szerzőség tagadására épített, s így elterelte a figyelmet a lényegről: a glosszák nyelvi, mondhatnánk „poétikai” megoldásairól. Márpedig a *Pardonok* igazi innovációja nem az antiszemizmus vagy/és a kommunista- és liberalizmusellenesség volt (ezek külön-külön is, együtt is teljesen átjárták az akkori közbeszédet, képviselőtükhöz sok bátorság és eredetiség már nem szükségeltetett), még csak nem is az erőszak bővölete. (Ekkor még, s ez mélyen jellemző, a hóhér is azzal büszkélkedett, hogy részt vett „Korvin-Klein Ottó” vagy éppen „Cserny Jóskaék” nagyüzemi akasztásában, a kivégzéseket pedig népes közönség bámulta.) Az újítás mindezeknek a mediális terítésében, a nyelvi megoldásokban és nem utolsósorban a jelentésképzés nyelvi kognitív apparátusában lelhető föl.

Kosztolányi kreativitása leginkább *szóválasztásaiban* és *metaforáiban* érhető tetten. Ez látszólag csupán stíluskérdés, de ha jobban belegondolunk, jóval többről és lényegében másról (másról is) van szó. Ezekben a nyelvi alakzatokban zajlik le ugyanis az a kognitív metamorfózis, amely – tisztára nyelvi eszközökkel – új, többletjelentést ad a mondatoknak. Nyelvi eszközeinek a funkciója összetett. Egyrészt (s a szemléltető számára ez ötlük föl

a leggyorsabban) a befogadás megkönnyítése, vagyis – leegyszerűsítve a dolgot – a *hatásfokozás*. Másrészt, s ez már bonyolultabb funkció, a jelentésátrendezés folyamatának elfedése, elrejtése, s így az előállított, új jelentésnek evidenciaként való prezentálása. A glosszák ugyanis mindig valamely előzetes politikai döntést akarnak elfogadtatni, evidens jelentéssé változtatni – a meggyőzés nyelvi apparátusa ezt a célt szolgálja.

E cikk a *Pardon*-rovat glosszáinak *metaforikáját* igyekszik bemutatni. Nem rekapitulálja azt a szerteágazó filológiai anyagot, amelyet az eddigi kutatás pro és kontra fölszínre hozott, nem bocsátkozik szerzőségi és egyéb, mára többnyire teljesen elévült viták felmелégítésébe, s nem kíván „moralizálni” sem – jóllehet erre az elemzett anyag bőven adna lehetőséget. Pusztán leírni és bemutatni kívánja a glosszák nyelvi és kognitív sajátosságait. Az eddigi értelmezésekben ugyanis éppen a lényeg, a glosszák *jelentésképző* teljesítménye marad homályban. Márpedig a *Pardon*-rovat glosszái egy nagyon fontos történeti határhelyzetben, a nagy váltóátállításkor jelentősen befolyásolták a magyar közélet beszédmódját, „önjáró” sztereotípiáinak kialakulását és megszilárdulását. Ez a szerep persze nem teljesen azonos az *eszmék* termelésével; a kor uralkodó eszméit mások, mindenekelőtt Prohászka Ottokár püspök, a történész Szekfű Gyula és a maga felemás, önmagával is gyakran inkongruens módján az író Szabó Dezső hozta fölszínre. De a *Pardon* félezer glosszája volt a talán legjelentősebb *transzmisszió* ezeknek az eszméknek a fogyaszthatóvá tételéhez.

A „magyar”, radikális antiszemitizmus egy negyedszázadon át Kosztolányi nyelvén szólalt meg.

Ideális esetben a glosszák teljes, ide vonatkozó anyagát be kellene mutatnunk, a maguk egészében demonstrálva azt a nyelvi-kognitív metamorfózist, amely e szövegekben lezajlott. Ez azonban terjedelmi okokból most nem oldható meg. Így, kommentált példatár helyett csak ízelítőt adunk a folyamatról, kijelölve irányát, csomópontjait, szerzője motivációját, ám ezt koncentráltan, a lehető legnagyobb plaszticitásra törekedve tesszük. A szűkítést két körülmény menti és ellensúlyozza. (1) Ma már Arany Zsuzsanna jóvoltából a rovat teljes anyaga könnyen hozzáférhető; az ellenőrző olvasás lehetősége biztosított. (2) A rovat teljesítménye, noha a glosszák az aktuális, pillanatnyi fejleményekre reagáltak, az alapmagatartás és a sztereotipizáló formulák *ismétlésére, megerősítésére és begyökereztetésére* épült. Azaz minden glossza voltaképpen a kevés számú alapvariáció lényegét mondja föl, ismétli meg – a „lényeg” tehát a jól megválogatott, limitált reagálásmód megmutatásával is elégségesen prezentálható.

3

A *Pardon*t kitalálója, láttuk, maga nevezte „harcos, polemikus irány”-nak, „verekedő rovat”-nak. Nem kerülhető meg tehát a kérdés, hogy kivel és mivel harcolt ez a rovat, mi ellen lépett föl két éves főnnállása során. Ha áttekintjük a glosszákat, azonnal kiderül, a rovat csaknem minden akkori nem kurzista lapra reagált. A glosszáíró folyamatosan figyelemmel kísérte a rivális újságokat, s amit valamilyen szempontból jellegzetesnek, vagy pláne irritálóknak talált, arra reagált – hol egy-egy szóval, mondattal, hol egy egész glosszával. A rovat irányát ezek a kritikus reflexiók rajzolják ki. De milyen hálózatot mutatnak ezek a kontroverziák? Milyen körből rekrutálódtak a rovat ellenségei?

A megtámadottakban többféle csoportképző lehetőséget is föl lehet ismerni.

(1) Maguk a lapok mint médiumok (az érdekek és törekvések közvetítői) is ellenségek lettek. A „kurzus” szócsöveinek, a keresztény nemzeti irányok zsurnalisztikai megtestesítőinek kivételével valamennyi akkor megjelenő újság a hiteltelenítendő és közböcsítendő körébe került. Leginkább, nem is véletlenül, a szociáldemokrata *Népszá-*

va, a bulvárlapok lehetőségeivel mesterien élő *Az Est*, a nagy tradíciójú, patinás *Pesti Napló*, a „szabadkőműves-radikális” *Világ*, sőt még a korábban Tisza István vezérelte liberális *Az Újság* és a pesti nagytőke tekintélyes német nyelvű lapja, a *Pester Lloyd* is. Nem maradtak mentesek a bírálattól a zsidó felekezeti lapok, például az *Egyenlőség* vagy – utóbb – az erdélyi cionisták orgánuma, az *Új Kelet* sem. Az értékhierarchiára jellemző, hogy a rovat életének első három hónapjában, 1919 októberétől december végéig a *Népszavát* közvetlenül érintő támadások voltak a legszámosabbak (Gl 63., 65., 67., 68., 69., 70., 72., 74., 79., 89., 90., 91., 95., 99., 100., 101., 102., 104.). De szépen kapott ugyanakkor a *Pesti Napló* (Gl 64., 71., 72., 73., 76., 77., 95.) és a *Világ* is (Gl 69., 87., 97., 99., 111., 112.). A *Pardon* viszonylatában némelyik megbírált újságnak a személyes pikantériája is fölismerhető. A megelőző évtizedben Kosztolányi éveken át volt a *Világ* egyik erőssége, az *Új Nemzedék*be pedig – ó idők, ó erkölcsök! – közvetlenül a *Pesti Napló* szerkesztőségéből érkezett. Sőt az újságíró Kosztolányit voltaképpen ez a két lap építette föl. A személyes érintettség, a közös múlt azonban számukra sem adott menlevelet. A rovat mindkét lapról igencsak „szépeket” írt. A glosszák, értelemszerűen, egy-egy közleményre, jelenségre reagáltak, de a glosszákban mindegyik rivális újságnak megvolt a maga sztereotip, ismétlődő, variálódó minősítése is. A rovat mindegyik lapra bélényet ütött, stigmatizálta őket. Az *Új Nemzedék*nél tudták, egy médium hatásos hiteltelentése és nyelvi megbélyegzése szorosan összetartozó beszédaktust képez, komponensei egymást erősítik. A nyelvi kép „logikája” a kommunikációban hatásosabb, mint az elvont, „racionális” észhasználat. (Erről a logikáról a későbbiekben még szólunk.)

(2) A bírált-támadott személyek köre ugyancsak széles, s e kör is több vonulattól állt össze. Kiemelt, szimbolikus szerepű közéletű szereplő volt Károlyi Mihály gróf és Jászi Oszkár, illetve Kun Béla, Szamuely Tibor, vagy éppen „Cserny Jóska” és csapata. Ők a két forradalom emblematis alakjainak számítottak. A volt népbiztosok is célkeresztbe kerültek, de – érdekes módon – csak szelektíven. Más-más összefüggésben, de Ágoston Péter éppúgy fölemlgetődött, mint Böhm Vilmos, Kunfi Zsigmond éppúgy, mint Lukács György vagy a keresztény (értsd: nem zsidó) Haubrich József. Jutott bírálat Pogány Józsefnek is. A „polgári” politikai és üzleti élet prominenseit is „megtalálta” a glosszarovat: Vázsonyi Vilmostól és Sándor Páltól Bárczy István és Krausz Simonon át mondjuk Giesswein Sándorig vagy Lovászy Mártonig. Fontos célpontok lettek a média „urai” is, Hatvany Lajostól Miklós Andorig. A „közönséges” sajtómunkások ritkábban váltak célpontokká, de alkalmilag ők sem kerülhették el az *Új Nemzedék* bírálatát: Göndör Ferentől Gábor Andoron át, mondjuk, Róbert Oszkárig. (Igaz, Göndörrel és Gáborral a glosszaírónak személyes leszámolni valója is akadt.) Voltak felemás – hol védett, hol támadott – figurák is, mint például Friedrich István. Szimptomatikusnak tekinthető, hogy még a kommerciális kultúra „sztárjai”, például a nagysikerű kupléíró, a széles körben népszerű Zerkovitz Béla, alias „Lopkovitz” is támadott lett. Érdekes, s aligha véletlen, hogy Kosztolányi neves íróársai viszont többnyire kimaradtak a szórásból. A *Nyugat* meghatározó figurái, Ignatus, Osvát, de még Ady is érintetlen maradt, nem is beszélve a hajdani jóbarátról, Babits Mihályról. Nem kapott a szeme alá sem Juhász Gyula, sem Karinthy. Balázs Béla viszont nem részesült kíméletben (őt például Leninnel párban tűzte tollhegyre a glosszaíró), sőt még Szép Ernő is kapott fricskát. Értelemszerű, hogy olykor a nemzetközi politikai élet szereplői is fölbukkannak e hungarocentrikus közegben; mint forradalmi szimbólumok (például Lenin), mint aktuálpolitikusok és „békeszerzők” (mint például Wilson amerikai elnök).

E személyi kör, bár egyikük-másikuk esetében személyes averziók is motiválták a szerepeltetést, nagy általánosságban nem véletlenszerűen kerültek a kiválasztottak közé. Az adott nézőponton belül helyük volt, szerepeltetésük rendszerszerű megfontolásokra vall. Ezek az emberek a magyar államiság nagy, történeti megroppanása és a történeti

„magyar” középosztály pozícióinak meggyengülése idején (bár különböző módon és súllyal) olyan szerepet játszottak a folyamatokban, amelyet az élethelehetőségeiben radikálisan megcsökkent „úri” világ óhatatlanul negatív indexszel látott el. Ők szolgáltatták a tragédiára, az „érthetetlen” csapásokra a kézenfekvő és logikus magyarázatot. Nem „mi” voltunk gyengék, nem „mi” politizáltunk rosszul, hanem „ők”, s ami volt, az jó volt, „csak” a „mi” érdekeinkkel „ők” nem azonosultak, „ők” tettek tönkre mindent. (E logika szempontjából szimptomatikus Stromfeld Aurél esete, aki mint a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke, az egyetlen katonai vezető volt, aki – de facto – honvédő teljesítményt: győzelmeket mutathatott föl az ország területi integritásáért vívott harcban, ám a glosszsaírótól bírálatot kapott. Miközben a Nemzeti Hadsereg fővezére és prominens tisztí kara ténylegesen semmit nem tettek ezért az oly sokszor és oly sokat emlegetett integritásért. Szegeden kaszinóztak – s olykor egy kicsit gyilkoláztak. De Stromfeld „vörös” volt, utóbbiak pedig „nemzetiek”.)

A magyarság „sírásóiként” vagy legalábbis bomlasztóiként, a „hagyomány” lerombolóiként vagy/és a gazdasági haszon lefőlözőiként szerepeltetett személyekre a rákeresést a *Pardon*-kötet névmutatója megkönnyíti.

(3) A glosszák igazi célpontjai azonban valójában nem maguk a lapok vagy/és a szereplők voltak, hanem bizonyos irányok és intézmények, amelyektől a „kurzus” meg akart szabadulni. Amelyeket le akart váltani, ki akart iktatni a „magyar élet” alakítói közül, sőt akár a társadalomból is. Vagy, legjobb esetben, „helyére akart szorítani”. Így a két forradalom (amelyeket természetesen saját idiómájuk szerint megbélyegezhetővé neveztek át) ideológiája és intézményrendszere, sőt működési módja is nemkívánatos lett. Sőt, sok vonatkozásban még a megelőző „liberális félszázad” (Szekfű Gyula) elvei, fejlesztő-emanicipációs gyakorlata, egyes diszfunkciói is kritika alá vették. A gazdasági viszonyok fejleményei, mindenekelőtt a tőkeértékesülés során keletkező profit társadalmi aszimmetriákat eredményező hatalma vagy a háború utáni, irritáló jelenségek (lánckereskedelem, árdrágítás stb.), az ellátási mizériák maguk is feszültségeket teremtettek. A forradalmak folyamatos hibáztatása, elítélése mellett szorosan megjelent mint glosszatárgy a „radikális, liberális és marxista sajtó” ugyancsak folyamatos ócsárlása is.

A különböző polemikus (vagy éppen „verekedő”) megnyilvánulások *egységesítő* közege az antiszemizmus volt.

Ez bármilyen téma és bárki szereplése kapcsán szinte automatikusan működésbe lépett. Sokféle nyelvi-retorikai konfigurációban, ám félreérthetetlenül. S ez a glosszarovatban jóval több volt, mint alkalmi érzelmi reakció vagy/és spekulatív okoskodás. Motivációja centrumában a „magyar” (értsd: úri, középosztályi) sérelmi pszichózis kereste kitérését, a revansot. Maga az antiszemizmus pedig ehhez az „ellenséget is megtalálta”, s jellegéből adódóan regulatív (cél jelölő és indulatokat irányító) eszmének bizonyult. Integrálta és egy ellenségre irányította a sokféle eredetű és természetű frusztrációt.

Az antiszemizmus persze nem volt előzménytelen Magyarországon sem. Néhány figyelmeztető esemény (a tiszsaeszlári vérvád-pör, az Istóczy-féle antiszemita párt föllépése) már jóval a századforduló előtt jelezte, hogy a modernizálódó társadalom kohéziója a genealógia mentén is meghasadhat. De az 1918 előtti „liberális félszázad”, bár utóbb az új kurzus ezt is a „hanyatlás korának” értelmezte, egészében a nagy fejlődés, a gazdasági és kulturális emelkedés korszaka volt. A háború és a háborús vereség azonban, amely a világgazdaság nagy, „lemeztekonikai” mozgásait képezte le, megroppantotta a dualista monarchiát.

„A dualista Monarchia Európa második legnagyobb kiterjedésű állama volt. 621 538 négyzetkilométer területen összesen 11 nyelvet beszélt 48 millió lakos, és ezzel nemcsak Európa harmadik legnagyobb népességű országa volt, hanem soknemzetiségű kozmopo-

lita világ is [...] ez a birodalom 1918-ban darabokra hullott. Önálló Csehszlovákia, Jugoszlávia és Magyarország jött létre, miközben nagy területek kerültek Romániához, Olaszországhoz és Lengyelországhoz is. Ezt a világháborúban elszenvedett vereség nyomán két egymásra ható tényező idézte elő: a győztes nagyhatalmak döntése, hogy a Németország természetes szövetségésének tekintett birodalmat fől számolja, s a Habsburg Birodalom különböző népeinek *nemzeti fejlődése*, amely önálló államalapításra sarkallta őket.” (Berend 2023: 8.)

A maradék Magyarország belső problémáinak rendezését nagymértékben beszűkítette és deformálta, hogy a győztes nagy- és kishatalmak (Antant, Kisantant) két alternatívát azonnal blokkoltak. Az új „vörös” perspektívát és a régi Monarchiához való visszatérést. (Egy „vörös” megoldás az orosz változások következtében fenyegető lehetőséget jelentett a „nyugati” tőkepozíciókra, a Habsburg-restauráció pedig a győztesek nyereségét veszélyeztette volna.) Ennél is nagyobb baj volt, hogy a „történeti” osztályok legfontosabb erőcsoportjai, az arisztokrácia és az „úri” középosztály, amely már 1914 előtt sem gazdasági és intellektuális teljesítményével tartotta fenn magát, igen rossz állapotban volt, képtelennek mutatkozott a problémák kezelésére. Csak egy az addigi fejlődési eredmények részleges visszavételén alapuló, retrográd autokrácia előtt maradt nyitva az út. És a süllyedésnek ez a „kurzusa” a zsidók leválasztásában találta meg a maga önigazoló programját. A zsidók magyarosodási opciójára már nem volt szüksége a magyarországi nemzetiségnek nagy tömbjeinek leválása után.

1919 őszére mindenesetre már feszült, mélységesen ellentmondásos, az egész társadalmat traumatizáló légkör alakult ki. Az élet széttört keretei között az erőszak hatodfél éve tartó tapasztalata és atmoszférája, a nélkülözés, a teljes egzisztenciális bizonytalanság, a hierarchiák és az államhatárok fölbomlásának sokkoló élménye, a csoportközi indulatok folyamatos erősödése, a reményvesztettség uralt mindent. A társadalom darabokra szakadt. Az „úri” sport az önigazolás és a bűnbakkeresés lett. A közélet orientációs káoszba süllyedt. S a gyűlölet atmoszférájának fokozása, nyelvének kidolgozása a lehető legrosszabb reakció volt, amelyet egy nyilvánosan megszólaló „írástudó” tehetett.

A *Pardon*-rovat megteremtése és üzemeltetése egy ügyes és kreatív intellektus végzetes, mélységesen sötét produkciója volt. Több, mint bűn, történeti hiba.

A glosszarovatban érvényesülő valóságértelmezés kognitív mintázata a felvilágosodás elutasításának hagyományát fogalmazta újra. Skrupulusok nélkül nyelvi-retorikai radikalitással.

4

A „liberális félszázad” sajtóviszonyaiból az antiliberalizmus korszakának médiavilágába átlépni nem egyszerű történet. A *Pesti Napló* (Hatvany Lajos által személyesen is kedvelt) sztármunkatársából az *Új Nemzedék* frontemberévé, verekedő glosszaírójává átlényegülni nem magától értetődő lépés.

A köpönyegforgatás lehetőségét azonban érdemes mindjárt zárójelbe tennünk – ez, bár tény, igen keveset magyaráz meg. Az érdekes esetünkben inkább az, hogy maga a glosszaíró hogyan magyarázta meg fordulatát, s tisztában volt-e új szerepe kognitív tartalmával. Kosztolányi elég okos és tudatos tollforgató volt ahhoz, hogyha választ nem is állította reflektorfénybe, a választ erre a kérdésre is megadta.

1921. május 21-én, „újnemzedékes” pályája vége felé, már „túl jón és rosszon”, a „következetességről” közölt glosszát (*Megint a következetesség*. Gl 312.). Az apropó egy több pártban és párt körül megfordult politikus, bizonyos Simontsits Elemér esete volt; a glossza az ő pálfordulására reagál. Hogy következetes volt-e Simontsits? „Mi erre nem fele-

lünk” – mondja a glosszaíró (a képviselő úr láthatóan nem különösebben érdekelte), s a kérdés számára csak alkalom volt, hogy elmondjon valamit. A glossza a magyar politika egyik neves „köpönyegforgatóját”, Andrásy Gyula grófot jellemzi és minősíti. „Csak azt tudjuk”, mondja a glosszaíró, „hogyan Andrásy Gyulában igenis az *élet nagyszerű következtetése* lüktet, amely a jelszavak mögött a *tartalmat* keresi, és nem elvénhedt terminus technikusokhoz köti fölkanyarodó pályáját, hanem a benne élő mélységes *erkölcsi parancshoz*” (Gl 312.). Hogy ez a jellemzés/magyarázat illik-e Andrásyra, most ne bolygassuk. (Megítélésem szerint nem illik, az érvelés tárgyilag hamis. Andrásyt még olyan szoros szövetésű, mint Ignotus Hugo is végleg leírta.) Számunkra a szöveg fogalmi szerkezete és az abból összeálló irány a tanulságos. Kosztolányi „jelszavakról”, „elvénhedt” politikai frazeológiáról beszél, amelyeket a „tartalomra” figyelő és a „binnen élő mélységes erkölcsi parancshoz” igazodó érintett elhagy. És szerinte ez maga az igazi következtetés, lépésben az „élet nagyszerű következtetése lüktet”. Azaz az elavult politikai szótár ellenében az „élet” lüktetésére voksol; szerinte ez az erkölcsös és a következtetes magatartás. A folytatásban tézisszerűen is kimondja: „a szavakat a történelem teremti” (Gl 312.). A gyanútlan olvasó hajlik is ennek az érvelésnek az elfogadására, hiszen az élet csakugyan teremt új helyzeteket. Ám, vegyük észre, e tézis mögött nincs érdemi tárgyi elemzés, az érvelésből nagyon lényeges mozzanatok hiányoznak. Mi volt az a fogalmi rendszer, amely oda lett hagyva, ám korábban hiteles, jó rendszer volt, s mi az, ami „elvénhedtté” tette? Az erkölcsből hogyan, milyen lépéseken keresztül lesz politikai eszme, „jelszó”? És ami a fő: az „élet újszerű lüktetésének” mibenléte itt *üres* meghatározottság. Nem magyarázza meg az állásfoglalást (sem az azzal ellentétes, ugyanattól a lüktetéstől inspirált másik álláspont helyességét/helytelenségét). Az érvelésben szerepel ugyan példaként az irredentizmus, mint amely 1912-ben magyar szempontból még nem volt aktuális, ma – 1921-ben – viszont az ország szétdarabolása következtében már az. S a glossza szerint: „De aki magyar ma, 1921-ben irredenta lesz, arra talán mégse mondhatjuk, hogy következtetlen” (Gl 312.). Lehet, mondhatnánk erre; de nem biztos, hogy ez a „következtetés” a helyes álláspont, helyességét semmi sem igazolja a szövegben; lehet, hogy erre a helyzetre egy másik magatartás az erkölcsileg helyesebb és politikailag eredményesebb. Kosztolányi ezt nem mérlegeli. Ma már egyértelmű, a glosszaíró által helyezett irredenta álláspont sem pozitív eredményű, sem problémátlan nem lett.

A *Megint a következtetés* tehát elméletileg lyukas magyarázat, csak szubjektív önigazolásként olvasható. De két eleme azért így is ad információt a fordulat megértéséhez. Az egyik kétségkívül az, hogy maga Kosztolányi úgy hitte, erkölcsi parancsot teljesít, és ezt nyilvánosan is hirdetőnek tartotta. A másik: az élet „lüktetése”, amelyre igazoló magyarázatként hivatkozik, önleplező metafora. A lüktetés ugyanis érzékelt, de valójában nem értett és le sem igazán olvasható impulzus; ez, kognitív értelemben, maga az ösztönösség. Egy titokzatos, rejtélyes valaminek való engedelmeség.

De miképpen dekódolható ma a történelem e „lüktető” üzenete? És igazolja-e ez a hajdani döntést?

A rovat glosszáinak kognitív teljesítménye kétfelől, két úton közelíthető meg. A glosszák absztrakt szerkezetének föltárásával és a közvetített üzenetek ideológáinak számbavételével. Ez a kettéválasztás persze csak ideiglenes megoldás, metodikai fogás – csak azért különítjük el a két megközelítést, mert a bennük így föltárolt féloldalasság: kiemel valami lényegeset. De a teljes jelentés fölismerését csak együtt teszik lehetővé; a részeredményeket össze kell kapcsolnunk.

Ha az alapszerkezetet már fölismertük, gyorsabban és pontosabban ismerjük föl a glosszák sorozatában szétszóródott, ám logikailag összetartozó ideologikumot is. A szerkezet ismerete megadja az olvasás módját.

A glosszák kognitív szerkezete a kommunikációs helyzetből következik. A glosszáíró ugyanis valamely élje kerülő idegen szövegre, pontosabban az abban megjelenített valamely történetre, állításra, tételszerűen megfogalmazott vagy csak implicite megjelenő vélekedésszrendszerre, egyfajta véleményklímára reagál. Bírálja, korrigálja, sőt elutasítja azt. Ha a kognitív nyelvészet szempontjaival és eszközeivel közelítünk e gyakorlathoz, a durva, hozzátétőleges séma szinte azonnal kirajzolódik előttünk. Minden szövegnek van ugyanis egy saját, a szöveg megalkotását és (helyes) olvasását irányító gondolati kerete, amely az üzenet elemeit elhelyezi, és súlyt ad nekik. A glossza, amely ebbe a szövegbe kívülről, idegen entitásként behatol, a szöveg megtámadója.

A glossza lényege ez a penetráció. De mivel a glossza maga is szöveg, eszköze értelemszerűen csak a saját értelmezői keretének a másokra való rákényszerítése lehet. A kognitív nyelvészet ezt a műveletet nevezi *átkeretezésnek*. És ennek az átkeretezésnek messzenemő gondolkodástörténeti következményei vannak. A szöveg elemeinek igazsága és szerepe megváltozik. A glosszáíró, aki ezt az átkeretezést végzi, automatikusan *átértelmezi* a megtámadott szöveg üzenetét. Cáfolja, relativizálja, hitelteleníti, akár visszájára is fordítja. A „pozitívból” például „negatív” lesz az átkeretező céljai szerint.

Az átkeretezésből fakadó átértelmezés azonban „tartalmilag” mindig konkrét művelet, tárgy szerint. Az átértelmezés mindig a konkrét tárgy helyéről való kimozdítása, *áttematizációja*. A megtámadott szöveg és a szöveget megtámadó glossza nem ugyanarról szól, maga a tárgy is más lesz a támadás során. A penetráció sikerét ez az áttematizáció, a tárgy mássá tétele biztosítja. A szó szoros értelmében tehát minden ilyen művelet más és más, és a siker a glossza kreativitásán múlik. (Ez az összefüggés jól leolvasható a *Pardon-glosszák sorozatáról* is, és jól demonstrálják Kosztolányi nyelvi-kognitív kreativitását.). Az alkalomhoz igazodásnak ez a kényszere azonban nem azt jelenti, hogy ne lennének olyan nyelvi-kognitív eszközök, amelyek a nagyon különböző tárgyak esetében is sikerrel fölismerhetők, illetve alkalmazhatók.

Három, szorosan összetartozó, ám mégis jól elkülöníthető értelmezési eszközt itt is célszerű megemlítenünk. Az egyedi/speciális *szóválasztást*, az *elemi metaforát* és az *összetett metaforát*. Mindegyiket előzetes célirányos elemzés készíti elő, egyik választás sem véletlenszerű, jóllehet az „öszönös”, intuitív megoldások is fokozhatják a hatást. (Ezek működését a későbbiekben konkrét szöveganyagon demonstráljuk majd.) Gondolatmenetünk e pontján azonban elegendő, ha csak azt szögezzük le, mindegyik említett eszköz *metonimikus* természetű. Az elvont, fogalmi összefüggések helyére mindegyik képszerű, képként leolvasható összefüggéseket állít. Ez igen hatásos retorikai eljárás, nagyon megkönnyíti az intencionált jelentés olvasói befogadását (a metafora sokkal inkább olvasóbarát, mint a szigorú és következetes absztrakció), s ha ez a használat összekapcsolódik a sztereotipizálódással (amely már ismert jelentésekhez kapcsolja az újat), a hatás könnyebbé és gyorsabbá válik. Ám a nyelvi kép, természet szerint, fogalmi szempontból amorf, szerkezete rejtett. Nagyon könnyen a megtévesztés eszközévé válik. A képszerűség (a metafora), maga az invenciózusság nagyon vonzó, és megtévesztésként működhet, a hamis jelentés ideális hordozója.

A metaforahasználat morálfüggő; a kép igazsága a képalkotó moráljának a lekötettségétől. A morál pedig nem függetleníthető a világ elvont, fogalmi elemzésének helyességétől.

A képszerűséget érvényesítő kognitív eszközök szerepe a glosszák értelmezése kapcsán: *identifikáló* (azonosító) és *stigmatizáló* (megbélyegző). E két funkció maga a *de facto* átértelmezés.

Mindezeket demonstrálandó egyetlen – illusztratív – példa a *Pardon*-rovat anyagából. A *Nemzeti gyász* című glossza az *Új Nemzedék* 1920. február 21-i számában jelent meg (Gl 145–146.). A glossza előzménye jól ismert. A szociáldemokrata lap szerkesztőjét, Somogyi Bélát és az őt kísérő fiatal újságírót, Bacsó Bélát egy különítményes csapat elrabolta, megkínozta, meggyilkolta és a Dunába dobta. Az esetet a *Népszava* „nemzeti gyászként” tematizálta, az *Új Nemzedék* viszont átkeretezte a történetet, és az áldozatból, a meggyilkolt szerkesztőből olyan bűnöst kreált, aki kivonta magát a büntető igazságszolgáltatás hatalma alól, így – legalábbis az átértelmezés összefüggéseiben – az történt vele, amit megérdemelt. Hogy ezt az átértelmezést a glossza hogyan végezte el, szavankénti mérlegelést igényelne. Most annyi is elegendő a megértéshez, hogy ez az átértelmezés már a glossza első mondataiban megtörtént, és az áldozat/bűnös inverziója minden fogalmi elemzést, tárgyi leírást mellőzve egyetlen szóban egyesíti az identifikáló és stigmatizáló kognitív aktust. Somogyit bűnösnek azonosítja, és bűnössé bélyegzi. Ezzel a *Népszava* igazsága igencsak relativizálódott, a gyilkosok tette pedig a ’nem illik’ szférába került át. (*Pardon*, mondja az úriember, amikor véletlenül valakinek a lábára lép.) Ez az értelmezés azonban a glosszaíró tudatos művelete volt, Kosztolányi tudta, mit művel. E vonatkozásban árulkodó mozzanat, hogy utóbb, *Nero*-regényében elbeszéli az eset analógiáját. Az anyját meggyilkoltató Nerónak kétségei vannak, jól tette-e, amit tett. Nevelője, Seneca, a cinikus bölcs, bár megrendíti az eset, rövid gondolkodás után megnyugtató nevelőt: *mondd azt, hogy államéredek, és megnyugszol* – mondja a fiatal császárnak. A regénybeli fikción belül ez igen tökéletes átkeretezés, és a technika lényegét is *expressis verbis* kimondja: *mondd, hogy...*, azaz nevezd át a történetet, és minden rendben lesz.

Nota bene: Somogyiék meggyilkolása ténykérdés volt, áldozattá nem egy metafora logikája tette. Bűnössége azonban csupán egy stigmatizáló metafora, a glossza meg sem kísérli a tárgyi, logikai bizonyítást. A stigmatizációhoz elegendő annyi, hogy Somogyi a „másik oldal” lapjának volt a szerkesztője, azaz „ellenség”. Mi itt a glossza bűne? Átnevez (célirányosan) valakit/valamit, ám hiányzik az átnevezés tárgyi igazolása.

A glosszákban jelen lévő implicit értelmezési keret, amely az átértelmezés logikai-retorikai műveletét irányította, roppant egyszerű. Az aktuális jelenhez vezető úton a forradalmak *nem* a társadalmi emancipáció, az igazságos társadalmi rend megteremtésének – elbukott – kísérletei voltak, hanem az országvesztés okai és előmozdítói. Az országot háborúba vonta, a háborút sikerrel megvívni nem tudó, társadalmi káoszt teremtő *ancien régime* viszont e fölfogás szerint csak az előbbieket miatt lett sikertelen. A folyamatok áldozata pedig az úri, történelmi középosztály, amely most keresztény és nemzeti öntudatára ébred és leszámol „sírásóival”. Az értelmezés kerete tehát egy „magyar” mártírológia. A keretváltás paradigmátikus tisztaságban mutatkozik meg a *Párizs vagy Budapest?* című, 1920. január 21-i glosszában (Gl 132.). „Párizsban nincs pardon, de [...] ne hanyagoljuk el [...] Budapestet sem. A békét írhatták Párizsban, de a tollat Budapesten mártották tintába, innen adták *Clemenceau* kezébe. A demarkációs vonalakat a *Világ*, a *Népszava*, a *Huszádik Század* és a *Pesti Napló* szerkesztőségi asztalán rajzolták meg először [...]. A megszálló és hódító csapatokat nem annyira az antant küldte, mint inkább a Budapesti Népfőnység

hívta Erdélybe, a Felvidékre és a Bánátba. Testvéreinket innen Budapestről fektették az oláh és cseh deresre. A párizsi béke eszébe sem juthatott volna Nyugat-Európának, *ha előbb meg nem indul a budapesti támadás Magyarország ellen.*” (Gl 132.)

A kettős – identifikáló/stigmatizáló – átértelmezés sokszor csak szóválasztásban, frazémák megalkotásában, félmondatokban történik meg, ezek azonban az értelmzési keret hatalmának engedelmeskedve rendszerré állnak össze.

Az egyik módszer triviálisan egyszerű, a célba vett személyeknek, például a politikai élet szereplőinek átértelmezése, újraazonosítása. Az „üzenet” frazémákba sűrítése ugyanis ütőssé, koncentrálttá és – képszerűsége következtében – közvetlenül nem ellenőrizhetővé, s így hatásossá teszi az újraalkotott identitásképletet.

A politikusok átdefiniálásának néhány esetét itt is érdemes számba vennünk. A század első másfél-két évtizedének fontos szereplője volt *Jászi Oszkár*, aki ideológusként, a kibontakozó ellenkultúra motorjaként, a szociológián jóval túlmenő véleményhatalom, orientáló gondolkodó lett, és a Károlyi-forradalom hónapjaiban miniszter is volt. Őt a glosszák az egyik fő ellenséggé definiálták át: „Jászi-Jakobovits Oszkár, Magyarország legrangidősebb sírásója” (Gl 124.). Majd, még ugyanabban a glosszában: „Önt, pardon, nem üldözzük. Csak megvetjük és utáljuk, mint az idetolakodott idegen rablók kávéházi elgondolásainak megfogalmazóját, teóriáivá sűrítőjét és alkalmazóját” (Gl 123.). Egy alkalommal pedig nemes egyszerűséggel így említődik meg: „Oszkár, aki egy életet töltött a magyarság gyalázásával” (Gl 204.). Az igazi ütés azonban a szimpla gúny: „A halhatatlan Oszkár, úgy is mint Jakobovits, úgy is mint Jászi” (Gl 155.). *Károlyi Mihály*, aki szintén sokszor emlegetett célszemély, az 1918. őszi forradalom (egyik) névadója volt, miniszterelnök, majd köztársasági elnök, mindenekelőtt azonban „vörös gróf”. „A vezér”, mondja róla az egyik glossza (Gl 123.), a fegyverszüneti tárgyaláson „mollra hangolta farkastorkát” (Gl 123.). Igazában azonban: „Károlyi Mihály gróf, a nagy földosztó – aki előzőleg az országot is odaosztotta csehnek, oláhnak, szerbnek” (Gl 194.). *Hatvany Lajos* báró, irodalmi ambíciójú milliomos, mecénás és lapvezér (egy időben a *Pesti Napló* tulajdonosa és főszerkesztője, a háború utolsó éveiben egyebek közt Kosztolányinak is munkaadója). Ő az egyik glossza szerint: „szolgáltatón kívüli forradalmárvezér” (Gl 141.). Karikatúrája: az egyik fegyverszüneti tárgyaláson, „hogyan arcának félelmetes színt kölcsönözzön, két fogpiszkálót applikált az agyarai közé” (Gl 123.). *Giesswein Sándor* pápai prelátus, polgári politikus: „nyeregbe segítette az első forradalmat, és utána március 21-én a vörös tébolyt” (Gl 82.). Schwimmer Rózsa feminista mozgalmászervező, radikális politikus (mellesleg előnytelen külsejű hölgy). Az egyik glossza újradefiniálása során így lényegül át: „a galileista ifjúság nagyasszonya, Jászi Oszkárék sugárzó szépségű udvari dámája” (Gl 198.). Ő „alaposan levizsgázott, amikor a magyar ifjúság szája elől el akarta ütni a kenyeret; hogy görbelábú és görbeagyú bécsi fiainak, a radikális csemetéknek juttassa” (Gl 198.). *Bárczy István* várospolitikus, a főváros egyik vezető politikai szereplője. Ő olcsón megússza, ő csak „nagy demokrata lándzсарázó” (Gl 147.) – ami már-már dicséret is, hiszen a lándzсарázó szó Shakespeare nevének magyarítása.

A „négy vörös hónap” vezetői és szereplői közül is többen új identitást kapnak. A kulcsfigura értelemszerűen *Kun Béla* külügyi népbiztos, *de facto* a diktatúra első számú vezetője és emblematikus figurája volt, korábban szociáldemokrata újságíró. A kommunista mozgalmon belüli szerepe mindvégig feszültségeket generált. Őt az egyik glossza így nevezi meg: „Kun-Heródiás” (Gl 64.), akinek a *Népszava* „ezüsttálcán nyújtotta át a magyar munkásosztály fejét” (Gl 64.). Egy másik, 1919. október 21-i glossza mint „gonosztevőt” említi, jellemző módon egy köztörvényes gyilkossal (Nick Gusztáv) párban (Gl 74.). Egy másik alkalommal (1919. nov. 6.) „rablógyilkosság miatt országosan körözött egyén”-ként emlegetik (Gl 23.). Ugyanebben a glosszában mint „a vörösök nagymestere” is megjelenik. Úgy látszik, mondja a glosszaíró, „mégiscsak férfi és jellem ez a Béla, mint

volt márciustól áprilisig, amikor szerencsétlen magyarok százait küldte a vérpadra” (Gl 84.). A legrészletesebb portrét akkor rajzolja a glosszáíró, amikor Kun álnéven, Kolozsvári Balázsként bukkan föl és lepleződik le: „lompos mondatai pontosan megfelelnek lötyögő nadrájának, a szellemessége arra a püffedt és álmos arcra, petyhüdt ajakra és tág tehénszemre vall, melyet tavaly tavaszkor eleget bámultunk”. Nyílt titok, hogy Kolozsvári Balázs nem más, mint Kun Béla, aki „bizonyos kolozsvári pénzkezelések” miatt cserélt nevet (Gl 153.). Gyilkos iróniájú, többretegű jellemzés ez. És ironikus álnévajánlatai közül az egyik egy hajdani terrormetaforát hoz játékba: *Gajdesz Bálint* (Gl 153.). Hasonló utalások (például Gl 188., 196.) után az összegző ítélet is félreérthetetlen és kemény: Kun Béla „véres kommunista” és „bosszútól lihegő moszkvai szökevény” (Gl 319.).

Kun Béla „őrültségeinél” egysíkúbb kép formálódott ki a rovatban *Szamuely Tibor* népbiztosról, aki mint a „front mögötti bizottság” (rögtönítélő törvényszék) elnöke közvetlenül irányította a kivégzéseket. Ő 1919 novemberében egy glosszában mint „a gettó gyáva veszett kutyája” jelenik meg (Gl 92.). Ugyanez a glossza „vörös főhóhérnak” is nevezi, s a „túladunai sírgödörkre”, árvákra és özvegyekre alludálva utasítja el Peidl Gyuláék lapjának Szamuely-értékelését (Gl 92.). Nem sokkal később, november 28-án ez az értékelés részleteződik és megerősítést kap. A glossza most „a vörös keresztényirtás négy hónapjáról” beszél, és Szamuelyt mint „a »szegény« öngyilkos főhóhér”-t nevezi meg (Gl 95.). Ez a bélyeg Szamuelyról máig nem törlődött le. A terror gépezetének „névtelen”, inkább csak általánosságban emlegetett közemberei („áltengerészek”, „göndörfürtű galíciai legények” stb.) közül a leghíresebb *Cserny József* lett, aki név szerint is fölbukkan a glosszában. Kosztolányi nemcsak kivégzését nézte meg, de szerepét egy glosszában összegezte is: „Schön Gábor és Cserny Jóska kijelentették, hogy az eszme mozgatta markukban a rohamkést, és az eszme nevében rugdaltak a Dunába egynémely komisz burzsujt, kinek zsebéből kimentették a csengő eszmei tartalmat” (Gl 159.). Ez az identifikáció a maga nemében retorikai bravúr. Nemcsak Cserny Jóska-t intézi el – ami nem volt nehéz –, de magát az „eszmet” is – méghozzá a gyilkosra redukálva azt, s az eszme kognitív szerkezetét, dinamikáját stb. meg sem kísérelve elemezni. A stigmát itt, nem szándéktalanul, az eszme kaptá, amely „hanyatt vágódott Magyarországon” (Gl 159.).

Nem véletlen, hogy a politikai nyomozók vezetőjeként *Korvin Ottónak* a szerepét a glosszák nem is igen írják le (Kosztolányi az ő kivégzését is végignézte!), helyette nevének onomasztikai újradefiniálása jelenik meg a glosszában. *Korvin-Klein Ottó* (például Gl 99., 110., 127., 280.). Egy helyen ugyan a glossza „bestiális gyilkos”-nak aposztrofálja (Gl 110.), tárgyilag minden alap nélkül, ám az igazi stigma a névalak, amely jelzi a megbélyegzett „faji hovatarozását”, zsidóságát. Az újradefiniálásnak ez a névtani formája ismétlődően előjön a glosszában – a jellemzés rutinmegoldásaként működik: *Jászi-Jakubovits Oszkár* (Gl 125.), *Göndör Ferenc*, *Krausz Nátán*, *Göndör-Krausz* (Gl 155., 160., 203.), *Sándor Pál/Schneider* (Gl 171.), *Szomorj-Weisz Dezső* (Gl 175.), *Somogyi-Schlesinger Béla* (Gl 203.), *Garami-Grün Ernő* (Gl 203.), *Kunfi-Kohn Zsigmond* (Gl 203.), *Pogány-Schwartz József* (Gl 203.), *Gábor (Greiner) Andor* (Gl 207.), *Bíró-Blau Lajos* (Gl 115.).

A „négy vörös hónap” történetének természetesen sok és sokféle szereplője volt, súlyuk és szerepük a rovat szempontjából is szétszórta őket. *Pogány József*, bár népbiztos is volt, s a rovat is emlegeti, ám ő csak egyike a sok jelentéktelen figurának, a legmarkánsabb meghatározása egyik irodalmi művére épül: ő a „szökött Napóleon” (Gl 141.). E meghatározás persze a kontextus révén hatásos – a történeti Napóleon ugyanis kitűnő hadvezér volt, ám ez a hadügyi népbiztosról már a legnagyobb jóindulattal sem volt állítható. A nála jóval kisebb súlyú *Róbert Oszkár* (1891–1983) mégis karakteresebb és negatívabb meghatározást kapott, alighanem azért, mert újságíróként állt a diktatúra szolgálatába. Ő „a pesti gettó és a vörös hírlapírás szegénylegénye” lesz a rovatban (Gl 161.). Azaz nemcsak

azt közli róla a glossza, hogy „vörös”, de azt is, hogy zsidó és súlytalan figura. Érdekes fénytörésben jelenik meg Balázs Béla és Lukács György is. Történetileg mindenképpen Lukács volt a jelentősebb, az adott összefüggésben már csak azért is, mert népbiztosként is szolgált a kommünt, Kosztolányi averziója mégis inkább Balázst sújtotta. A „fából faragott Béla királyfi” (Gl 160.) meg is kapja a gúnyos karakterizálást. Lukács viszont csak mint egy „milliomos fia” kap szúrást (Gl 245.). Az igazi iróniát Lukács is Balázs viszonylatában vívja ki. Megtudjuk róla, hogy Balázs egyik nyilatkozata miatt Lukács szakított vele (Gl 160.), és a glosszaíró most az ő nyilatkozatát is követeli: „feltétlenül ragaszkodunk hozzá, hogy ő is nyilatkozzék. Egy világgondolat sorsa függ tőle” (Gl 160.).

Ravaszfelfogalmazás ez is, persze. A „világgondolat” értelemszerűen a kommunizmus, a „nyilatkozás” viszont – *ad analogiam* Balázs – a marxizmusban való csalódás beismerése lett volna...

8

Az *Új Nemzedék* glosszarovatában természetesen nem csak személyek átértelmezése történt meg, sőt a személyek átdefiniálása is voltaképpen egy nagyobb, személyek fölötti cél érdekében zajlott. A cél nyilvánvalóan a magyar katasztrófához vezető múlt, főleg 1918/19 átértelmezése, „megfelelő” színben való fölmutatása volt – a múlt ilyen negatív átinterpretálása igazolta ugyanis az aktuális „kurzust”.

Ennek a gyakorlatnak a teljes körű demonstrálása voltaképpen a rovat teljes anyagának a kommentált fölmondását, rekapitulálását jelentené. Ám a megértéshez alighanem elegendő néhány mozzanat bemutatása is.

Az első ilyen kognitív megoldás a „vörös” szín szisztematikus retorikai használata. Ha átnézzük a rovat anyagát, föltűnik, milyen sokszor és milyen megfontoltan szerepel a glosszákbán ez a színnév. Néhány példa erre: „négy vörös hónap” (Gl 146., 178.), „vörös terror” (Gl 63., 196.), „vörös gárda” (Gl 76.), „vörös hóhérok” (Gl 198.), „vörös főhóhér” (Gl 92.), „frígiai vörös sipka” (Gl 141.), „vörös halálautók” (Gl 146.), „vöröseMBER” [= Bíró Mihály úgynevezett „kalapácsos embere”, plakátfigura] (Gl 128.), „vörös Káin-bélyeg” (Gl 80.), „rettenetes vörös ököl” (Gl 192.), „vörös gajdesz” (Gl 148.), „vörös újságírás” (Gl 161.), „a magyar munkásság vörös tarsolya” (Gl 220.), „vörös frazeológia” (Gl 199.), „vörös igazság” (Gl 199.), „vörös patkányok” (Gl 122.) stb. Nyilvánvaló, a *vörös* irányzatjelölő, szimbolikus szín, illetve színnév, használatában semmi különös nincs. Ez nagyon régi, hagyományos irányzatjelölés, a francia forradalomtól és Petőfitől máig. 1918/19-ben az öndefiníció része, a *Pardon*-rovat okkal, joggal, sőt értelemszerűen él vele. Ám ha megnézzük, e színnév-szimbólum milyen szövegösszefüggésben, kontextusban jön elő, nehéz nem észrevenni, hogy a szimbolikus vörös mindig valami negatív entitással kapcsolódik össze – még akkor is, amikor a kiemelt frazéma („vörös igazság”) önmagában talán ellentmondana ennek. Ám a szövegösszefüggés ilyenkor is negatívba fordítja át a frazémát: a „vörös igazság” valójában hazugság. Némelyik frazéma pedig föltűnően durva, végtelen minősítés. Mi történik itt retorikailag? A vörös szín jelszerűen azonosít egy irányzatot, a vele összekapcsolt, negatív minősítéssé átfordító nyelvi elem pedig a pozitív tartalmú ideológimát negatívvá változtatja. A sokrétű és ismétlődő használattal megbélyegzi, és ezt a stigmát be is vési a tudatba.

A másik ilyen megoldás a legdurvább, morálisan leginkább megbélyegző állatmetafora, a „patkány” bevezetése és használata. A patkány az európai ízléskörben az egyik legvisszataszítóbb, a szennyel és mocokkal szervesen összetapadó állat – emberre való alkalmazása szélsőségesen durva minősítés, a megvetés szélsőséges metaforája. A Kosztolányi-apologetika sokáig tagadta, hogy Kosztolányi élt volna vele; erre az adott lehetőséget

az apologetikának, hogy egyik szerkesztősegi társa, Lendvai István is használta e metaforát: a glosszák patkányozója tehát csakis ő, azaz Lendvai lehet, vélték. A „patkányozó” glosszák között azonban több olyan is van, amely egyértelműen Kosztolányira vall, szerzőségét nem lehet elvitatni. A metafora már 1920. január 7-én megjelent: „Böhm elvtárs itt szervezi a *vörös patkányok* hadát. A csatorna és a lebuajok csőcseléke ült [...] a tradíciókban és keresztény hűségben fejlődött rétegek fölé” (Gl 122.). E glossza több helyre, így a patkányozó mondatot követő mondat képi logikája is jellegzetesen kosztolányis. Nem sokkal később, február 4-én újabb patkányos mondat olvasható az *És Salome táncol* című glosszában: „elbújtak a nemzeti hadsereg bevonulásakor minden *patkányok*” (Gl 142.). Ebben a glosszában olvasható a mondat: „Salome táncol, és a fejünk van az ő tányérján”, és e szöveg emlegeti az „ezüst tálca” alakot is. Ennek motivikus előzménye már ott van az egyik legkorábbi, 1919. október 3-i glosszában is (Gl 65.), amely a „Kun-Heródiásnak” ezüst tálcán átnyújtott fejeéről beszél. És nem véletlen, hogy a patkány metafora még 1920. december 5-én is fölbukkan: „most, hogy kitárult az igazi csatorna, a Cloaca Maxima minden szemétbogarával és patkányával” stb. (Gl 249.). Ennek szerzőségét éppen a szóban forgó motívum segítségével Takács László és Arany Zsuzsanna igazolta a Nero-regény és *Az ínség báránykái* cikk-analógiáival (vö. a glossza jegyzetével: Gl 249.).

Nota bene, az ilyesféle állatmetafora máskor is előjött a rovatban. Szamuely, láttuk, a gettó gyáva „veszett kutyája” volt (Gl 192.), máskor a „romlás hiénáit” emlegeti (Gl 112.), stb.

A harmadik, nagyon jellegzetes megoldás a *gajdesz* szó célirányos használata. A szó már 1919. december 19-én megjelent egy ironikus kérdés alakjában: „Ki ne kívánná vissza a gajdesz és a mindennapos gersli boldogulását?” (Gl 104.) 1920. január 3-án már egy egész glossza (*Tudja ön, mi az a gajdesz?*) tárgyalja e kérdéskört (Gl 126–127.). Ebben a nyugatiakkal szemben szögezi le: „mi tudjuk, mi a gajdesz, ők nem”, javaslat: „tudja ön, mi a gajdesz? Előbb próbálja meg – azután nyilatkozzék.” Majd zárásként is: „Pardon, kedves Európa [...] nyilatkozat előtt vegyen be egy adag gajdeszt!” (Gl 127.) Január 24-én már nyíltabb utalás történik erre a titokzatos szóra: „a szociáldemokraták egyelőre nem fejezhetik ki gajdeszekkel és spanyol csizmákkal a burzsoától való idegenségüket, mint a tavasszal, most megelőgszenek a némaság diktatúrájával” (Gl 134.). Február 6-án egy újabb szövegben is szembesülhetünk a gajdesz szóval: „fél esztendeje, hogy a gajdeszből félholtan kiténtorogtunk, és bosszút kiáltottunk a bűnös Budapestre” (Gl 142.). Ez már jó megközelítéssel szól a metafora tartalmáról. Február 29-én Lovászy Mártont szapulva térünk vissza a metaforánkhöz: „egy antantbarát pacifista Károlyi–Lovászy-forradalom és a *vörös gajdesz* után” vagyunk, mondja a glosszairó (Gl 148.). A „vörös gajdesz” tehát a kommün egyik neve. Hónapokkal később ez az utalás ugyanebben az értelemben, de egy folyamat részeként, egyik fázisaként jelenik meg: „Kun Béla, a gajdesz, a gersli és minden elveszett” ironizál a glosszairó (Gl 188.).

Aki csak annyit tud a gajdeszről, amennyi ma az idézett frazémából közvetlenül kiderül, nem is érti, mi ebben a szóválasztásban a pláne. Nos, a szó az ógörög Hádész szó orosz közvetítésű *zsargon* változata, azaz a jiddis szótár szava. Etimológiája szerint jelentése a 'halottak birodalma', Kosztolányi tehát több legyet ütött e „zsidós” szó ismételt használatával. Tartalmilag utal a halálra, nyelvileg az oroszokra és a zsidókra, és a kommün/a diktatúra megnevezéseként – a zsidó név explicit emlegetése nélkül – „zsidózik”. A kommünt lezsidózza. Ebben persze semmi speciális nincs, ezt a minősítést sokféle módon, lépten-nyomon megtette a rovat, de a gajdeszsolással finoman bővítette retorikai választékát. Ahogy a pardon szó ismételtetésével, ezzel is finomkodva tudott stigmatizálni. A glosszairás „művészségét” fokozta.

A glosszák leplezetlenül zsidóellenesek. Számos nyelvi jel, retorikai panel árulkodik erről. A tételes megnevezéssel sem fukarkodik a szöveg. A „zsidó lapok”, a „zsidó sajtó”,

a „zsidókérdés”, a „böcher”, a „zsinagóga” (mint metafora), a „kormányozható cionizmus” vagy éppen „a keresztény gyilkos cionista osztagok” emlegetésével ugyanúgy találkozzunk, mint a közvetett, de teljesen egyértelműen dekódolható nyelvi utalásokkal, amelyek önmagukban is ideológémákként működnek: „faji jelleg”, „fajtestvérek”, „fajba tartozók”, „faji érdek”, a finomabban utaló „makabeus tüdő”, a „libazsíros kenyér”, vagy a „zsé betű”. Utóbbit érdemes kifejtett formájában is idéznünk: „ha két éve forradalmat mondott [tudniillik *Az Est*] egy kellemetlen, de őszinte *zsé betű* helyett, ma ugyanazon *zsére* gondol, mikor jogrendet mond” (Gl 191.). A „görbelábú és görbeagyú” fiúk, a „galíciai legények”, a „göndör fürtű” terroristák dekódolása sem okozott gondot senkinek. A „vigyorgó szíriai igazság” is nyílt utalás, mint a hozzá tartozó ironikus fölhívás is: „Világ zsidai egyesüljete!” (Gl 156.) Ezekben az antiszemita ikonokban többnyire nem is a fordulatok az igazán érdekesek, hanem összekapcsoltságuk valamely „radikális-liberális-marxista” törekvéssel. Azaz ezek a jelzések mindig kettős negatív indexűek.

A glosszákban megjelenő antiszemitizmus *fajelméleti* alapú. Ez paradigmaticus tisztaságban jelenik meg egy olyan glosszában, amely pedagógiai szelídséggel magyarázza el a „konzervatív zsidó szervezetnek”, hogy csinálhatnak bármit, akkor is zsidók, vagyis kártékony és veszélyes populáció tagjai maradnak. A Zsidó Magyar Diákok Országos Szövetségének így magyarázta el antidestruktív elképzeléseik képtelenségét: „hogyan képzeleli a szövetség a destruktív irányzat ellen való harcot, mikor a destruktív oldalon *hitsorsosainak* kemény légióit fogja látni ugyanazon *hanukamécse*s fényénél, ugyanazon *vértestek* ugyanazon *hagyományjaival*, ugyanazon *vágyak* testvériségében?” (Gl 88.) Ez a glossza nemcsak szokás- és rítusközösségeként írja le a zsidókat, hanem biológiai alapjuk („vértestek”) és pszichológiai konstitúciójuk („vágyak”) szerint is azonos populáció tagjaiként azonosítja őket. Akik „testvériségben” vannak egymással.

9

A glosszák írója tudatos kommunikátor volt, tisztában volt a média – a modern, nyomtatott tömegsajtó – hatalmával és szerepével. Alapvetően ezzel a médiával állt harcban, és bármily eseményt vagy személyt támadott, voltaképpen egy mediális harc frontembereként lépett föl. A „Jakobovits-ideológia építményét” (Gl 115.) és a „vörös frazeológiát” (Gl 199.) akarta például szétzúzni vagy legalábbis hitelteleníteni, de tudta, ehhez a „hordozókat”, a médiumokat is diszkreditálnia kell. Az identifikáló és stigmatizáló metaforákból így e lapoknak is kijutott.

A legfőbb ellenfél értelemszerűen a *Népszava* volt. Már a legelső, 1919. október 1-jei glosszában megszületett az alapmeghatározás: „a *Népszava*, a vörös terror lapja, a Szamuelylváltárs akasztófáinak, a marxista tébolynak, az országgyilkolásnak [...] a lapja” (Gl 63.). Valamivel később, november 22-én, újabb, a változásokat is fürkésző meghatározását adja: „a bolsevizmus tompított nagyharangja” (Gl 91.). December közepén „a *Népszava* lángvörös betű virágait” emlegeti, és azt állítja, a *Népszava* „csak a szenvedélyeket korbácsolja” (Gl 101.). Pár nappal később a „pártlap” lelkesítő szövegének ironikus dicséretét adja (Gl 103.), és retrospektíve „leleplezi” képmutatását: a „gerslizés” idején „*Népszaváék* számára a boldogulás csakugyan pezsgő, ricset és kinli alakjában jelentkezett, s a *Népszava* nem evett abból a gersliből, amit most megint be akar adni Budapest népének” (Gl 104.). A glosszairó számára, jellemező módon, a *gersli* maga volt a rossz táplálkozás szimbóluma. 1920 júliusában a népbiztosok tárgyalása kapcsán mondja ki: „minden mozdulat és mondat attól függ, hogy milyen a vörös hadijelentés. [...] általában nincsen pontosabb politikai viharjós és világtörténeti levelibéka, mint a szociáldemokrata” (Gl 197.). Nem is véletlen, hogy a rovat legfőbb ellenfele mindvégig a *Népszava* maradt.

Nagy ellenfél volt a *Világ* is. 1919. december 10-én az egyik glossza nemes egyszerűséggel „Jászi Oszkár leibzsurnáljának” mondja (Gl 79.), s nyakába varja Erdély elvesztését is: „a *Világ* volt az, amely éveken át gondoskodott arról, hogy az erdélyi kérdésben a külföld «tiszta» láthasson: ő kürtölte tele a világot magyar atrocitásokkal, ő hirdette a keleti Svájc gondolatát, [...] és, hogy Erdély a kultúrfölényes román faj karmai közé kerüljön” (Gl 99.). „A szabadkőművesség lapjaként” is említi a *Világot*, „hol Jászi Oszkár és Pogány József mocskolta a magyarságot”, „a galileisták” pedig „tajtékzó szájjal énekelték a nemzetköziség himnuszát” (Gl 151.). 1920. május 1-jén az aktuális glossza mintegy összefoglaló bűnlajstromot ad: „a *Világnak* sok elfeledtetni valója van, a forradalmi előtáncos most hangos kiáltózással akar a felszabadulás előtt táncolni, áthangszerelve ugyanazon dávidi hárfáját.” „Az összeomlásnak ő volt” a „legzajosabb mestere, most ugyancsak ő akar lenni a kossuthlajosi trombitás, a fajmagyar Tyrtaios, aki a forradalom és a belgrádi fegyverszünet vörös Káin-bélyegét homlokán rikító nemzeti színű babérokkal takarja el.” (Gl 180.) A sorjázó metaforák bélyegét ütnek a lapra, és egy jobboldali szótár szavait alkotják meg.

A nagy hatású bulvárlap, *Az Est* is megkapja a magáét. Egy 1920. július 13-i glossza szerint „a forradalom aszfalti pacsírtája” volt (Gl 191.). Egy hónap múlva az egyik glossza szerint *Az Est* „csinált Krisztust Kun Bélából, ő licitált rá baloldaliságában a *Népszavára*, és [...] ő elsőrendűen felelős a két forradalomban” (Gl 198.). 1920. szeptember 18-án újabb hatástörténeti diagnózissal állt elő a *Pardon*: „*Az Est* még a saját bűneit is a magyar munkásság vörös tarsolyába tolja. Mert mit várhattunk volna a zsidó szocialista agitátorok által amúgy is megszedített munkásságtól, ha egyszer a kivasalt, kifésült, kapitalista-burzoá *Az Esttől* is azt kellett olvasnia, hogy Lenin az új Krisztus, Kun Béla dettó »új Krisztus«, ha azt látta, hogy *Az Est* is vezércikkben tapsol a polgári miniszterek arcul köpködésének”, stb., „és akárhányszor szociálisabb a *Népszavánál?*” (Gl 220–221.)

Az Est „méltatásához” csak annyit, az *Új Nemzedék* lapvezérének, Bangha Bélának *Az Est* volt a minta, ő is egy *Az Estet* akart megteremteni – „keresztény” oldalon.

A lapok karakterizálásának példái még sorolhatóak lennének. De a fő trend a fönti három laptipológiából kirajzolódik. Legfőljebb azt érdemes még hangsúlyozni, hogy egy glossza, már 1919. november 1-jén elparentálta az 1918 előtti évtizedek vezető irányát, és a „megkövesült liberalizmust” és „sajtógárdáját emlegette” (Gl 79–80.). 1920 decemberében pedig külön glossza méltatta Szekfű Gyulának „a szabadelvűség hanyatló koráról” írott könyvét, amelyben Szekfű „megvilágította a liberalizmus tőkeuralmát is” (Gl 251.). *Sapientia sat.*

10

1920 nyarán a *Népszava* egyik mondata, ahogy mondani szokás, nagyon kiverte a biztosítékot a glosszaírónál. Hogy mi mérgecsépe föl, szorosan vett tárgyunk szempontjából kevésbé érdekes – maga a reakció azonban nagyon szimptomatikus. Sokat elárul a gloszsaíróról. „Shakespeare kellene ahhoz”, mondja a glosszaíró, „hogy egyetlen gyilkos szóba markolhatnók mindazt a perfídiát, gonoszságot, egy meggyilkolt nemzet testén táncoló kajánságot, amely ebbe a félmondatba bele van gyömösözve” (Gl 192.). Az nyilvánvaló, a szóban forgó félmondat nagyon fölháborította, és abban is perfídiát, gonoszságot és kajánságot észlelt (vélt észlelni). De az már meglepő, és a többi glossza ismeretében is váratlanul nyílt beismerés, hogy a pardonozás „udvariassága” mögé bújóg glosszaíró most nyíltan „gyilkos” készítéseiről vall. Elismeri, hogy sérelmeit „egyetlen gyilkos szóba” sűrítve szeretné megtorolni. Az indulat ösztönös kimondása meglepő, ám az e késztetést alakítani képes „irodalmi” eszmény még most is azonnal „szublimáló” hatású.

Súritó, tömény szóval akarna válaszolni, úgy, ahogy szerinte csak Shakespeare volt képes, azaz indulatait tömör és ütős verbális alakra hozva. A legmagasabb rendű – shakespeare-i – minta szerint. Esménye ilyen megvallása árulkodó. Ráeszméltet bennünket arra, hogy a glosszaíró – ha nem is a nagy angol „lándzсарázó” nívóján, de igen magas retorikai szinten – ezt az eszményt igyekezett megvalósítani a napi újságírói gyakorlatban. Szavaival „gyilkolni”, megsemmisíteni akart. És képei, asszociációi csakugyan minőségek, hatásosak. Ám e vallomás eddig nem említett passzusai azt is elárulják, a glosszaíró meglehetősen frusztrált volt. Amikor a „meggyilkolt nemzet testén” zajló táncolást emlegeti, akkor ez még akár egy sikerületlen, túlírt metafora logikájára, képalkotásra vallhatna. Amikor azonban panaszáradata közepén, váratlan kapcsolással egy nem sztereotipizálódott népvét hoz játékba, már tudattalanjába enged bepillantani; „mi emberek vagyunk, nem csak a hottentották” (Gl 192.). Ez a globalizáció romboló dinamikájának kiszolgáltatott periféria, a kolonializáltság még öntudatra jutni nem tudó sérelme. Mélyebb sérelem, mint egy szimpla nacionalista érzületkifejezés (a glosszaíró annak elvesztése rendíti meg, ami addig lehetőségei emelkedését biztosította), és ez a megrendülés személyisége mélyrétegeiből fakad föl. (Nota bene: maga a „hottentotta”-analógia lehetősége is a globalizációról árulkodik. Ekkor már, szórakoztatóipari terméként, sok egzotikus, érdekes idegen kultúra is eljutott a magyar fővárosba. Másféleségüket észlelheték, produkciójukat „fogyaszthatták” a pestiek. A kuplák, a világ észlelésének e gyorsreagálású, léha nagyvárosi érzékszervei már reagáltak is erre az egzotikumra, furcsaságaikból olykor kulturális, például zene- és táncdivatot kreáltak, stb.) Kosztolányi erről rosszállóan maga is írt. 1920. december 3-án, már „pardonozó” periódusában például így: a pesti kávéházakban „hol füstös arcú cigányok gyantáztak hajdanán”, újabban másféle zenészek játszanak. A „zenekarok derekasan, művészien játszanak. A német, francia, olasz, spanyol, angol és amerikai muzsikán kívül naponta halljuk az ismeretlen különös fajták zenéjét: a néger dalokat, a japán indulókat, kínai táncdarabokat, a bolgár, albán és eszkimó zenei lángelmék alkotásait. Csak magyar zene nem szerepel soha és sehol” (Gl 247.). Ez már a valódi *ressentiment* hangja. És nem véletlen, hogy a „hottentotta”-metafora egy változata utóbb, kritikus időkben, Németh Lászlónál is megjelent, például az 1943-as szárszói beszédében. Ha ezt valaki véletlenül véli, jusson eszébe a jól dokumentálható filológiai összefüggés: Németh László más „újnemzedékes” inspirációkat is hasznosított, a „harmadik Magyarország/út/oldal” gondolat forrása például a még Kosztolányi által is „terroristának” bélyegzett Lendvai volt. Az eszmék kapillaritása olykor nem lebecsülhető eredménnyel közvetít.

A *Pardon*-rovat is sok mindennek megágyazott.

11

Az *Új Nemzedék* rovata a véleményhatalomért folytatott küzdelem egyik nagyon fontos és eredményes eszköze volt. Egyes megoldásai bravúrosak, retorikai remeklések. Aki azonban tárgyi útbaigazítás reményében olvassa őket – akár hajdani kortárs olvasó volt, akár mai érdeklődő –, önmagát vezeti meg, ha hisz e glosszák retorikai sugalmainak. A rovat visszaélt a mediális szöveg és potenciális olvasója közötti szükségképpeni bizalmi viszonytal. Fogalmilag tiszta érvek helyett érzelmeket és előítéleteket mozgósító, képszerűsége révén könnyen befogadható metaforákat ad, „irodalmat”. Az olvasó a glosszákban a hamisrealitás-termelés történetének egyik reprezentatív magyar szövegtörzset kapja. És áldozatul esik a művészi retorika – megtévesztve orientáló – hatalmának.

JEGYZETEK. A *Pardon*-rovat anyaga kötetben: *Pardon... Az Új Nemzedék rovata Kosztolányi Dezső szerkesztésében 1919–1921*. Szerk. Arany Zsuzsanna. Bp. 2019, Osiris. A glosszák e kötetben a 63–362. oldalakon olvashatók; ezekre Gl rövidítéssel és oldalszámmal hivatkozom. A rovatnak – Göndör Ferenc leleplező cikkétől (*Pardon. Kosztolányi Dezsőné kalandjai és viszontagságai a destruktív Bécs városában. Az Ember*, 1921. máj. 1.) Arany Zsuzsanna *Előszó* című szövegéig igen nagy, de fölöttébb vegyes, megközelítésében és színvonalában is szélsőséges véletek között mozgó irodalma van. (Arany idevágó írása-inak jegyzéke a fenti kötetben: 363., ugyanott: 363–366. irodalmat is ad.) Maga Arany az apologetikus irány képviselőjeként indult, ezt utóbb némileg módosította, de álláspontját teljesen máig nem revidálta. Az általa is Kosztolányi-írásoknak minősített glosszák mennyisége azonban lehetetlenné teszi a Kosztolányi-mentegetés fönttartását. Szimptomatikus, hogy a Klub Rádió 2023. május 15-i, Szénási Sándor vezette beszélgetőműsorában a két beszélgetőpartner, Spiró György és Hatos Pál már egyaránt evidenciaként kezelte Kosztolányi negatív szerepét a rovat körül – a magam kezdetől kritikus álláspontját, egy-egy rész kérdés tisztázása közben, lásd például a következő cikkekben: Lengyel András: *Egy Pardon-cikk és utóélete. A publicista Kosztolányi portréjához. Magyar Média*, 2001/2., *Az Apostol-ügy. Egy 1920 őszi Kosztolányi-cikk sorsa. Holmi*, 2006/11., Kosztolányi „latin világossága”. *Kalligram*, 2009/2., *A Kosztolányi életmű sötét oldala. Eszmélet*, 2015. nyár. – *A Pázmány-szárlól: Lengyel András: Az „ördög ganéja”. A hamis realitás teremtésének artisztikus tudománya. Forrás*, 2020/4., – *A Pardon-rovat irodalmából* lásd még Bíró-Balogh Tamás: *Mint aki a sínek közé esett. Kosztolányi Dezső életrajzához*. Bp. 2014, Equinter. – *A történeti háttér irodalmából* csak három, erősen különböző, de tárgyilag gazdag anyagú munkára utalok: Horváth Zoltán: *Magyar századforduló. A második magyar reformnemzedék története 1896–1914*. Bp. 1961, újabb kiadása is van; Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp. 2005, Osiris (több kiadása is van és külföldön is többször kiadták); Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és a forradalom története*. Bp. 2018, Jaffa. Érdemes megemlíteni egy rövid, újabb cikket is: Berend T. Iván: *Ausztria és Magyarország. Élet és Irodalom*, 2023. máj. 5., 13. – *A Pardon-glosszák által támadott fejleményekhez és szereplőkhöz* lásd: *Jászi Oszkár bécsi naplója*. Sajtó alá rend. Litván György. Bp., 2001. MTA Történettudományi Intézete; Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon I–II*. Pozsony, 2012, Kalligram. – E cikk, miközben épít az addigi kutatási előzményekre, módosít a nézőpontra, és a glosszák értelmezésében a kognitív nyelvészet szempontjait is hasznosítja. A máris gazdag irodalomból csak utalok, inspiráló szerepe révén, George Lakoff írásaira. E megközelítés alaptézise (Lakoff megfogalmazásában): „a legtöbb ember keretezés, metaforák, narratívák, képek és érzelmek alapján gondolkodik”. Az irányultság indítóműve: Lakoff, George – Johnson, Mark: *Metaphors we live by*. Chicago, 1980, University of Chicago Press. Vö. Lengyel András: *Minerva baglya. A későmodern gondolkodás történetéhez*. Bp. 2022. Írásomhoz ösztönzést adott Hankiss Elemér régi cikke is: József Attila komplex képei. *Kritika*, 1966/10., 11–23. A kognitív nyelvészet szerepe kritikai, föltáró. A történeti, szociológiai és filológiai munka azonban változatlanul nélkülözhetetlen a történeti realitás megértéséhez.

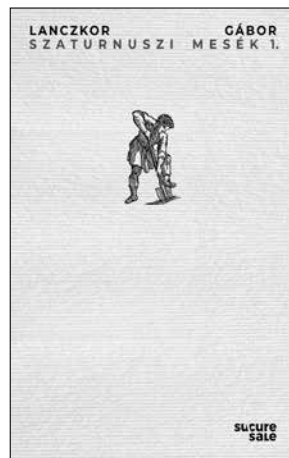
A BALATONHENYEI REMETE

Lanczkor Gábor: Szaturnuszi mesék 1.

„Van egy füzetem, gumis fekete jegyzetfüzet, Isztambulban kaptam néhány éve egy költészeti fesztiválon, és akkor félretettem, hogy valamikor majd írok bele valamit. A török füzet. Jegyzeteket kezdtem írni bele egy regényhez” (109.). Ha folytatjuk Lanczkor Gábor új könyvének olvasását, hamarosan el is érkezőnk ahhoz a részhez, mely *A török füzet* címet viseli, és a fikció szerint a magyar-indiai festőnő, Amrita Sher-Gil idézi fel benne gyermekkorát. A *Szaturnuszi mesék 1.* viszont nem csak ezt a füzetet foglalja magában: a teljes kötet olyan benyomást kelt, mintha a szerző elmúlt tíz év alatt teleírt noteszeit fűzte volna benne össze. Jó részét olyan rövid, egymáshoz csak lazán kapcsolódó prózaszövegek teszik ki, melyek a napló műfajában rejlő változatos lehetőségeket aknázzák ki: akadnak közöttük műhelyvallomások, családi életképek, idézetek és kommentárok, úti beszámolók, közéleti reflexiók, füveskönyvjellegű elmélkedések és sok-sok tájleírás. A három fejezetbe rendeződő feljegyzések közé került viszont még két versciklus és a fent említett, befejezetlen regényrészlet (mely annyira izgalmas és olvasmányos, hogy csak remélni tudom: lesz még folytatása), továbbá – noha a könyvben nem szerepelnek illusztrációk – egy helyen mégis egy szoborszerűre csiszolt kő fotója állítja meg a tekintetünket. A kötet anyaga tehát szokatlanul heterogén és töredékes: mintha a szerző számára ebben az esetben az (ön)archiválás fontosabb lett volna, mint a végleges formába öntés, a kompozíció lekerekítése; ugyanakkor a könyvpiac szokásrendjének figyelmen kívül hagyása valamilyen elemi szabadságigény megnyilvánulásaként is értelmezhető. Ebbe a koncepcióba illeszthető az a tény is, hogy a könyv egy kis, független kiadónál, a su\curesale-nál jelent meg, de a különütasság érzetét erősíti a kötet kézművességet idéző külleme is.

Lanczkor művét elsősorban az útinapló-szál horgonyozza le a hagyományban. Az aforizmák, szellemes megfigyelések („Az ócenáriumban. Mintha ez volna Portugália igazibb nemzeti műzeuma” – 69.) a többször is citált Márai írásainak emlékezetét hordozzák, az a Magas-Himalája csúcsai között játszódó epizód, mely egy hordárral való találkozás pillanatait örökíti meg, Kosztolányi útirajzainak *pastiche*-aként hat: „Egyetlen szó sem hangzott el köztünk. Amikor megitta a teáját, és menni készült, komor megilletődöttséggel búcsúztunk el egymástól, mint akik kölcsönösen átérzik a másik életpályájának jelentőségét” (56.). Az elbeszélő múzeumlátogató, festményekről töprengő, David Bowie zenéjén tűnődő énje viszont nem áll távol például Csehy Zoltán 2020-as *Grüezi!*-jének utazójától sem. Talán nem is véletlen, hogy az *Élet és Irodalom*ba éppen Csehy írt frappáns kritikát a könyvről, amelyet elsősorban a szaturnáliák antik szokásrendszere felől értelmezett. Az ő

su\curesale
Lyon – Budapest – Athén, 2023
344 oldal, 5990 Ft

svájci útnaplójának fókuszja azonban mindvégig kifelé irányul: a Lanczkor-könyvben enél jóval nagyobb jelentőséggel bírnak a belső történések, az öneszmélés mozzanatai. A világnak mégis olyan tágassága mutatkozik meg a könyv lapjain, amely a mai magyar irodalomban ritka jelenség (párhuzamként a később még szóba kerülő Krasznahorkai Lászlót említhetnének meg): az elbeszélés jelenében zajló vagy eleve emlékképként felidézett utak nemcsak Dél-Európa majdhogynem mindegyik fontosabb szegletébe (Szicília, Ciprus, Kréta, Isztria, Nápoly, Róma, Porto), Angliába, Németországba, de Izraelbe, Kínába és (nem is egyszer) Indiába is elvezetnek. A naplóíró kívülállóként, magányos alkotóként megrajzolt önarcképének jellemző eleme, hogy Magyarországon belül a fővárost rendszerint csak érinti, és inkább két vidéki helyszín, Szeged és Balatonhenye között ingázik. A Tisza-part elfeledett, kellően nem értékelt szépségére több bejegyzésben is felhívja a figyelmet, de az a hely, ahová gravitációs erőként vonzza vissza valami újra meg újra, a Káli-medencében elhelyezkedő kistelepülés marad. „Ahhoz, hogy én innét kapcsolódni tudjak oda, ahová [...] a táj szíve szerint tartozom, ahhoz sok mindenről kellett volna hirtelenjében lemondanom, ha ezek a belső folyamatok nem feltételezték volna már jó ideje egymást” (14.) – utal a könyv elején Balatonhenyére mint egy lassan, fokozatosan kibontakozó új életforma foglalatára. Az ingázó életforma több léptékben is érvényesül, hiszen nemcsak Szeged tekinthető Henye másik párjának, hanem India is, ahová a magyar utazó mint második (harmadik?) otthonába tér vissza évről évre. („Káli szanszkritül feketét jelent, Siva feleségének pusztító neve is ez, ami szép rím nekem itt a Káli-medencében, a Fekete-hegy oldalában” [90.]. Ugyanakkor még a Balatonhenyén megvalósított, természetközeli létezésben is megfigyelhető egy finom ide-oda mozgás: a naplóíró családjával hol a falubeli, „lenti” házukba, hol az erdő szélén megbúvó, „fenti” préházba költözik vissza. Helyváltogatását azért is könnyű követni, mert mindig rögzíti, hogy éppen hol tartózkodik, miközben a naplóknál megszokott formális időjelölés hiányzik a könyvből. Csak külső eseményekre – például a Covid-járvány kitörésére – tett említésekből következtethetünk arra, hogy egy-egy szövegrész esetén éppen melyik esztendőben járunk. A dátumok hiánya is azt nyomatékosítja, hogy a *Szaturday mesék* 1. elbeszélője olyan viszonyt igyekszik kialakítani a világgal, melyben a térbeliség szerepe jóval meghatározóbb, mint a temporalitásé: pontosabban fogalmazva, arra keresi a választ, hogy a külső, objektív tényezőket zárójelbe helyezve hogyan tanulható meg, vehető át egy-egy hely *saját* ideje. (A könyv első részének címe, *Az új naptár* a balatonhenyei költözést is mint egy ilyen, a naptár rubrikáit figyelmen kívül hagyó, másféle időszámítás – vagy inkább: érzékelés – kezdetét jelöli ki.) A néhány sornyi, vagy akár egyoldalas töredékek egymás után sorjázva úgy beszélnek el a naplóíró életét, mint amely rendkívül mozgalmas, mégis állandók a keretei; és úgy uralja az állandóság, hogy közben alaptapasztalata az elmúlás.

Az elmúlás egyrészt a halálesetek formájában lopózik be a könyvbe. Az elmúlt körülbelül tíz évet felölelő feljegyzésekben kísérteties sormintát alkot Borbély Szilárd, Esterházy Péter, majd Térey János halálhíre. Sokat olvashatunk azonban a rokonok (az anyós, a nagymama) és a faluból lassanként kivesző öregek végső távozásáról is. Kifejezetten szimpatikus, hogy a naplóíró az elhunyt alkotótársakkal kapcsolatban csak egy-egy benyomást rögzít, nem anekdotázik, nem vállalkozik szerzői életművek részletes értékelésére (a barátjaként számon tartott, s a Káli-medencét szintén irodalmi tájjá átformáló Téreyre is csak néhány szűkszavú, szemérmes utalás történik), viszont meglehetősen sok figyelmet szentel azoknak a hétköznapi embereknek, akik nem kerülnek be egy nagyobb közösség kulturális emlékezetébe. „A Szilágyi Ferencek életéről nem írnak regényt” (82.), idézi a szomszédja temetésén hallott mondatot, s ha ennek cáfolataként regényt nem is ír róla, de a kaszáját ráhagyó férfi, aki még „egy archaikus életforma nyomai” között töltötte napjait, a könyv egyik emlékezetes mellékalakjává válik. Az, hogy Balatonhenye elveszti egykori iskolaigazgatóját, tanítónőjét, vagy az, hogy a Tomor közben kiürülnek a

házak, egy, az egyéneken túllépő elmúlásfolyamat tünetévé is válik: a napló tulajdonképpen a magyar falu eltűnését dokumentálja, mégpedig a lakótelepen felnövekvő „gyüttment” szemszögéből. (Érdekes módon olyan jelenség ez, amely időszerűsége, összetettsége ellenére a kortárs elbeszélőprózát kevésbé foglalkoztatja, inkább a költészetben – Oravecz Imre, Pál Sándor Attila lírájában – találunk példákat a megértésének igényére.) Lanczok írásmódja nem szociografikus, nem vállalkozik nagyobb ívű következtetések részletes kibontására (ezt a fragmentált szerkezet sem teszi lehetővé), inkább olyan tömören megfogalmazott megfigyeléseket kínál fel, melyek továbbgondolása az olvasóra vár. Az egyik bejegyzés például egyetlen rövid, ámde szépséges mondatból áll: „Kikopnak a dűlőnevek alól az ajkak” (282.). A felcserélés alakzata a nyelvet és a tájat egymáshoz fűző kötélekre, az összegyűjtő, listázó, archiváló – a narrátort egyébként nagyon is jellemző – igyekezet kudarcára világít rá: ha nincs már, aki nevén nevezze a dűlőt, olyan sincs, aki dűlőként (és ne potenciális építkezési telekként) használja azt. A *Szturnuszi mesék* 1. ehhez hasonló, legsikerültebb darabjaiban a nyelv költőisége, jelentésteremtő ereje mutatkozik meg, míg a kiszámíthatóbban működő szövegrészek aforizmái inkább a publicisztika műfajához közelítenek: „Sokatmondó folyamat, amikor a pannon falvakban a parasztok kalapjai baseballsapkákra cserélődtek” (18.). Az üres portákon, magukra hagyott tárgyakon, gazzal felvert kerteken végigpásztázó tekintetet megalkotó elbeszélés-mód mindenestre egy – a címek kapcsolata által megtámogatott – világirodalmi párhuzamot is előhív: hasonlóan letűnt világok pusztulófélben lévő díszletei között vándorol Sebald angliai zarándok-énje *A Szturnusz gyűrű*-ben. Lanczok könyve viszont a Sebald-mű egyöntetű melankóliájához képest jóval változatosabb hangoltságú szövegegyeségekből áll; éppúgy nyílik tér benne az életöröm vagy a csendes elégedettség megnyilvánulásainak, mint a karcos, indulatos kirohanásoknak.

Utóbbiak leginkább abból fakadnak, hogy a naplóíró a hanyatlást egy, a „magyar vidék makacs romlás”-án (15.) túlgűrűző, általános tendenciaként érzékeli, melynek tüneteibe külföldön járva is lépten-nyomon beleütközik: „míg Rembrandt szibilla-önarcképe előtt álltam, többtucatnyi fénykép készült a festményekről mobiltelefonnal. Készítők kivétel nélkül több figyelmet és időt szenteltek a fotó elkészítésének, mint maguknak a festményeknek” (115.). A „konzumidiotizmus” (255.), a kortárs médiakörnyezet, a tömegturizmus (éppen annyira közhelyes, mint amennyire tagadhatatlan gondokra rátapintó) bírálata hasonló példákon keresztül és hasonló komorsággal fogalmazódik meg Krasznahorkai László írásaiban (különösen a kínai utazási regény, a *Rombolás és bánat az ég alatt* lapjain) is. Hogy Krasznahorkai fontos vonatkozási pontot jelent a szerző-elbeszélő számára, azt jelzi az is, hogy egy helyütt hosszan idéz egy 2017-es Krasznahorkai-interjúból: „Van egy megváltoztathatatlan szerkezete az emberi, sőt a nem-emberi létnek, és ez nem fog megváltozni, és ez Indiában tapasztalható közvetlen közelből szerintem egyedül a világon [...] És képzeljék, volt, aki kétszer is elment Indiába! Kétszer! Miért megy el valaki még egyszer, ha volt már ott?” (89., eredeti megjelenés: *Litera*, 2017. május 1.) Ezek a (talán többféle olvasatot is megengedő) Krasznahorkai-mondatok reflexió nélkül, önmagukban alkotnak két bekezdést, de mintha az ellendiskurzusukat maga a teljes Lanczorkönyv képezné, hiszen a feljegyzések között azokról az évről évre megtett, várva várt indiai utakról számolnak be, amelyek sorozatának csak egy külső körülmény, a Covid-járvány kitörése vet majd véget. Lanczok elbeszélőjének megközelítésmódja Indiával kapcsolatban nem olyan metafizikai természetű, mint Krasznahorkaié, őt nem (csak) a lét, hanem az élet (is?) érdekli: „Ülök a hálókocsi nyitott, vasrácsos ablaka mellett, és a fiatal éjszakát szimatolom falvaival és ünnepeivel a fák mögött” (105.). A *Szturnuszi mesék* 1. India ábrázolásának azon hagyományához kapcsolódik, mely az európai utazót hatalmába kerítő érzékszervi tapasztalatok intenzitását, gazdagságát, széttartását nyomatékosítja. Piszkos büfékben elfogyasztott pazar reggelik, pávarikoltás, majomvisítás, a nagyvárosi

forgalom felfoghatatlan káosza, a dzsungel csöndje – Lanczkor feljegyzései akkor válnak igazán magukkal ragadóvá, amikor nem adnak magyarázatot, nem fejtenek meg semmit, inkább csak sűrítetten, pillanatfelvétel-szerűen rögzítenek egy-egy helyzetet. („Egy gyümölcsárus fantasztikusan finom, apró keze, ahogy vásárlás után újrendezte az almát” – 56.). Ugyanakkor a felszíni különbségek mögött megbújó „alapszerkezet” koncepciója jól beilleszthető a naplóiró szemléletmódjába (ebben is hasonlít az általa többször hivatkozott Hamvas Bélára). Földrajzi elhelyezkedésüktől függetlenül gyakran rendel egymás mellé olyan helyeket, melyek atmoszférájában, rá gyakorolt hatásában – ha úgy tetszik, „alapszerkezetében” – valamiféle belső rokonságot érzékel: „Azt éreztem a napra kilépve a diófák alól, hogy a Földközi-tenger egészen közel van ide, közelebb, mint a Balaton” (28.). A szöveg töredékes szerkezete elbeszéléstechnikailag is lehetővé teszi, hogy a helyszínek bekezdésről bekezdésre, átvezetés nélkül váltakozzanak, egymásra montírozódjanak, áttűnjenek egymásba. Mikor azt olvassuk, hogy „ködből kilógó vulkánkúpok” (63.), elbizonytalanodunk: vajon az Etnához megtett kirándulás elbeszélése folytatódik-e, vagy már a Káli-medence tanúhegyeihez tértünk vissza. Mindkét hely olyan ősiség emlékét hordozza, melynek eszménye köré a naplóiró tudatosan igyekszik felépíteni a saját identitását: „Volna itt a jelenkori barbárság ellen valami: egy belső őskor” (295.). Ez a külső, civilizatorikus hanyatlással szembeállított „belső őskor”-konceptió határozza meg a felesége által is „ősember”-ként becézett elbeszélő önmegjelenítését: meztelenül fürdőzik a tengerben és a Tiszában, ijázik, ha teheti, a szabad ég alatt süt-főz, saját testéhez való viszonyát is a természetesség igénye uralja („Mielőtt Balatonhenyére költöztünk, nem zavartak különösebben a mesterséges illatok. Egy jó ideje, három-négy éve a legsemlegebb dezodort sem bírom magamon elviselni. És a legfinomabb parfümök is irritálnak, másokon is” – 242.) A vademberként megalkotott identitás hangsúlyos eleme az individualizmus, a fősodortól, a tömegektől való tudatos távolságtartás, a naplóiró mégsem egyedül, hanem a kis család szoros egységében igyekszik visszatalálni a világ archaikusabb megélésének lehetőségeihez. Balatonhenye a négyfős ősközösség rejtett Édenkertjévé válik, és ezt az érzetet a Covid-járvány ideje alatt írott karanténepizódok csak felerősítik: „Mint az első emberpár, úgy trappolunk le Krisztivel a Tóti-hegy oldalában a monoszlói szőlőkhöz” (118.).

A balatonhenyei menedék ábrázolása talán enyhén – de semmiképpen sem eltúlzott módon – eszményítő, mint ahogy a külföldi látogatások elbeszélésmódja is az utazás romantikus mítoszát szövi tovább, diszkréten takarásban hagyva a helyváltoztatás anyagi, környezeti, intézményes feltételeit. Szó sincs arról, hogy karbonlábnyom-számolgotást meg folytonos önostorozást várnék a könyvtől, de egy-két reflexiót talán mégis megért volna az az összefüggés, hogy a balatonhenyei remete a feljegyzések által felölelt időszakban legalább húsz repülőutat tesz meg. (Van mikor a tömegizléstől, a külsőségektől való idegenkedése már-már nem szándékoltan komikus hatást kelt: „Egy irodalmi fesztivál meghívottja vagyok Katowicében. Az az érzésem, hogy teljesen fölöslegesen” [141.] – jegyzi fel a naplóiró, aki többek között ilyen fesztiválmeghívásoknak köszönhetően járja be a fél világot.) És van még egy égető, egyáltalán nem irodalmi jellegű kérdés, amely olvasás közben nem hagyott nyugodni: hogy sikerült ennyi kilométert gond nélkül megtenni két kisgyerekekkel? Jelen sorok írója már egy kisbabával kettesben megtett Budapest–Debrecen vonatut is hatalmas sikerként könyvel el, és ezzel egyáltalán nincs egyedül. Ehhez képest a naplóiró és felesége egy kisbabával és egy óvodással zötykölődik át Indián, akik mindezt az erre vonatkozó, elszórt megjegyzések szerint nyitottan és derűsen élik meg – sőt (ami sokkal nagyobb csoda), egy-két veszekedéstől eltekintve még a szüleik is. A lehetséges fenntartások csak az anyós kritikával illetett szólamába íródnak bele: „Betegek leszünk, szajkózta. Az indiai higiénia a legkevésbé se való egy hároméves kislánynak és egy féléves csecsemőnek, magyarázta (soha nem járt Indiában)” (200.). Az elbeszélő

horizontján mintha kívül esne az a belátás, hogy az asszony aggodalmaiban – legyen ez a reakció bármennyire kispolgári – saját olvasóinak többsége is osztozna. Mivel egy Szege- dig megtett autótú vonatkozásában mégiscsak papírra kerül az a mondat, hogy „két gyere- kkel az elindulás időigényes feladat” (295.), nagyon kíváncsi lettem volna arra, hogy miként zajlik az elindulás, amikor a kítűzött cél egy „hétórás buszút Janakpurba” (153.). Valószínű persze, hogy a kisgyerekekkel megtett kalandok árnyoldalairól egy olyan humoros-önironikus regiszterben lehetne megszólalni, amely idegen Lanczkor írásmód- jától – bármennyire érdekelnek tehát a praktikus részletek, nem roghatom fel a szerzőnek, hogy a saját esztétikai megfontolásait helyezte előtérbe, és nem egy „India pelenkások- kal” című bédekkert írt. Zavaró vakfoltot képeznek viszont azok a szöveghelyek, ahol egy-egy kulturális jelenség (vagy akár egy teljes nyelvi kultúra) analízise erős általánosí- tásokba torkollik, melyekhez kinyilatkoztató, már-már profetikus hangnem társul. A kultúrkritikus-kultúrpeszsimista elmélekdedések ilyenkor cáfolthatatlanként közölt állítá- sokban csúcsosodnak ki: „Nem tudom elképzelni, hogy üzemszerűen templomba járó kortársaim közül Magyarországon bárki komolyan hinne a feltámadásban. Ismerem a fajtájukat, a saját halálukban sem hisznek, arról sincsen semmilyen képzetük. Hogy lehet- ne akkor hitük az örök életben” (243.). Tényleg létezne emberek egy „fajtá”-ja, amelyet a naplóíró tévedhetetlenül „ismer”? Ennyire egyszerű lenne megítélni más emberek hitét (vagy annak hiányát)? A stuttgarti majális élménye (ahol a hatalmas dorbézólást követő- en másnap reggel már patikatisztaságú a park) olyan példázattá kristályosodik ki, mely- nek tanulsága szerint „nincs Európában még egy olyan perverz nép, mint a németek” (254.). Világos, hogy ezek a provokatív kiszólások (az utóbbi például szándékolatlan szem- befordul a kilencvenes-kétezres évek magyar irodalmának kicsit valóban szervilis Német- ország-rajongásával) az ősemberként megalkotott szerep tartozékai, de a vitatható követ- keztetések vitathatatlan igazságként való kinyilvánítása roppant modorossá válik. A ki- zárólagosságra törekvő fogalmazásmód zárt monológ hatását kelti: „A divat ostobasága a legjobban a kiválasztottság érzésének demokratizálódásában ragadható nyakon. Egy szá- ri sohasem divatos, akkor sem, ha a delhi egyetem rektorasszonya viseli, és akkor sem, ha egy koldusasszony a benáreszi pályaudvaron” (93.). Nos, nem kell India-szakértőnek len- ni hozzá, elég néhány kattintás, hogy az ember az interneten rácsodálkozhasson a bollywoodi sikerfilmek hatására kibontakozó, majd elhaló száridivatok különféle hullá- maira. Lanczkor művének szári-értelmezése semmit nem árul el a másik kultúráról, csak arról (és arról is reflektálatlanul), hogy milyen vágyakat vetít ki rá a saját tekintet: a ruha- darabot önképének külső megerősítéseként használja, amikor időtlennek tételezi.

Habár könnyű lenne ember és természet viszonyát is a változás és az időtlenség ellen- tétpárjának segítségével megragadni, a *Szaturruszi mesék 1.*-nek ez a szövegrétege szeren- csére cseppet sem sematikus. A tüskéskörtével való, évszaknak megfelelő bíbelődés, a gombászások, a kaszálások rendszeresen ismétlődő rituálék formáját öltik, elbeszélésük mégsem sugallja azt, hogy a kert, illetve az erdő közelsége megszokható és kiszámítható lenne, mint ahogy számos passzus figyelmeztet arra is, hogy a Káli-medencének van egy, a benne élő emberekével összefonódó története (lásd például a tönkrement, elvaduló sző- lőket, a parlagon hagyott parcellákat). A könyv összetett természetfelfogásának öntükrö- ző metaforájává válik a kő, a medence jelképe (mely persze a kőkorszak képzetét is elő- hívja). A naplójegyzetek és a természetlira kontextusában értelmezhető költemények felülírják a hozzá tapadó konvencionális jelentéseket, hiszen a kövek látványa, érzete nem marad állandó („Van a kertünk falában egy négyszögletes, nagy fekete bazaltkő, amely vizesen úgy fénylik, mint az antracit. Szárazon csaknem bársonyos a hasított kő tapintá- sa” – 18.), elmozdulnak („Beleszórtam a Tiszába egy csomó bazaltkövet” – 140.), műalko- tássá válnak. Ahogy a *Tizenhárom vers a kőházból* ciklus egyik versében olvashatjuk: „Eke- karcolta kövek a szántás szélén, / forgatom, olvasom, át- / fordítgatom őket / ide is” (133.).

Az ide-oda fordítgatás a kötet költészet és próza közötti egyensúlyozásának metaforája lehet, miközben arra a messzire elvezető etimológiai összefüggésre is visszautalhat, miszerint a verset jelentő latin *versus* szó egy olyan igéből ered, melynek jelentése 'az eke átfordítása a barázda végén'. Lanczok könyvének legnagyobb erénye valóban az átfordítás műveleteiben rejlik: abban, ahogy a szövegek nyelvileg alkotják újra az érzékszervek számára feltáruuló természeti közeg tapasztalatát. A Balaton és a Káli-medence hegyeinek látványa újra és újra, mindenféle napszakból, látószögéből, időjárási viszonyok között – „Hajnalban a dombok a láthatatlan Balatonig puhán, szürkén lógnak le, mint egy pléd” (108.) – képződik meg, úgy, hogy ezek a leírások (melyek rendszerint színesztetikusak, akár csak az idézetben) sosem válnak unalmassá. Úgy jelenítik meg a tájat, mint ami kiszámíthatatlan, folyton átrendeződő, mindig másképpen megtapasztalható, akár csak az illékony, hol felbukkanó, hol rejtőzködő gombák, amelyekre a naplóíró oly sokszor vadászik. A feljegyzések Balatonhenyét nemcsak menedékként, a harmónia helyeként, hanem az ember és a természet közötti feszültségek, feloldatlanságok, kölcsönös erőszak ütközőzónájaként mutatják fel: „Napok óta tomboló szél. Kint alig értjük egymás szavát a zúgó lomboktól. Letörött diófagally egy vízzel teli pohárban az íróasztalomon” (232.). Mint ahogy az sem eldönthető, hogy kíméletlensége a természet részeként vagy ellenfeleként tünteti fel az ént a kötetet záró *Kék* című ciklus utolsó darabjában: „A prэшáz melletti fatároló bejáratán / óriási pókháló feszült keresztbe. / Ott volt a kezemben a fejszém, / átvágtam selyemszál-küllőit.” Minden bizonytalansággal lesz olyan olvasója a *Szaturday mesék* 1.-nek, aki a markáns véleménynyilvánításokkal, a civilizációkritika szólamával is azonosulni tud, de szépirodalomként ezeken a pontokon válik: amikor teret nyit a nyelv személytelen, koncentrált és végtelenül érzéki működés módjának.

MIÉRT KELL MINDIG VALAKIRE GONDOLNI?

Harag Anita: Valakire mindig gondolni kell

Harag Anita már debütáló kötetével bizonyította a kritikusok és az olvasók előtt, hogy magabiztos írói hanggal bír, melyhez a második novelláskötetben a tudatos szerkesztés, a kötetkompozíció jól átgondolt kialakítása társul. A változó terjedelmű novellákban látványosan mindennapi élethelyzetekről olvashatunk: párkapcsolatok szövevényes világába pillanthatunk bele, szakítások, újrakezdések, emberi kapcsolatok rétegei tárulnak fel a gördülékeny stílusban megírt szövegekben. A vállalatok mikrovilága, egy nyelvtanfolyam sajátos dinamikája, egy anya-lánya kapcsolat ábrázolása vagy élethazugságokon alapuló házasságok felvillantása – és még sorolhatnánk. Ugyanakkor Harag Anita számára a külső történések megjelenítése mellett ugyanannyira fontos, sőt, talán még fontosabb is, hogy számot adjon arról, mit gondolnak szereplői, amire már a kötet címe is felhívja olvasói figyelmét – „valakire mindig gondolni kell”; a színre vitt kapcsolatok egy része a szövegek imaginatív szintjén játszódik. Erre még a későbbiekben visszatérek, mivel ebben az írói eljárásban és választásban látom a kötet erősségét és gyengéit egyaránt.

A kortárs novelláskötetekkel összehasonlítva Harag Anita szövegegyüttese átlagos hosszúságú kötetként lép olvasói elé, majd 200 oldalas terjedelme ellenére, ahogy haladunk az egyes darabokkal, éppen a jól elhelyezett váltásoknak köszönhetően nem válik egysíkúvá, vagy – horribile dictu – unalmassá. A 29 eltérő terjedelmű, illetve változatos, motivikailag és prózapoétikailag mégis összetartó novella a kötet végéig leköti az olvasó figyelmét. A tartalomjegyzékre pillantva mintha partitúra lenne előttünk, amely egyaránt jelzi a visszatérő motívumokat és témákat, valamint a szövegek párhuzamos, mégis egységbe rendezhető hangzását. *A kék szemű férfiak* számozott novellái önálló ciklust képviselnek a kötetben belül, melyek nem egymás után, hanem három-négy önálló novellát követően térnek vissza, variációk egy témára, melyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a dikciójukban egy irányba mutató szövegek között jóval szorosabb kapcsolati rendszer is kialakuljon. A szerző *Évszakhoz képest hűvösebb* című első kötetéhez viszonyítva e tekintetben mindenképp komoly alkotói fejlődésről beszélhetünk.

Harag Anita novellái rendre a címben is megfogalmazott jelenséghez, a gondolatok nehezen megragadható világához térnek vissza, amivel egyrészt egy ismeretelméleti diskurzust indítanak el, miközben a szövegek narratológiai tétje sem lesz kisebb, másrészt a szerző a nyelvfilozófia és a narratív pszichológia határmezsgyéit is érinti. Mivel egy kritika

*Magvető Kiadó
Budapest, 2023
192 oldal, 3999 Ft*

keretein belül nincs mód az összes novella alapos elemzésére, azokat emelem ki, amelyekben a most röviden meghatározott, a kötet és az egyes szövegek tekintetében is lényeges elemek kiemelt módon vannak jelen.

A kötet nyitó novellája már hangsúlyos helyzete miatt is igényt tart a fokozottabb figyelemre, s valóban, Harag Anita a *Nils és Agnieszka* címet viselő szöveggel azonnal elsütírói fegyverzenáját. A szűzsé röviden összefoglalható: egy nyelvtanfolyamon járunk, a női narrátor a tanfolyamon átélteket, a nyelvtanulás folyamatát beszéli el. A szöveg az első mondattól kezdve kettős játékot folytat: egyrészt a nyelvtanfolyam során elsajátított nyelvről van szó, arról, hogy a narrátorunk egyre többet tud magáról elmondani és egyre többet tud meg így partneréről. „Először azt tanulom meg, ki vagyok, és honnan jöttem. Megtanulom megkérdezni, te ki vagy, és honnan jöttél.” A nyelven keresztül, a tanulás révén tudja felépíteni saját személyiségét, ahogy a gyermek is megtanulja mindezt, csak kevésbé tudatos és reflektált módon. S miközben gyakorolják a nyelvet, egy klasszikus romantikus ismerkedés is kezdetét veszi – legalábbis a novella saját nyelvi eszközeivel az ismerkedés kliséit hozza mozgásba. A főszereplők számára azért is különösen izgalmas a helyzet, mivel amellett, hogy egy ismeretlen nyelvben egyre jobban elmélyülnek, a másikat is fokozatosan megismerik. Újabb csavar következik azonban, mivel nem a valós énjüket, hanem képzelt karaktereket, alteregókat mutatnak be. Így kerül Nils és Agnieszka, a két felvett személyiség a képbe. „Elképzelnünk embereket, például azt mondom, van egy Agnieszka nevű nő (...). Te elképzeled Nilset (...).” A nyelv tanulása mellett a képzelet és a nyelvi reprezentációké lesz a főszerep. A novella a nyelvi közlés és megismerés korlátaira hívja fel a figyelmet, a közvetített valóságot sosem lehet a maga teljességében feltárni, megérteni és megismerni. Eközben a szereplők az új személyiségük mögé bújva, a nyelvtanfolyam feladatán keresztül új identitásra tesznek szert, kitalált karakterük teljes háttértörténettel rendelkeznek, identitása e közösen éltre hívott és mozgásban tartott narratíván nyugszik. A szereplők egy idő után elbizonytalanodnak, amikor a másik fél az aktuális feladat miatt kérdez valamit, nem egyértelmű, egyáltalán kinek szól a kérdés, Agnieszkanak vagy a narrátornak. „Megkérdezi, mit csináltam a hétvégén, vagy mit fogok csinálni. (...) Orléans-ba megyek. Igaziból, kérdezi.” A novella ötletesen játszik el a szerep és a *self* kettősével, a mindennapok során magunkra vett maszkok használatának tudatosításával, melyet Harag Anita egy idegen nyelv elsajátításán és a másik, az idegen megismerésén keresztül tesz transzparenssé. A novella rávilágít a nyelv korlátaira, s e melankolikus felismerésen keresztül a képzelet révén történő menekülésről is komoly állításokat fogalmaz meg, egyfajta tudattalan eszképzizmusba hajszolja bele szereplőit, akik új identitásukon keresztül szakadnak el a mindennapoktól és tudnak kapcsolatba kerülni a másikkal.

Az *Egy szépnek mondott nő* című novella kezdetben – szintén – a beszélő identitásának elrejtésére építi poétikai megoldásait, az olvasó sokáig nem tudja, miért és kinek beszél a női narrátor, miért kommentálja saját lakását, tárgyait és életét újra meg újra, különös rácsodálkozással. Ez a szöveg is egy izgalmas narratív rejtőzködést, valamint a képzelet és a felvett szerepek váratlan játékát viszi színre. A történet főszereplője, ahogy az lassan kiderül, munkájának köszönhetően bepillantást nyerhet vadidegen emberek életébe. Megtudjuk ugyanis, hogy a narrátor az ügyfelek üresen hagyott házára vigyáz, amíg a tulajok éppen távol vannak. Harag Anita mesterien adagolja az információkat, legalább a novella feléig nem értjük, miért viselkedik a beszélő olyan idegenül saját otthonában. Aztán kiderül, hogy ő tényleg idegen, de ez egy cseppet sem zavarja; ugyanis, úgy tűnik, kedvét leli abban, ha behelyezkedhet a tulajok életébe, tárgyaik, életterük vagy akár az instrukciókat közlő cetli alapján pedig megpróbálja rekonstruálni a ház asszonyának életét és személyiségét. A szöveg az olvasónak felkínálja a voyeur szerepét, a narrátorral együtt nézhetünk be a szekrényekbe, intim terekbe, miközben a kíváncsi beszélő úgy vi-

selkedik, mint egy detektív, aki a rendelkezésére álló nyomok alapján állítja össze saját narratíváját, a hiányokat pedig képzeletével tölti ki. S ez a folyamat vezet el az öntükrözéshez, ugyanis a szöveg látványosan színre viszi, hogyan születik meg egy irodalmi szöveg. Harag Anita e novellájában ebben a nem mindennapi élethelyzetben az írás folyamatának modelljét alkotta meg, amiképp a *Nils és Agnieszka* című novellában is ezt tette a nyelv elsajátításán és a narratív rejtőzködés identitásformáló játékan keresztül.

Az *Egy szépnek mondott nő* narrátora ugyanis a nyomokból, a fényképekből, a lakás berendezéséből és a hátrahagyott instrukciókat tartalmazó cetliből megalkotja a tulajdonos személyiségét, kitölti a hiányzó helyeket, fantázia révén, ahogy az író is megalkotja saját történetét magáról és/vagy a tulajdonosról. Az identitás lebegtetésének feszültséggel teli leírásában látom a szöveg valódi erősségét, amely Harag Anita novelláinak nyelvi-retorikai leleménye miatt lehetséges, mivel a narrátor végig úgy beszél, mintha ő élne ott, egy lenne a megbízóval. Miközben a hátrahagyott instrukciókat olvassa, így fogalmaz: „Szép az írásom, lényegre törően fogalmazok, kicsit csapongok. Nem leültem, és átgondoltam a listát, hanem feljegyeztem, ami épp eszembe jutott.” A beszélő rekonstruálja a lista alapján a tulajdonos személyiségét, miközben úgy tesz, a birtokos személyjel és az egyes szám első személyű igék révén igen hihető módon, mintha ezt ő tette volna, ez rá lenne jellemző. Ám ez a folyamatos „önkommentálás”, a másik tetteinek és személyiségének kitalálása és megfejtése ebben a megszólalásmódban kísértetiesen hat, benne van ugyanis a hiány és a megfejtési vágy, az azonosulás kényszere és vágya, amely mégsem lehetséges teljesen, a két ember közti különbséget a nyelv nem képes megszüntetni. A novella főszereplője mintegy magára ölti, felpróbálja éppen aktuális ügyfele életét, amit nyelvi és gondolati szinten is megtesz a tárgyi környezet belakása, illetve a család kutyájának ellátása mellett. Sőt, nem csupán megfejt és megírja e történetet, hanem képzeletben továbbírja azt, egy alternatív jövőképet felvázolva. „Kinyitom a fiókokat, az egyik alsó konyhaszekrényben tároljuk a gyógyszereket egy ételhordó dobozban. Fejfájás-csilapító, görcsoldó, emésztéskönnyítő, aszpirin, kétféle multivitamin, az egyik sportoláshoz, C-vitamin. Ahogy öregszünk, ez a doboz egyre nagyobb lesz, még több vitamin, reumakenőcs, aranyérkenőcs, szívgyógyszer, koleszterincsökkentő, gyomorerégés-csilapító, mert a szívgyógyszertől éghet a gyomor. A férjem egyre kevesebbszer járhat majd focizni, mert nem bírja a térde, neki a szívére kell majd gyógyszert szednie, nekem a pajzsmirigyemre. Végül már csak a mikro dobozában férnek majd el a gyógyszerek.” Mindez első olvasásra érdekes és ötletes nyelvi játéknak, kreatív módon megírt történetnek hathat, de Harag Anita novellája jóval több ennél: megnyit egy olyan önreflexív és metapoétikus horizontot, amelyen keresztül bepillantást nyerhetünk a formálódó szöveg, a még gomolygó történet mögé is. A megbízó írásmódjának és/vagy saját írásának idézett kommentálását is bátran vonatkoztathatjuk a teljes kötet prózapoétikájára is.

Az identitás törekenységét, a valaki mássá válás vágyát hangosítja ki a *Legyél Sarah* című novella is, amelyet azért érdemes kiemelni a gyűjteményből, mivel egyik szereplője nem más, mint egy életmódtanácsadó algoritmus, amely folyamatosan monitorozza azt a személyt, akihez éppen beszél. A korábban leírt kísérletiesség más formában, a kibernetika viszonyrendszerében tér vissza, miközben mégis a lehető leghétköznapibb kérdések merülnek fel, a novella hőse triviális problémákra szeretne megoldást találni. Az életmódtanácsadók, önsegítő kötetek, valamint az erre szakosodott trénerek és coachok hozzátartoznak a modern városi mindennapokhoz, mintegy a fejlett, nyugati társadalom fokmérőivé váltak, ezért is annyira szórakoztató, hogy ezt a szerepet egy okos applikáció veszi át. A novella főszereplője egy magányos, egyedülálló nő, aki maga sem tudja, érdemes-e újra ismerkednie, fásultsága mindenre kiterjed. Eközben Cybele 6, az életmódtanácsadó algoritmus próbál javítani a kedélyállapotán, figyel arra, hogy mindig eleget egyen és igyon. De hiába a jól karbantartott élet, ha nem lehet megosztani mással, s

Sarah alakja riasztó etalonként magasodik mindenki fölé, aki az alkalmazást használja. Sarah ugyanis minden pontot teljesített, elsőként érte el a program szerint a teljes, boldog és harmonikus életet. A novella az uniformizált és kiszámítható boldogság vágyán gúnyolódik finoman, miközben a mosoly mögött a megengedés, az együttérzés is ott bujkál. A többi szöveggel szorosan összeköti, hogy a narrátor ebben az esetben is inkább a képzeletben él, mint a valós hétköznapiakban: „Minek menjek el arra a bulira? Szerelmes leszek, járni kezdek valakivel, vagy járni kezdek valakivel, és szerelmes leszek, reggelente még a büdös száját is szeretni fogom, elképzelem, hogy velem vagyok, amikor nem vagyok velem, és amikor velem vagyok, már attól boldog leszek, hogy a lyukas zokniját nézhetem, nem szólok, a lyukas zokniján keresztül legalább látszik a bőre.” A párkapcsolat, s annak minden apró romantikus, illetve hétköznapián kisszerű, de éppen emiatt meghittén bájos oldala csak a képzeletben létezik, a jelen pedig az algoritmus meghatározott sivársága szerint telik.

A novelláskötet, ahogy eddig is láthattuk, nagy hangsúlyt fektet az imaginatív szférára, legyen szó a házra vigyázó gondnokról, a nyelvkurzus résztvevőiről vagy a Cybele 6 által vezetett és támogatott nőről – mindannyian egy elképzelt világba, egy elképzelt szerepbe feledkeznek bele. Nincs ez másként a *Naptejet hozol?* című novellában sem, amely még inkább rájátszik a képzeletbelire, valamint arra, hogy az elképzelt dolgokat hogyan tudjuk a nyelv révén magunk elé varázsolni. A nyelv leíró, ekphrasztikus aspektusát emeli ki a szöveg, miközben ismét megnyit egy önreflexív horizontot, egy metadiskurzust, amely a novellák születéséről, a szerző alkotói folyamatairól árulhat el többet. A novellában egy felnőtt nő és az édesanyja egy későbbi utazást tervezget. A szöveg nem a nyaralás leírását közli olvasóival, ehelyett arról olvashatunk, hogy a felnőtt nő elképzeletben és megosztja édesanyjával a leendő nyaralás részleteit, azzal szórakoztatja anyját, hogy milyen lenne elmenniük közösen nyaralni. Mindent saját és anyja képzelőerejére bíz, a kalandos nyaralást élénk színekkel és felfokozott retorikai eszközökkel festi meg, anyja és az olvasók szeme elé varázsolva az egzotikus részleteket is. A szöveg is így működik, amikor azzal az olvasó kapcsolatba lép, csak ebben az esetben a lány közvetlenebbül tud az édesanyjával szót váltani. „Elkezdem mesélni neki, mit csinálnánk Szártiban. Leszállunk a buszról, arról a húsz órától nem tudok mit mondani, eszünk, alszunk, pisilünk, kinyújtóztatjuk a lábunkat, ülünk, állunk, ülünk, állunk.” Az anya is beszáll a játékba, és több alkalommal korigálja a lányát, kéri, máshogy mesélje, mit fognak együtt csinálni. „Lehetne, hogy egyik nap essen az eső? Attól olyan igazának tűnik. Ha nyaralunk, legalább egy nap biztos esik. Akkor a második nap esik egy kicsit, nem nagyon, de annyira igen, hogy otthonos legyen (...).” Majd a fürdőruha vásárlásának klasszikus anya-lánya programja után a tengerben való alámerülés sem maradhat ki az idilli nyaralásból. „Bemész a tengerbe, és a derékig érő vízben kipróbálok a pipát is. A szádba teszed, és lemerülsz. (...) Figyelem a sárga, bocsánat, napsárga fürdőruhád, ahogy órákon át lebegsz a vízben, és figyeled a halakat. Utána kijössz, mert a sós víztől megszomjazzál (...). Elmeséled, hogy láttál egy óriási, kék halat, meg rengeteg tengeri uborkát.” Egy másik novella nem szól egyébről (*Minimum ígéretes*), mint egy meg nem írt könyvről, arról, hogyan írta volna meg a regényét a narrátor nagypapa – egy olyan eseménysor és egy olyan könyv idéződik meg, amely az irreális tartományban van, hiszen az már nem valósulhat meg. A novella a meg nem írt könyvvel végül az időskori veszteséget festi meg erős ecsetvonásokkal, a néhány oldalas szöveg e tekintetben a végére visszanyeri erejét. A képzelet – anya és lánya kapcsolatában, illetve számtalan egyéb alkalommal – játékos módon jelenik meg, de ebben az esetben szintén komoly tétje lesz a dolognak, ahogy a korábbi szövegekben is. Harag Anita szövegei, noha sodró nyelvezetűek, azokat élvezetes olvasni és intelligens módon viszonyulnak a nyelvi közvetítettséghez és más mediális kérdésekhez, éppen azért, hogy sok esetben nem történik konkrétan semmi (csak a képzeletben), csupán potencialitásról, a

képzelet játékaról beszélhetünk, tét nélkülivé válnak az események. Ezért érzem a szövegegyüttest némiképp mégis gyengének, mivel azzal, hogy elég sok mindent erre az imaginatív szintre transzponál, a tettek valós tétje elvesz, s a szövegek túl könnyűvé válnak. Ez az olykor felemelő, máskor inkább zavaró könnyedség végigvonul a kötetben, elbódít, elzsongít, amihez Harag Anita játékos nyelve is hozzájárul, de ezzel a „valós” társadalmi és egyéni problémákról mintha elterelné a figyelmet – még akkor is, amikor az egyes főszereplők problémái komolyabb irányba viszik el a novellákat. A képzelet végső menedékként mindig rendelkezésre áll, egy képzelt nyaralás vagy egy másik ember életének kitalálása elfedheti a problémákat, a nehézségeket. Az így eljáró személy ezzel egyrészt csak konzerválja a fennálló gondokat, másrészt a valóságot is eltorzítja.

A novelláskötet címadó darabját nem gondolom a legjobban sikerült szövegnek, a gyűjteményben olvashatunk invenciózusabb darabokat is, a címe viszont kellően frapáns lett, nem véletlen, hogy a kötet is ezt kapta meg. Már maga a gondolat is kecsegtető: „valakire mindig gondolni kell”. Nincs üresjárat, nincs öncélú kontempláció, az egyén, a novella szereplői, mint egy láncmesében, kénytelenek valakire vagy valamilyen eseményre gondolni. A novella érdekessége, hogy sosem találunk két személyt, akik egyszerre, egy időben gondolnának egymásra. A novella a gondolat mellett – ismét – a képzeletet is játékba hozza, s bár a két szellemi tevékenység nem kezd el konkurálni egymással, mégis érdekes, hogy mely esetekben jelenik meg az utóbbi. A számtalan szereplő közül csupán két alkalommal ír a szerző olyasvalakikról, akik elképzelnék valamit. Nem véletlen talán az sem, hogy a képzelet mindkét esetben egy-egy zaklatott jelenetet, a hétköznapiétől eltérő, durva képet fest a képzelgő elé. „A mellette ülő nő elképzeli, hogy ez a magas férfi megy az utcán, és egyszer csak elvágódik, ez biztos komoly bajt jelent...”, majd egy másik szereplő egy lehetséges repülőgép-szerencsétlenséget képzel el: „A barátnője éppen a feje felett sercegő rádiót hallgatja, nem tudja, ez normális-e, keresi az oxigénmaszk tárolóját, és elképzeli, ahogy az arcára teszi, utána segít csak a többi utasnak, észrevesz egy anyát és a gyereket a szomszédos sorban, figyelni kell majd rájuk, mert az anya biztos a gyerek fejére teszi először a maszkot, és neki kell majd az anya arcára tennie.” A szöveg ismét a valóság és a képzelet között oscillál, egymásba játssza a kettőt. A novella kellő humorral ellensúlyozza a néhány oldal alatt is monotonná váló szerkezetet, azt, hogy egy-egy mondat erejéig beleláthatunk valakinek a fejébe, azt, ahogy a szöveg folyton kihangosítja, hogy éppen ki kire vagy mire gondol.

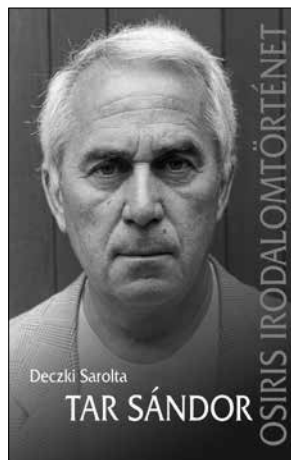
A novellagyűjtemény végül sikerrel kerüli el, hogy túlságosan önméltóvá váljon, az ügyesen megszerkesztett kötet a szövegek jól eltalált és összeállított sorrendje miatt végig fenntartja a figyelmet, nem hagyja elkalandozni olvasóit. A különböző szereplők és élethelyzetek bár tematikus szinten első olvasásra igen változatos képet mutatnak, de e tekintetben mégis jóval egységibb a kötet, ha alaposan megnézzük, kikről szólnak a szövegek. Az általában középosztálybeli beszélők magánéleti gondjai mellett, melyek a társadalmi mélységet olykor zavaró módon nélkülözik, változatosságot jelentenek az idős nők és férfiak fájalmát, a demencia fenyegető rémét színre vivő novellák (*Az agronómusnő; Minimum ígéretes; Látogatás*). A képzelet és a szereplők gondolatainak nyelvi eszközökkel történő kihangosítása is izgalmas irányba viszi el a szövegeket, ám mivel az önreflexív aspektus csak a metaszintet érinti, olyan kérdésekre nem akar választ adni, hogy miért és hogyan láthatunk bele a szereplők fejébe, milyen pozícióból szólal meg a narrátor, egyáltalán, egy mindentudó elbeszélő milyen módon tud hitelesen az olvasók elé lépni, s ahogy korábban említettem, a jelen társadalmi kérdései sem jutnak szóhoz a szereplők magánéleti gondjai mellett – a harmadik kötet akár ebbe az irányba is nyithatna majd. Harag Anita második novelláskötete továbblépést jelent a debütkötetéhez képest, a szerző magabiztosan mozog a novellák világában, hiányosságai ellenére is szórakoztató és elgondolkodtató olvasmány.

A KORSZERŰSÉG SZÍNEVÁLTOZÁSA

Deczki Sarolta: *Tar Sándor*

A monográfia előszavában Deczki Sarolta világossá teszi elméleti kiindulópontját, ha úgy tetszik, „prekoncepcióját”. (A szót most minden pejoratív melléközöngétől függetlenül használom, hiszen minden irodalomtörténeti munkának van, sőt kell, hogy legyen prekoncepciója – amely azután vagy érvényesnek bizonyul, vagy nem.) Ez pedig abban a meggyőződésében foglalható össze, hogy a jelenleg megfigyelhető irodalmi folyamatokban „egyre nagyobb szerepet játszik a realizmus poétikája és a társadalmi felelősség gondolata”, nemcsak hazai, hanem világirodalmi viszonylatban is. Tar prózáját szerinte ezek a folyamatok vették a hátukra és sodorták a szélesebb ismertség vizeire. Az író által érvényesített nézőpontot a „részt vevő megfigyelő” attitűdjével írja le, aki belül van azon a mikrovilágon, amelyet megjelenít, ám azt „érzelemmentes rögzítő” leírással közelíti meg. Az olvasóban persze rögtön felmerülhet a kérdés, hogy az érzelemmentes leírás hogyan kapcsolódik a társadalmi felelősségvállalás és szolidaritás eszméjéhez – ez azonban nyilvánvalóan olyan összetett poétikai probléma, melyre a munka egészének kell válaszolnia. Már itt megjelenik Esterházy formulája, melyet a szerző a későbbiekben is sokszor idéz, miszerint ez az író „azok helyett beszél, akik nem tudnak beszélni”. Ez a szép megfogalmazás talán nem egészen fedi le Tar írói világát, bár a nyelvnélküliség problémáját (ahogy azt a *Túl a realizmuson* című fejezetben olvashatjuk) kristálytisztán látta.

Az azonban vitathatatlan, hogy Tar „akkor kezdett szociografikus ihletésű, realista prózát írni, amikor a magyar prózában már más beszédmódokkal, poétikákkal kísérleteztek”, s ennek fényében írásmódja „korszerűtlennek, meghaladottnak tűnt”. Az alaposabb olvasatok azonban hamar felfigyeltek arra, hogy ez a tematikus-hangnemi egység számos poétikai variációnak, kísérletnek adott helyet. Megjelent nála a groteszk, az abszurd, a fekete humor többféle változata ugyanúgy, mint a szürreális hangütés, nem beszélve az olyan összetettebb narratológiai megoldásokról, mint a polifónia vagy a kollázs. Deczki tudatosan kerüli el a recepcióban gyakran felmerülő megoldást, amikor egy-egy mű értelmezését élettrajzi vonatkozásokra, a szerző vélt vagy adatolhatóan valóságos tapasztalataira vezetik vissza. Nem hagyja említetlen ezeket a megfeleltetési kísérleteket, de ezeket is fikciónak tekinti, vagyis „nem tulajdonít nekik forrásértéket”. Ez azért is helyénvaló távolságtartás, mert a „realizmus” kategóriája a mai napig telides-teli van buktatókkal, valamint már sok évtizeddel ezelőtt zsákutcának bizonyult magyarázati sémákkal. Ezzel a monográfia szerzője teljes mértékben tisztában van, vagyis korántsem az a szándéka, hogy „a realista hagyomány” valamelyik idejétmúlt vonulatát próbálja restaurálni vagy élet-

Osiris Kiadó
Budapest, 2022
546 oldal, 5980 Ft

képességét Tar példájával illusztrálni. De felteszi azt a valóban releváns kérdést, hogy amennyiben az életművet a (bárhogyan is értett) realizmus-fogalom felől kívánjuk megérteni, mennyiben beszélhetünk arról, hogy Tar megújította a realista hagyományt. Véleménye szerint „kettős kötés” érvényesül ebben a prózában: az egyik az „erős valóság-vonatkozás”, amely alátámasztja a realista-szociografikus sajátosságokra való hivatkozást, a másik „a metaforikus elbeszélésmód” felé történő elmozdulás, amely olyan poétikai és narratív megoldások révén következik be, amelyek „a megújulás szolgálatában állnak”. Ezzel kapcsolatban már itt utal a Tar-művek többek által is kiemelten fontosnak tartott tér- és névpoetikájára, valamint az utazás motívumának és eszközeinek kiemelt szerepére a narrációban.

Az előszó lehangsúlyosabb koncepcionális gondolata azonban az a döntés, hogy a monográfia első nagyobb fejezetében az életrajz és az ügynökügy tárgyalására vállalkozik. Ezzel sem az a szándéka, hogy visszatérjen ahhoz az idejétmúlt irodalomszemlélethez, amely a műértelmezést egy sziklaszilárdnak feltételezett „valóság”-fogalomból levézetve kívánja végigvinni. Az egyes művek ugyan tárgyalhatók lennének anélkül is, hogy bármit tudnánk az író életrajzáról (ahogy annak idején a *close reading* módszertanának képviselői ajánlották), Tar esetében azonban ez szerinte nem működik. Az ugyanis, hogy Tar Sándor mit jelentett és jelent a 20. századi magyar irodalomban, nem értelmezhető az életútja és azon belül az ügynök-szerepre vonatkozó információk, valamint az ezzel kapcsolatos „közéleti viták” ismerete nélkül, mely utóbbiak jelenléte magukban az irodalmi szövegekben is kimutatható. Ezért a művek elemzését nem kronológiai elrendezésben, hanem inkább poétikai szempontok alapján kívánja elvégezni, míg a recepciót a pályáívet követve tárgyalja.

„*A torony ég*” című első fejezetben tehát Tar Sándor, a munkásíró életútja és a Hajdu fedőnéven dolgozó ügynök jelentései játsszák a főszerepet. Mint írja, az olvasók és a kritikusok számára is a kezdetektől fogva egyértelmű volt, hogy „a művekben megjelenő világ megegyezik azzal a világgal, amelyben a szerző él”, vagyis a tapasztalati tények világa és a fikció nála „nem válik el élesen egymástól, noha egymáshoz való viszonyuk sem egyszerű”. Nem tekinthetünk el attól a tényezőtől, állítja továbbá, hogy „Tar olvasói bizony tudatában vannak, ki volt a szerző”, és ez meghatározza műveinek befogadását, vagyis hatástörténeti tényező. De mit tudhatunk meg magától Tartól az élettörténetéről? Deczki minden hozzáférhető dokumentumot feldolgozott ezzel kapcsolatban, tehát megalapozottan jelentheti ki, hogy az író megszegte az önéletrajzi „paktumot” (nem mondott el mindent, elhallgatott tényeket). De megkockáztatja azt a felvetést, hogy mindezt nemcsak szerződésszegésként, hanem „sorsként is lehet olvasni”, hiszen egyszerre volt az író, a besúgó, a munkás, majd a munkanélküli szerepében. Értem ezt a javaslatot, hiszen az utókor képviselőiben semmiképpen sem lehet a célunk, hogy a kívülálló szemszögéből elítéljünk egy embert azért, mert ezeket a szerepkényszereket nem volt képes feloldani egy teljesen transzparens vallomások diskurzusban. A „sors” fogalmával kapcsolatban azonban ambivalens vagyok. Az ókori görög tragédiák óta tudjuk, hogy az eleve elrendeltség és a személyes – vállalt vagy nem vállalt – felelősség bonyolult összefüggései formálják meg a tragikus hős személyiségét. A Deczki számára kiemelten fontos gondolkodó, Vajda Mihály is kitért erre a kérdésre Tengelyi László „sorsesemény”-koncepciója kapcsán. „Mások emlékeit nem lehet megcáfolni, még ha tartalmuk megfelelését az állítólagos tényeknek kétségbe vonhatjuk is. Hogy rosszul emlékezett, arra csak az emlékező maga döbbenhet rá, ha valami – Tengelyi László nyomán ezt nevezem sorseseménynek – belátni kényszeríti, hogy rosszul emlékezett.” Majd hozzáteszi, hogy „a *sorsfordulat* mindaddig nem tekinthető *sorseseménynek*, amíg a szóban forgó egyén sorsának fordulata – okozza azt valami külső tényező vagy az illető szerencsés, illetve szerencsétlen döntése – nem vezet egyszersmind ahhoz, hogy az illető másként tekint egész addigi életére vagy

annak bizonyos meghatározó mozzanataira". Ha elfogadjuk ezt az értelmezést, Tar számára a beszerzés valóban sorsfordulat volt, de arra nézve Deczki sem talált meggyőző dokumentumokat, hogy bekövetkezett volna nála az a katartikus pillanat, amely *sorsese-ménnyé* változtatta volna azt. Ezáltal pedig az olvasót is megfosztotta ennek a katarzisznak az átélhetőségétől.

Azt hiszem, alapvetően Deczki Sarolta is így látja Tar személyiségének módosulásait. Már az első fejezetben felidézi a *Gyuri* című novellát a kilencvenes évek elejéről, amely a katonaságnál öngyilkosságba menekülő fiú sorsát jeleníti meg. Ezt állítja szembe azzal a publicisztikával, amely a *Magyar Hírlapban* jelent meg 2004-ben, amikor is Tar kifejtette, hogy nem csupán ellenzi a sorkötelezettség megszüntetését, hanem egyenesen felháborítónak tartja. Ahogy a monográfus írja, ez a kliséből összetákolt, „rendpárti gondolkodást sejtető” cikk „a személyiség radikális átalakulására enged következtetni”. Az író nem alakította sorsese-ménnyé életének döntő fordulatait, hanem látásmódját, mentalitását alakította át úgy, hogy igazolja korábbi döntéseit és választásait. Joggal merül fel az a kérdés is, hogy volt-e összefüggés írói karrierje és „titkos megbízotti munkája” között. Tar maga is elmondta egy interjúban, hogy a válasz erre a kérdésre egyértelmű igen, hiszen a belügyi szervek azért figyeltek fel rá, mert íróként ellenzéki körökkel került kapcsolatba. Azt a kérdést már a monográfus teszi fel, hogy írói pályáján élvezett-e bármiféle előnyt az ügynök-lét miatt. Az 1981-es és az 1989-es kötet pozitív kritikáit, írja, egészen biztosan nem a belügy rendelte meg. Mindenesetre nem kívánták megakadályozni a kötetek megjelenését, ami viszont még nem jelent közvetlen politikai támogatottságot. Kijelenthető, hogy a lelepleződésig az ügynök-műtnek nem volt konkrétan kimutatható szerepe az írói pálya szempontjából. Utána viszont „súlyos következményei lettek”, mégpedig nemcsak a kritikai recepcióra, hanem „a művek esztétikai minőségére nézve is”. Szintén megkerülhetetlen probléma, hogy a jelentések az írói életmű részét képezik-e. Ha a kritikai kiadások gyakorlatából indulunk ki, igennel kell válaszolnunk, még akkor is, ha nem tekinthetjük ezeket egyértelműen irodalmi szövegeknek (nem beszélve arról, hogy a megfogalmazásukban a tartótszít gyakran tevőlegesen részt vett). Deczkinnek azonban más érvei is vannak arra nézvést, hogy miért kell a jelentésekkel foglalkoznunk. Az ügynök-lét, mondja, egyértelműen hatást gyakorolt a pálya későbbi alakulására, valamint egyes művekre is; az ezzel kapcsolatos dokumentumok filológiai szempontból tehát részei az életműnek; másfelől az íróról szóló diskurzus kiiktathatatlan része, hogy ügynök volt.

A monográfus maximális alapossággal próbálja rekonstruálni az 1978-as beszerzés történetét, amikor is az író „titkos megbízott” lett, mely titulus akkor azoknak járt ki, akik „meggyőződésből” segítették az állambiztonsági munkát. Nemcsak az író által adott interjúkra alapozza ezt a rekonstrukciót, hanem megpróbálja a Tar-ügyet a lehető legszélesebb kontextusban, más példákkal összevetve elhelyezni. (Az ezzel kapcsolatos nehézségek jól ismertek: szorosan összefüggenek a rendszerváltás utáni magyar társadalmi és politikai fejlődéssel.) Tar önkomentárjaiból, ha nem is teljes világossággal, de kirajzolódik, hogy mivel zsarolták, az pedig a megfogalmazásaiból egyértelműen kiderül, hogy az idő múlásával egyre inkább áldozatnak vélte magát, akit „megbuktattak”, noha feltehetően bűntudata is volt. Ez utóbbit azonban árnyalja az a sajátosság, amelyre a jelentésekből derül fény, nevezetesen, hogy „jőcskán túlteljesítette a rábízott feladatot”. Deczki hozzát teszi még, hogy nem becsülte sokra azokat a személyeket, akikről jelentett, sok mindenben nem értett egyet velük, nemegyszer szakmai kvalitásaikat is megkérdőjelezte, vagyis semmiféle szolidaritást nem vállalt velük. Az interjúban például elismerően beszél Kenedi Jánosról és Csalog Zsoltról, míg a jelentésekben sokszor lekezelően ír róluk. Ez a kettősség persze izgalmas „pszichológiai spekulációk” kiindulópontja lehetne, de ezeket a monográfus jó érzékkel elkerüli. A Tar-vitából, amelynek bemutatja minden árnyalatát, azokkal tart, akik kimondták, hogy az író bűne „nem teszi semmivé az életművet”. Mind-

azonáltal azt is leszögezi, hogy Tar a lelepleződése után olyan csapdába lavírozta magát, amelyből többé nem tudott kikerülni, s hogy ennek az ő esetében olyan súlyos egzisztenciális következményei lettek, amelyek más esetekben nem következtek be. Ezen a ponton nem értek egyet azzal, hogy Szabó István példáját említi, akinek a közvélemény „inkább megbocsátott”. A két eset sem a történelmi szituáció, sem a jelentések minősége, sem az életművel való kapcsolatok szempontjából nem hasonlítható össze. Az persze igaz, hogy az ügynök-kérdés tisztázatlansága a mai napig súlyos társadalmi teher.

Tar három munkában próbálkozott az ügynök-ügy irodalmi feldolgozásával: a *Vadászat* című elbeszélésben, *Az árulóban*, amely filmregény, illetve *A torony ég* című forgatókönyvben. A fejezetcím (*A megírhatatlan történet*) előrevetíti az elemző végkövetkeztetését, vagyis azt, hogy mindhárom kísérlet esztétikai kudarc. *A torony ég* és *Az áruló* kifejezetten önéletrajzi ihletésű, míg a *Vadászat* fikció. Annyiban analógiába állíthatók egymással, hogy hőseik erőszakkal szervezett ügynökök, akiknek erre ráment az életük, vagyis áldozatok lettek. „Ennyiben mindhárom mű erősen tendenciózus, s ez sokat ront esztétikai értékükön.” Hiányzik belőlük mindaz, ami a Tar-féle próza erőssége: a szenvtelenség, a fekete humor, a groteszk szituációk; ezenkívül teret enged a szentimentalizmusnak, ami a korábbi, kevésbé sikerült műveit is fenyegette. „A saját történetét nem tudta megírni sem igazul, sem esztétikailag érvényes módon.” Deczki hozzát teszi, hogy talán azért történhetett így, mert arra kényszerült, hogy ellentmondjon írói módszerének, látásmódjának; született novellistaként távol álltak tőle a bonyolult folyamatrajzok, a jellem- és lélekábrázolás összetettsége. Ezt követően a monográfus számba veszi azokat az „ügynök-tárgyú” irodalmi kísérleteket, amelyek részben Tar esetéből inspirálódtak (Bán Zoltán András, Ménes Attila), vagy *egotrip* jellegűek, mivel egy családtagról vagy barátáról derül ki, hogy besúgó volt (Esterházy Péter, Györe Balázs, Forgách András). A legmeszebbre Esterházy Péter *Javított kiadása* kapcsán jut az elemző, amelyet a *Harmonia Caelestis* „palinódiájának” nevez. Annyiban egyetérthetünk ezzel, hogy az író maga mondja ki, egy „nagy apa-alakot” akart adni, amelyet *csak* most (a javított kiadásban) sikerült „dekonstruálni”. A „csak” szót fontosnak vélem: ugyanis a dekonstrukció mint szándék már az előző műben is erőteljesen jelen volt, amikor is „tisztán „művészi okokból” akarta szétcincálni a családregényt mint formát, hogy kiiktassa a benne rejlő nosztalgiát. (Ezt ugyanakkor nem tartotta teljesen megvalósíthatónak.) Nem akarta, hogy az apja mint áldozat „magasztosuljon”, de mutatni akarta, hogy „tényleg mindent fölzabált a történelem”, vagyis – teszem hozzá – az áldozati szerepet is. „De ez csak most sikerült.” Deczki ezt úgy kommentálja, hogy ezúttal maga a valóság dekonstruál: „maga az eddig zárójelbe tett valóság jelentkezik be, és zilálja szét azt a narratívát, melyről végérvényesen kiderül, hogy pusztán fikció, s amely eddig az identitás és a világban benne lét alapja volt”. Igaza van abban, hogy a *Javított kiadás* a személyes és egyben az írói identitás megrendülését próbálja feldolgozni. A „maga a valóság” és a „pusztán fikció” ennyire egyértelmű szembeállítását kicsit leegyszerűsítőnek tartom. Szerintem ugyanis a korábbi mű sem „tette zárójelbe” a „valóságot”, hanem a családregény-forma lebontásával próbált közelebb kerülni hozzá. Az ügynök-jelentésekkel szembesülve egy másik, az előbbivel ténylegesen szemben álló fikció körvonalai rajzolódnak ki – de csak a körvonalai, hiszen nem formálódhat belőle olyan „retorikailag kimunkált szöveg”, mint a *Harmoniából*. Nem gondolom, hogy „mindaz, ahogyan eddig a valósághoz és a szövegekhez nyúlt, érvényét veszítette”: ugyanis ez csak erre a konkrét helyzetre áll. A „valóság” csak akkor tud „dekonstruálni”, ha irodalomnak tekintjük, vagy ha az irodalmat tekintjük „valóságnak”. És itt kezdődnek a bonyodalmak... Mindenesetre Tar és az Esterházy-apa figurájának (figuráinak) esete annyiban vethető össze, hogy mindkettejüknél „el lett véve”, vagyis elvették maguktól „a katarzis lehetőségét”. Talán ezzel is összefügg, hogy Tar esete „folyton vissza-visszatérő példa, hivatkozási alap” mind a mai napig.

A „*Mi a tengert jártuk...*” fejezet kezdi meg a pályakép és a fogadtatás feldolgozását. Megismerjük az első, díjnyertes szociográfiai jellegű munka, a *Tájékoztató* történetét, a demokratikus ellenzék tagjaival való kapcsolatfelvételt, a *Profil* című szamizdat kiadvány létrejöttét. Utóbb erről Tar úgy nyilatkozott, hogy kezdettől jól érezte magát ezek között az emberek között, „megszűnt a paraszti kisebbségi komplexum”. Más kommentátorok szerint ezek a gátlások sohasem oldódtak fel benne, vagyis inkább megvetette az értelmiséget, nem akart közejük tartozni. A pálya első szakaszát természetesen az első két kötet fémjelzi, amelyek a kor viszonyaihoz mérten komoly sikert aratnak. A kritika „munkásirodalomról”, „szociográfiai irodalomról”, „valóságirodalomról” ír vele kapcsolatban. Deczki szerint azonban a recepciót alapvetően meghatározta az a körülmény, hogy „a valóságra hivatkozó próza” avíttnak, ideologikusnak tűnt. Az akkori új prózára egészen más poétikák voltak jellemzők. „A valóság fogalma éppúgy problematikussá vált, mint a benne létező szubjektumé vagy nyelvé.” Ez a kissé botladozó mondat (a szubjektum vagy a nyelv aligha valami „valóságon belüli” létező) talán a monográfus távolságtartását hivatott jelezni a nyolcvanas évek „kísérleti” prózájától és annak hangadó kritikai fogadtatásától. Ez utóbbiakat Kulcsár Szabó Ernő nyomán foglalja össze Deczki. „A metonimikus elbeszélés mód, melyben az érintkezésen alapuló kapcsolat, vagyis az ok-okozatiság, az időrendiség és a térbeliség egysége érvényesül, háttérbe szorul az új prózanyelvi kísérletek mellett, melyekben a metaforicitás logikája érvényesül.” Tar az első kötet megjelenése után kétségtelenül népszerű lett, sok helyről kértek tőle írásokat, de az új prózai törekvések árnyékában korszerűtlennek minősült az írásmódja. Bár hozzáteszi, már a korabeli kritikusok közül is többen figyelmeztetnek arra, hogy ez az egyszerűség csak látszólagos. A *6714-es személy* kapcsán az író azt nyilatkozta, hogy „aki mert írni róla”, az jól írt. Deczki rámutat, hogy ez utólagos értelmezés, hiszen gyakorlatilag mindenhol írtak a könyvről, s ehhez nem kellett különösebb bátorság sem. Az elődök vagy a rokonítható művek mellett a kritika arra is rámutatott, hogy a szociografikusság vagy „realizmus” kliséi korántsem elégségesek ennek a prózának a leírására. (Utálnak például a folyamatosan cserélődő nézőpontokra, vagyis arra, hogy gyakran nem lehet tudni, a narrátor milyen pozícióból beszél.) A nyolc év múlva, 1989-ben megjelent *Mért jó a póknak?* kötet kapcsán azonban megint csak azt jegyzi meg a monográfus, hogy még ez a „nehezen megfogható realizmus” is túlhaladottnak tűnt „a prózafordulat hagyományait követő vagy posztmodern szövegekhez képest”. Számot vet a másik kritikai vonulattal is, amely a „valóságirodalom”, vagyis a „tapasztalatgazdag, bő életismeretű irodalom” esetleges visszatérése felől értékeli nagyra ezeket a novellákat. Deczki szerint mindkét oldalról egyoldalúan ítélték meg az írókat. Mindamellett hivatkozik Domokos Mátyásra is, aki „a posztmodern prózára jellemző szövegalkotási technikákat” vél felfedezni a kötetben.

A kilencvenes évek az írói pálya kiteljesedését hozta: hét kötete jelent meg, rangos díjakat kapott. „Kifejezetten sikeres írói pálya ez, még ha Tar némileg mellőzöttnek érezte is magát, és ha bizonyos értelmezői közösségekben nem csengett is olyan jól a neve.” Ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy a kilencvenes években a posztmodern szövegekre irányult a figyelem, a másféle prózák „jóval kevesebb kritikai figyelemben részesültek”. Emlékeim szerint ez nem teljesen volt így, még ha egyet kell is értenünk azzal, hogy a Tar prózája iránt fokozottan érdeklődő kritikusok elsősorban nem a kortárs elméleti irányzatokat tanulmányozók közül kerülhettek ki. Így ez az írásművészet a posztmodern „szövegirodalom” ellenlábasként jelenhetett meg, s ebben a pozícióban mindenképpen a rövidebbet húzta. Szerencsére Deczki ennél a leegyszerűsítő sémánál összetettebben látta a kilencvenes éveket, és felhívja a figyelmet arra, hogy főleg az évtized második felében már folyamatban van egyfajta „klasszicizálódás”, amelynek része a referencialitáshoz való visszatérés. Lehetne vitatkozni arról, hogy a posztmodern kilencvenes évekbeli felfogásából valóban teljesen hiányzott-e „a politikai, társadalmi vetület” (szerintem nem), amely

aztán Németh Zoltán „antropológiai posztmodern” kategóriáján belül már értelmezhetővé vált az ezredforduló után. Ez utóbbi fogalom (akár szerencsésnek tekintjük, akár nem) lehetőséget ad a monográfus számára, hogy kimeneküljön „a posztmodern kifulladásának” kliséjéből (mintha valami versenyfutásról volna szó). Egyben pedig arra hivatkozik, hogy a „valóság” a történelmi kataklizmák, krízishelyzetek formájában a világ több pontján beleszól az irodalmi folyamatokba, és ez „a realizmus és a dokumentarizmus előtérbe kerülését” eredményezte. Mi több, ehhez még hozzáfűzi, hogy „a Tar-féle próza, mely a realizmus, a dokumentarizmus, a szociográfia sajátos keverékét alkotja, posztmodern, szürrealista, groteszk és abszurd jegyekkel, a korabeli világirodalomban korszerűbb volt, mint a kilencvenes évekbeli magyar szövegirodalom”. Véleményem szerint ennek az érvelésnek a logikája egyrészt ellentmond a szerző korábbi megjegyzésének („a korszerűség-korszerűtlenség kérdése a kortárs irodalmi folyamatok fényében egyre inkább irrelevánsá válik”), valamint konkrét, összehasonlító poétikai elemzések nélkül nem több érzelmi állásfoglalásnál. De abban a megállapításában követhetjük őt, hogy a posztmodern és az új realizmus között nem éles fordulat, hanem „árnyalatokban gazdag átmenet” történt, vagyis az egyik „paradigma” nem váltotta le a másikat.

Nem meglepő, hogy a lelepleződés botrányát követően gyérült a recepció, amint az sem, hogy a hullámvölgyet az új évezred második évtizedében az életmű iránti fokozódó érdeklődés követte. Deczki – saját realizmus-értelmezése szempontjából logikusan – megint csak a „valóság-hatással” magyarázza ezt a visszatérést. „A »csak szöveg van« felfogása szűknek bizonyult azon kérdések számára, melyekkel legalább a kétezertized évektől mind az alkotók, mind az olvasók kénytelenek voltak szembesülni.” Nyilvánvaló ugyan, hogy nem Derrida milliószor félreértelmezett mondatára történik itt hivatkozás („nincs semmi szövegen-kívüli”), hanem egy elképzelt szövegirodalomra vonatkozó elmarasztalásról van szó. Ez az érvelés azonban megint csak azt a képzetet idézheti fel az olvasóban, hogy bizonyos időszakokban ez a szembesülési kényszer nem, vagy csak alacsonyabb szinten állt volna fenn. Nos, jómagam nem tudnék a második világháború óta eltelt időszakból olyan periódust említeni, amely ne lett volna krízisektől és a legkülönbébb társadalmi konfliktusoktól terhes. Nem vitatom, hogy szörnyűségek kollektív megtapasztalása az irodalommal szemben is előhív olyan várakozásokat, amelyeknek például Tar Sándor legjobb művei jobban megfelelnek, mint a textuális irodalom szélsőséges darabjai. Mindazonáltal vitatnám, hogy „a magyar irodalmi posztmodern és posztstrukturalizmus szókészletéből” hiányoznak a következő fogalmak: „munka, közösség, feladat, feltárni, visszaemlíteni a felettség ellen, melyek mind a felelősség témakörébe tartoznak”. Nem gondolnám, hogy a „posztmodern” kizárta volna a felelősség dimenzióját; azon viszont valóban érdemes elgondolkodni, hogy mi a közelmúlt társadalmi folyamatainak szerepe a Tar iránti érdeklődés érezhető növekedésében.

Nem kérdés, hogy a szociografikusság mint látásmód és módszer alapvetően határozta meg Tar írói pályáját. Dérczy Péter szavával „a társadalom peremvidékén élők szociografikus írója lett”. Más szempontból nem lenne pontos, ha (elfogadva az Esterházy-féle megfogalmazást) azt hinnék, hogy a nyelvnélküliek helyett történő beszédet morális küldetésnek tekintette. Deczki rávilágít arra, hogy ez a beállítás a képviselői irodalom hagyományára vezetne vissza írásművészetét, mégpedig ennek a hagyománynak az összes ellentmondásával együtt. Olyan szövegrészeket idéz a Tar-hagyatékából, amelyekből világosan kiderül, hogy az író pontosan értette és átélte a nyelvnélküliség problémáját és az abból képződő társadalmi kiszolgáltatottságot. A monográfus jól látja és példákra lebontva elemzi a „képviseletiség” legfontosabb problémáját, nevezetesen a *mandátum*, a „ki bízott meg ezzel?” kérdését. Tar is megélte ezt a gyöttrő dilemmát, ugyanakkor személyes adottságként élte meg, hogy neki a szegények világa az igazán ismerős közeg; föl sem merülhet, hogy másról írjon, mert ez „létállapot” a számára. Benne foglaltatik

ebben az együttérzés lehetősége és kívánalma, bár arról is beszél, hogy ez korántsem mindig jár sikerrel. „Amikor Tar azt nyilatkozza, hogy őt az »általánosan emberi« érdeklő, akkor világos, hogy írói szándékai nem tisztán szociografikusak; nem, vagy nem csak »küldetesként« tekint az irodalomra, és nem, vagy nem csak »üzenni« akar általa.” Ezért (vonja le a következtetést Deczki) prózája túllép a képviseleti irodalom keretein, mégpedig azon poétikai-narratológiai megoldásai révén, amelyek többféle „izmussal” rokonítják. Éppen a „kevert” kódrendszer miatt vált besorolhatatlanná a kortárs kritika számára, ezért „lóg ki” mindenhonnan, ahová be akarják skatulyázni. Tar recepcióját meghatározta a realizmus „stigmája” és a „kivételesség” kultikus pozíciója, s ezek eltorlaszolták az utat az egyéb értelmezési lehetőségek előtt. De talán a leginkább az „eszköztelen” nyelv és „a referencialitás szempontjait (is) mozgósító, látszólag korszerűtlen próza” okozta az értelmezési nehézségeket. Deczki arra is figyelmeztet, hogy mivel Tar elbeszélő nyelve „talált nyelv”, vagyis közvetlenül abból a közegből származik, amely a művek világát alkotja, egy másik világirodalmi tendenciával, a *tényirodalommal* is rokonítható. Ugyanakkor nála a nyelv is dokumentumértékű, vagyis a *dokumentarizmustól* sem vagyunk távol. A nyelv „a maga közvetlenségében” természetesen nem megragadható, ezért alkalmaz az író olyan narratológiai eljárásokat, „melyek által bonyolultabb beszéd-konstrukció jön létre”.

Déczy Péter nyomán a monográfus megállapítja, hogy Tarnál a leggyakoribb elbeszélői pozíció a „szentanú narrátoré”, vagyis az egyes szám harmadik személyű elbeszélőé, amely azonban nagyon közel kerül az „én-elbeszélő” beszédhelyzetéhez. A narrátor mindentudó szerepe tehát leértékelődik, az elbeszélő, a szereplő és a történet egy diskurzus-síkra kerül, ezáltal az olvasó mintegy bevonódik a történetbe. De olvashatunk monológ-szerű, egyes szám első személyű, valamint a szólamokat váltogató elbeszélésekről is – ez utóbbit nevezi Deczki „a részvét [vagy a részvétel? – A. G.] narrációjának”. Ebből a megfogalmazásból ítélve mégiscsak lát esélyt a „képviseletiség” megvalósulására, mégpedig nem csupán tematikailag, hanem „nyelvi-grammatikai szinten is”. Tanulságos az is, amit Deczki a „kollázstechnikáról”, vagyis a már említett „talált szövegek” alkalmazásáról ír. Ez elsősorban a pálya korai szakaszára jellemző, és a korabeli recepcióban realista, szociografikus sajátosságként kezelték, ami a mai értelmező szerint teljesen téves, mivel ez éppen hiperrealista-dokumentarista technika, amely elsősorban arra alkalmas, hogy „kifordítsa magából a realitást, és felmutassa annak groteszk, szürreális arcát”. A groteszk, az abszurd és a szürreális jelenléte a pálya indulásától nyilvánvaló volt a kritikusok számára, de csak „említés szintjén” kezelték, míg a monográfus két szinten is kiemelt jelentőséget tulajdonít nekik. Egyrészt, mint írja, ez Tar világának alapkarakterét alkotja, ugyanakkor Tar látásmódjának, nyelvének, formai megoldásainak is fontos regisztere; „és a kettő nem független egymástól”. Ennek az írónak a sokak számára rejtélyesen egyszerű, áttetsző prózanyelvét erős szubverzív potenciál jellemzi, ami mindenképpen magyarázatra szorul. Deczki szerint ennek a hatásnak is az az alapja, hogy „nincs hierarchia az elbeszélő szintek között, és mind a narrátor, mind pedig a szereplők azon a nyelven szólalnak meg, amelyet a mindennapi életben beszélnek”. Ennek pedig Tar írói világában az a következménye, hogy megszűnnek a nyelvi és ízlésbeli tabuk, „mindent ki mer mondani és mindenkől gúnyt mer űzni”. Ez nem cinizmus vagy nihilizmus a monográfus szerint, hanem egy léthelyzet következménye, egy „fordított világé”, amelyben más, transzgresszív logika érvényesül. A realitáselv gyakran visszaszorul a szürreális, a józan észnek ellentmondó elemekhez képest. Ez azonban sohasem jelenti azt Tarnál, hogy az adott mű egészét áthatja a szürrealitás, „hanem a narrátor ide-oda kapcsol a kétfajta logika között, kijátssza őket egymással szemben”, felmutatva, hogy a határ korántsem átjárhatatlan közöttük. Ugyanezt szolgálja a nevek, elnevezések rendkívül széles repertoárja, vagyis a nevek poétikája, amelyet Deczki egy nagyon alapos és gazdag fejezetben mutat be.

Tart a kritikusok szinte teljes egyhangúsággal novellistának tartják; ami persze nem feltétlenül elismerés, hiszen érthetjük úgy is, hogy lényegében „csak” novellista. De a hazai novellisták mezőnyét tekintve még életében az élvonalbeliek közé sorolták. „Tar novellái kis túlzással olyanok, mintha összeráznánk Bodor Ádám, Mikszáth Kálmán és Rejtő Jenő prózáját.” Az első olvasásra kissé bizarrnak látszó véleményt Deczki részletesen is kifejti, meggyőzve az olvasót arról, hogy ez az állítás korántsem légből kapott. Bodorral a kelet-európaiság, Balassa Péter szavával a „szabadságnélküliség létformája” rokonítja, ami látszólag gyökeresen ellentétes Rejtő világával, amelynek alapja „a szabadság mint ontológiai és morális fundamentum”. Tar világában mindkét oldal megjelenik, azzal a kiegészítéssel, hogy hősei számára a groteszk vagy abszurd humor jelenti a kiutat a perspektívátlanságból. Mikszáthnak annyiban örököse, hogy akárcsak a „nagy palóc”, ő is váltogatja a narrátor pozícióját és az elbeszélői nézőpontokat. Annyiban Deczki is a kritikusok túlnyomó többségéhez hasonlóan látja a novellista Tar írói alkatát: „csak rövid formát tud szerkeszteni, hiányzik nála az árnyalt jellemábrázolás vagy a jellemfejlődés lehetősége”. Szituációkban mutat be embereket, akik kényszereknek engedelmessé válnak, nem urai a sorsuknak, nem autonóm módon alakítják az életüket, kijelölt pályákon haladnak. Hozzáteszi, hogy amikor próbálkozik mélyebb és bonyolultabb lelki tartalmak ábrázolásával, akkor érzélgős, közhelyes lesz. Sokatmondó, hogy a szituáció gyakorta fontosabb, mint maguk a szereplők, akik így sorsképletként, allegóriaként jelennek meg. „Tar hősei többnyire a legkézenfekvőbb módon reagálnak, nem egyéniségként, jellemként, hanem típusként.” Börleszkszerűek, egy vázlatosan bemutatott sorstragédia alanyai. A novellák szerkesztésmódjára igen sokszor az *in medias res* „felütés” jellemző, a lezárás pedig csattanóra van kihegyezve. Ez utóbbi persze magában hordozza az esztétikai problémák lehetőségét, hiszen ezek a csattanók túlságosan is kiszámíthatók, és melodramatikus, szentimentális megoldásokhoz vezetnek. Fontos összetevője Tar prózájának az általa ábrázolt terek poétikája. Arra már korábban is utalt a monográfus, hogy a novellákban megjelenő terek nagyon jellegzetesek, hiszen rájuk épül az az írói világ, amelyet azonnal felismerhetünk, amint kézbe vesszük valamelyik kötetét. Figyelmeztet azonban arra is, hogy ezeket a helyszíneket „nem lehet” csak referenciálisan olvasni, vagyis a metonimikus ábrázolásmóddhoz a metaforikus olvasat lehetősége járul. „Éppen ettől zavarba ejtő ez az írásmód: miközben az egyes, konkrét, valóságanalóg módon leírt helyek a felismerés, ráismerés esztétikai élményét nyújtják, aközben saját maguk metaforáivá válnak.” A térpoétikától nem elválasztható az *utazás* ősi kulturális toposza, amely Tarnál is fontos szerepet játszik, csak éppen visszájára fordul a jelentése. Ezt a tenger látásának vágya sűríti egybe a legjobban, hiszen a tenger a szabadság és a jobb élet lehetőségének metaforája, de a novellák hősei erre akkor is képtelenek, „ha ott állnak a partján”. Ugyanez a helyzet a vonat „kronotopozásával”, amely nála nem a kiteljesedést vagy valamely vágy megvalósulását testesíti meg, hanem az ismétlődést, „a mindig ugyanazt”. De a legkomplexebb kronotoposz mégiscsak a *gyár*, illetve a hozzá kapcsolódó helyszínek: munkásszálók, albérletek, otthonok. A gyár az a helyszín, melyben az egyik termék magának a munkásnak a teste (ahogy azt Marx leírta *Az elidegenült munkában*). Ezzel együtt a gyár egyfajta létbiztonságot testesít meg, biztosítja a dolgozó világban elfoglalt helyét – ezért tudott Tar a későbbiekben olyan megrendítő módon írni a munkanélküliekről, akiknek, mint keserű szarkazmussal írja, „menekülttáborokat” kellene létrehozni, hogy „ne rontsák ott-hon a levegőt”. Ugyanígy a novellák „albérleteiben, munkásszállásain és otthonaiban is lehetetlen az élet, de másféle élet sem lehetséges”.

Deczki nem kerüli meg a szexualitás témáját sem, mely, mint írja, „állandó, noha ritkán központi” téma az írónál. Jelentősége megint csak a megjelenített világ jellegéből következik: vagyis abból, hogy hőseinek kiemelten fontos örömforrást jelent – gyakran nem is részesülhetnek más örömszerzési lehetőségekben. A szexet mégsem egyoldalúan

(mondjuk, a naturalista hagyomány szellemében) ábrázolja, hanem a megjelenési módok széles skáláját tárja elénk, a kölcsönös örömszerzéstől az erőszakig és az incesztusig, vagy éppen az önkielégítésig és a homoszexualitásig. Nem meglepő módon ezen a területen sem tartja tisztelben a morális tabukat vagy a középosztálybeli „normalitás” elvárásait. A homoszexualitás-motívum megint csak a szervezési ügy miatt kerül előtérbe. Lehetően nem beszélni róla, hiszen, mint Deczki írja, az irodalmi közélet mintegy tényként kezeli Tar homoszexualitását vagy biszexualitását. Normális esetben a szexuális irányultság kérdése magánügy, akár még egy írónál is, akinek a lelke, mint József Attilától tudjuk, „közvagyon”. Tar nem tett egyértelmű nyilatkozatot ebben a kérdésben, mint ahogy arra is csak célzásokat tett, hogy a szervezéskor ez volt a zsarolás egyik eszköze – amihez nem volt elengedhetetlen feltétel, hogy valóban homoszexuális legyen. A monográfus álláspontja egyértelmű: a művekben rengeteg hetero- és homoszexuális mozzanat van, de ezeket nem a referencialitás felől kell vizsgálni, hanem azt kell megragadni, hogy a Tar-életmű „topográfijában” hol helyezhető el a homoszexualitás. Végül is arra jut, hogy Tar az ezzel kapcsolatos „igazság” nagy részét a „a föld alatt” hagyta – csak néhány publikált írásban maradt nyoma. Tanulságosan elemzi *A sóvárgások hűdja* című kései novellát, amelynek tárgya egy elveszített asszony iránti vágyakozás, de felmerül a lehetőség, hogy voltaképpen a Hansi című szereplőről van szó. A kollégiumi fiúszerelem feldolgozási kísérleteit láthatjuk *Az áruló* című filmregényben vagy *A torony ég* című forgatókönyvben. Ezek egy történet változatainak tekinthetők, vagyis nincs szó teljes egybevágóságról; azt azonban biztosra lehet venni, hogy nagy jelentősége volt az író életében, és hogy szervezésekor ezzel (is) zsarolták.

Életrajzilag és az életmű szempontjából is a pszichiátria Tar világának időrendben az utolsó nagy „helyszíne”. Írásaiban a felesleges vagy „megunt emberek” osztályaként jelenik meg, amelynek kettős funkciója van: egyrészt a „gyógykezelés”, másrészt otthon-pótlék, hiszen az odakerülőknél többnyire már nincs saját otthonuk. Ebben az intézményben a széthulló személyiségű emberek számára a teljes kontroll, az autonómia feladása nem büntetés, hanem a vágy tárgya, sőt cél: sokan keresnek ürügyeket arra, hogy újra meg újra bekerülhessenek. A Tar világából jól ismert létmeghatározások: „megfosztottság, ki-rekesztettség, szegénység, magány, szűkösség, nyelvnélküliség, otthontalanság” itt a speciális körülmények által módosítottan jelennek meg. *Az alku. Gonosz történetek* című utolsó kötetben szokatlan gyakorisággal jelennek meg biblikus motívumok, s ennek kapcsán tárgyalja Deczki Sarolta az érzelmek megjelenítésének módozatait az író utolsó alkotói időszakában. Ami szerinte ekkor sem változik, az a „hűvös, távolságtartó, szenttelen” érzelem-elbeszélés; ez annyit jelent, hogy a szereplők érzései nem nyilatkoznak meg teljes intenzitásukban, hanem nagyrészt rejtve maradnak. Az emóciók szerepére csak következtetni lehet, mégpedig a sorsok alakulásából és a hősök viselkedéséből. Előfordul, hogy Tar megpróbálkozik az érzelmek közvetlen, részletező leírásával – ilyenkor azonban kiteszi magát annak, hogy szentimentális vagy közhelyes lesz.

Van három olyan műve Tar Sándornak, amelyeket a monográfus regénynek (illetve kisregénynek) minősít: ez a *Minden messze van*, a *Mi utcánk* és a *Szürke galamb*. Mindhárom túllépi a novellaterjedelmet (és szerkesztésmódot), és ez még akkor is vitathatatlan, ha a *Mi utcánkat* a kritikusok egy része novellafüzérnek tartja. Az előző kettő „jelentős tematikai-poétikai elmozdulást nem jelent az életműben”, míg a *Szürke galamb* új minőséget hoz létre: megteremtí a magyar bűnregényt mint műfajt. A *Minden messze van* négy fiúszereplője mintha egyfajta fejlődésregény-sémából indulna ki, ami az utazás-motívumot használja fel eszközként, s amelyből logikusan következne a visszaút és a négy szereplő átalakulása. Csakhogy ez a séma „a saját tagadásába fordul”, „az utazás inkább annak a felmutatása, hogy nincs fejlődés, állandóság van, csakúgy, mint a fekete vonatok ingázói számára”. A *mi utcánk* világtól elzárt tere egy életforma metaforája, mintegy az utazás

kronotopozsának ellentéte, annál is inkább, mert a szereplők a „belső utazásokra”, vagyis az elvágyódás romantikus érzésére is képtelenek. Mentális beszűkülésről van szó, vagyis olyan emberekről, akik nem tudnak reflektáltan gondolni önmagukra. Beleragadtak a reménytelenségbe. Tar bravúrja abban áll, hogy a Görbe utca világában, amely totálisan mozdulatlanak látszik, a szereplők sorsában időnként mégiscsak vannak módosulások. Deczki kitűnő megfigyelése, hogy az idő „nem az események logikáját követve halad, hanem ugrásokban: mintha *time-lapse* kamera rögzítené, és rakná egymás mellé, szinte taláломra a történeteket”. Az olvasó végül mégis rádöbben, hogy az érzékelhető változások nem ágyazódnak reális időbeli történésekbe. „A narrátor ismétlései pedig szintén azt a benyomást erősítik, hogy minden visszatér, minden ugyanaz.” Az egyes történetek különállása, zártsága és felcserélhetősége határozza meg *A mi utcánk* kompozícióját. „Az ismétlés mint retorikai alakzat egzisztenciális markerré alakul, és az egyes sorsok kilátástalanságát hangsúlyozza.” Az elemzés végén Deczki arra jut, hogy az utca „a Kádár-kor örökségével küszködő és a félrement rendszerváltás következményeit súlyosan cipelő egész ország metaforája”.

A *Szürke galamb* Tar egyetlen nagyepikai műve, vagyis mindenképpen saját helyet foglal el a pályáján. Az ötletet adó pályázati kiírás „bűnregényt” várt el a jelentkezőktől. Először tehát ennek a szóösszetételnek a lehetséges jelentését kellene megtalálni. Deczki értelmezése szerint ez a jelentés úgy foglalható össze, hogy a regényben nem a bűnügy áll a középpontban, hanem a bűn maga. Ez persze további értelmezésre szorul, vagyis meg kell világítania azokat az eljárásokat, amelyek révén az egyes bűnesetekről és azok „felderítéséről” a hangsúly egyre inkább áttevődik a regényben megjelenő világra, amelynek rendje nyugtalanítóan sérülékenynek bizonyul, amelyben a megbízhatónak tudott bizonyosságok egytől egyig meginognak. A monográfus világossá teszi, hogy Tar távolról sem az „első magyar krimi” alkotta meg, hiszen ennek a műfajnak azért jócskán vannak hagyományai nálunk. Mindazonáltal a *Szürke galamb* sok mindenben követi a klasszikus detektívregény hagyományait, azzal a megszorítással, hogy ezektől a hagyományoktól eltérően nála nemcsak a rejtélyek megoldása a fontos, „hanem emberi sorsok forognak kockán”. A tét tehát az, hogy le kell győzni a gonoszt (nem csak megoldani az ügyeket). A Jó és a Gonosz küzdelme ugyanakkor saját paródiájaként is olvasható. Ha a krimikben a nyomozás egy bizonyos ponton „a megismerés metaforájaként” funkcionálhat, vagyis azon a feltételezésen alapul, hogy a világ végső soron megismerhető, Tarnál egészen másról van szó. Regényének világa kaotikus és kiismerhetetlen, ám mégsem transzcendencia nélküli, „metafizikus anti-detektívtörténet”, amelyet nevezhetünk posztmodern kriminek is, amennyiben nincs benne helyreállítható világregend. Tovább bonyolítja a dolgot a szociografikus vonal kétségtelen jelenléte, ami viszont kizár minden játékosságot. A mű szerkezetét sokan problematikusnak tartották, főként a funkciótlannak látszó részletek miatt. Ezt Deczki érthetőnek, de nem teljesen jogosnak tartja, hiszen, mint láttuk, nem szokványos krimiről, hanem „bűnregényről” van szó, amelyben az események nem „valahonnan valahová” tartanak. Ebben a fénytörésben pedig a „funkciótlan” betétek nagyon is hozzátartoznak a megjelenített világ szürrealitásához, erős atmoszférateremtő potenciállal bírnak. A mű tehát a hagyományos „rejtvényfejtő” krimihez képest erősen eltérő univerzumot épít ki, amelyben minden csupa jelkép, metafora, ahogy Borbán ezredes mondja. Ezért „semmilyen bűn nem tárható fel maradéktalanul, mert a jelképek és metaforák egymásra utalnak, végtelen jelölőláncot alkotnak, ami csak mesterségesen zárható rövidre”.

Deczki Sarolta nem rejti véka alá, hogy a pálya teljességének leírására törekszik. Ezért a monográfia utolsó fejezeteiben fontosnak látja felmérni Tar verseinek, hangjátékainak, forgatókönyveinek jelentőségét – noha pontosan tudja, hogy nem ezek képezik az életmű csúcseit. Lelkiismeretesen (mondhatni alázattal) szolgálja ki azokat az olvasókat, akiket

még az ilyen részterületek is érdekelnek – végül is mi más lenne a monográfus feladata, ha nem ez? Tar a költéssel ugyan viszonylag korán, a hetvenes években felhagyott, de ezekben a (sokszor amatőrnek ható) szövegekben is tanulságos megfigyelni az őt ért hatásokat, hiszen azok formálták későbbi írói világát is. Az ügynökbotrányt követően Tar egzisztenciálisan leszálló ágba került (ami érthető, bár az olvasóban valószínűleg ott motoszkál az a merőben fölösleges kérdés, hogy alakulhatott volna-e másképpen a további élete). Ez nem hagyta érintetlenül az írásait sem. A kétezres évektől kapott ugyan néhány lapban saját rovatot, de az a publicisztika már akkor csalódást keltett még a vele többé-kevésbé rokonszenvezőkben is. De azért egy-két cikkben felmutat írói eredményeket is; ahogy Deczki írja, pontosan élénk tárja a társadalom peremén vegetáló, debreceni kisember élet- és gondolkodásmódját. „Aki már nem sokat tud a világról, az ingyen elérhető újságokból tájékozódik és alakít ki véleményt, cselekvési tere és lehetőségei radikálisan beszűkültek, pénze alig, munkáját rég elvesztette, és az egyetlen hely, ahol emberszámba veszik, a kocsmá.” A Vén Ede nevében jelzett cikkek azonban egyértelmű szellemi hanyatlást is tükröznek (noha a figurát nem azonosíthatjuk teljesen magával az íróval). A szerző nem felkészült azokban a témákban, amelyekről ír, írásai hangvételét sértettség és az ebből adódó egyoldalúság jellemzi, összeesküvés-elméletekhez fordul, irredenta szövegeket enged meg magának. Saját ügynökhistóriájában pedig már vitán felül áldozatnak tartja magát. Lehangoló és egyben megrendítő hanyatlástörténet. A monográfus azonban nem ezzel a negatív következtetéssel kívánja zárni ezt a kiváló munkát, ugyanis meggyőződése, hogy Tar Sándor az elmúlt években „újra aktuális és népszerű” lett. Sőt, azt is megkockáztatná, hogy akár „korszerűnek” is minősíthetnénk; azért hozzáteszi, hogy „talán az a kijelentés sem túlzás, hogy közben a korunk, a világunk is egészen Tar-szerű lett”. Találó megjegyzésnek látszik.

DIÁKOTTHON AZ ÓVÓHELYEN

Szerhij Zsadan: A diákotthon

Szerhij Zsadant a *Harkiv Hotel* (Jelenkor Kiadó, Budapest, 2023) verseiből ismertem meg. A szerző sokoldalú művész, angazsált értelmiségi, az ukrán ellenzék politikai aktivistája, a 2014-es Majdan téri tüntetések, a Narancsos Forradalom résztvevője. A kötet anyagát Vonnák Diána válogatta és fordította az 1995–2022 között írott szövegekből. Osztap Szlivinszkij *Szerhij Zsadan – az ukrán irodalom új helyesírása* címmel írt az életművet áttekintő előszót a versválogatáshoz. Felfigyeltem kijelentésére, mely szerint „Zsadan nem 2022-ben kezdett a háborúról írni, hanem már 2014-ben, amikor Oroszország először megtámadta Ukrajnát”.

Ugyanez volt a benyomásom *A diákotthon* című, háromszáz oldalas regény magyar fordításával a kezemben. Az eredeti mű, az *Internat*, Zsadan ötödik regénye 2017-ben jelent meg Ukrajnában. Ez „az ukrán háborús regények legjobbja, a háború csapdájából való megváltás keresésének regénye”, írja Szlivinszkij. Nem idézném tovább az előszót, hisz beigazolódott első benyomásom arról, hogy Zsadan lényegében még a nagy '22-es orosz hadjárat előtt írt regényében előrevetíti azt a mértéktelen pusztítást, amiről öt-hat évvel korábban csak megérzései lehettek.

A diákotthon ezzel a rövid párbeszéddel indul:

- „– Menj el érte, hozd el! – kiabál az öreg.
- Az ő fia – kiabál vissza Pása –, hozza el ő!
- Az unokaöcséd – emlékezteti az öreg.
- Hát aztán?
- Az unokám.

Közben végig megy a tévé.” (5.)

Pása belátja, hogy a jelvény nélküli seregek, szabadcsapatok bevonulása, a helyi csapatok visszavonulása, a jelzés nélküli katonai járművek cirkálása, a fosztogatások, robbantások, ágyúzások idején nem halogatható a döntés: el kell indulnia a tizenhárom éves Szásáért. A háromnapos kockázatos út egyik kényszerű kanyara során Pása és unokaöccse egyszer még visszatérnek az internátus épületéhez, ami addigra már szétlőtt, üresen kong. A fagyoskodás, az éhezés és az életveszély helyzetei után sikerül hazaérniük.

Fordította Körner Gábor
Magvető Kiadó
Határhelyzetek sorozat
Budapest, 2023
314 oldal, 4499 Ft

A novellányi alaptörténet középpontjában egy enervált férfi áll. Szlivinszkij is azt hangsúlyozza, hogy Pása maga sem érti, mi történik, miért történik. Keserű, lemondó, passzív magatartását elkerülhetetlenül módosítja a közvetlen szembesülés a vidék, a környék, a régió pusztulásával, az áldozatokkal, a menekülők áradatával. Idős apjától eltérően, aki le nem veszi tekintetét a szenvedés, a kilátástalanság és az erőszak képsorairól, a vidéki tanár az elfordulással, közömbösséggel védekezik. Zsadan ösztönösen vagy talán tudatosan állított ilyen figurát története középpontjába. Pása mintha azt az általános tanácstalanságot reprezentálná, ami a dél-ukrajnai közösséget a rájuk törő váratlan kataklizma kezdetén jellemezte.

Tévedése nyilvánvalóvá válik, amire menekítő útja elején egy idegen újságíró is figyelmezteti: „A városban változik a hatalom. Ki tudja, mi lesz a diákokthokkal. (...) Meg fogják tisztítani a várost a magukéi után.” (30.)

Pását a reményvesztett menekülés egy későbbi pillanatában megszólítja egy elhanyagolt öregember:

„– Támadnak a mieink, mi? – nevet.

– Támadnak – feleli Pása szórakozottan; nem tudja, hogyan szabaduljon a szatyros bolondtól. – Támadnak – ismétli meg elégedetten az öreg. – Királyok.

– Királyok – Pása nem vitatja.

– Királyok! – nevet boldogan az öreg.

– Ühüm – bólint ismét Pása.

– És a tieitek miért nem vágnak vissza? – kérdezi hirtelen az öreg.

Pása összerezzen, ránéz az öregre, és rájön: nem bolond, tökéletesen ért mindent, tökéletesen kiismeri magát. És átlát Pásán.” (218.)

A tömörség emlékezetessé teszi a pillanatképet. Az átláthatatlan helyzet foglalata, melyben az otthonukat elhagyók, az életüket mentők, a tökéletes bizonytalanságba jutottak azt sem tudhatják, hogy a kanyarból, a kapualjból, a másik házból éppen ki lő rájuk, kinek a célkeresztjében vannak. Védők, segítők vagy éppen a megszállók közül settenkedik valaki mögöttük.

A „homályban hagyás”, a félhomály, a sötétség, a tompítás, az elbizonytalanítás, a konkrét helynevek és egyéb pontos megnevezések kerülése a regénystratégia elemei. A nyelvi, retorikai, jelentéstani készlet eszközei. Működésük által jön létre az a különleges hatás, ami több fikciós, filmi és képi asszociációt mozgósít bennünk Tarkovszkij zónájának képsoraitól Anselm Kiefer durva felületű, fal méretű installációin, Tarr Béla eső áztatata, saras tájain át Cormac McCarthy kietlen, zord téli világáig.

Paradoxnak tűnhet a kijelentésem, amit a novellányi eseménysorral kapcsolatban tettem. Kompozíciós tekintetben fontos, hogy létezik egy narratív mag és alaphelyzet: ez az idős apa és fia, Pása vitája arról, el kell-e indulni az internátusban lakó kölyökért. Elindulása és hazajutása Szásával a történetkeret része. Az alap- és a záróhelyzet azonban viszonylag terjedelmes regénytörténetet fog közre, ami különös módon mégsem érvényteleníti észrevételemet. A három napba sűrített cselekménysor nem epizódyszerűen, nem is hálózatosan vagy szerteágazóan bontakozik ki. Időben előrehaladó az elrendezés, ezt nyomatékosítják a fejezetcímek is, első, második, harmadik nap. Több olyan mozzanat létezik tehát, ami megfelel a műfaj poétikai hagyományának, és van, ami hiányzik. Zsadan a terjedelemmel nyomatékosít, tágít, bővít egy olyan regénysíkot, ami eltér a cselekményes vagy párbeszédés szövegrészekről.

Pásán és a kamasz kölykön kívül például alig akad egyénített, közelebbről bemutatott, tehát megismerhető szereplő. A fiú anyja, Pása ikertestvére ténylegesen is távol és kívül van az eseményeken: vasúti utaskísérő, aki saját belátásából helyezi el nehezen nevelhető

fiát az internátusban. A fiúról, jelleméről, traumáiról is csak vázlatos kép alakulhat ki a háborús vész előli menekülésben. A mentési akcióban Pása sok névtelen figurával találkozik (taxisofőr, megszálló katona, külföldi újságíró, menekülő öregemberek, asszonyok, fiatal nők). Az elbeszélő a véletlen érintkezésekben a „köpcös”, „leguán” és hasonló jelölésekkel érzékelteti az útjukba kerülők idegenségét. Honnan tudhatná bárki is e sodortásban a másik emberről, ki is valójában. Magát is csak „tanárnak” mondja. Az identitás jelentősége megszűnik, az egyéni alakok körvonalakká egyszerűsödnek. Az állomásépületben vagy valamely alkalmi járműben, teherautóban, buszban összezsúfolódtak arcatlan tömegek panorámái. A vidék pusztulásra, tengődésre, menekülésre ítélt lakói előtt az sem egyértelmű, hogy hova is menekülhetnének. Nincs hova. A bezúfolódás egy-egy zárt térbe az átmeneti biztonság érzetét kelti. Ha a felszólításra mégis ki kell pattanniuk a hidegbe, sötétbe, s megkezdeni az erőltetett és erejüket meghaladó, zaklatott futást a síneken, hóbuckákon, mezőkön, medrekén át, egyértelművé válik az, hogy bármilyen biztonság elérése esélytelen számukra.

Visszatérve a fenti gondolathoz, Szerhij Zsadan egy mindmáig le nem zárult háborús folyamat elején tervezte meg művét. Az *Internat* 2017-es megjelenése öt évvel megelőzte a 2022-ben megindított valódi orosz háborút Ukrajna ellen. Német nyelvű kiadásának évében, 2018-ban elnyerte a Lipcsei Könyvvásár díját, 2022-ben pedig Zsadan az EBRD Irodalmi Díjjal, a Német Könyvkiadók Béke-díjával, valamint a Hannah Arendt-díjjal tüntették ki. Zsadan a regény írásakor tisztában volt azzal, hogy kockázatos egy le nem zárult történelmi eseményt fikciós tárggyá tenni. Magam is úgy tapasztaltam, hogy az ugyancsak tízéves jugoszláviai háborúval sorrendben előbb a sajtóközlemények, riportok, majd a dokumentáris feldolgozások és a tényirodalom foglalkozott, a témakör pedig csak egy-két évtized elteltével jelent meg a fikció különféle műfajaiban.

Zsadan mögött sokoldalú művészi, zenészi, írói tapasztalat áll, elbeszélője a pontosan megjelölt kiindulópontból céltudatosan vezeti történetét a zárásig. A történetbeli térségre zúduló kiszámíthatatlan események, az agresszió, a rombolás, a bizonytalanság és a kényszerítés sorozatát kivételesen erős atmoszférájú állapotrajzok jelenítik meg. Ezekre utaltam, amikor a homályban hagyás, a tompítás lehetőségeit említettem. Olvasás közben elnyújtottnak tűnnek ezek az oldalak, utólag azonban rájövünk központi jelentőségükre. Az atmoszférateremtésben különleges szerepe van a látványszerű és a taktilis, a tapintással, a füllel és az orral regisztrálható érzékelésnek. Pása a sötét városi utcákon, a hóluccskos mezőn, az ablaktalan épületekbe menekülve folyamatosan fülel. A tökéletes némaság éppen olyan félelmetes, mint a távoli robbanások zaja vagy a lassan lopózó kutya farka nesztelen közeledése. Az elbeszélői leírásoktól idegen a naturalisztikus beállítottság, a megrázó észleletektől is elfordítatja a tekintetet, ugyanakkor sejteti, hogy a Pása által beszippantott bűz állati, emberi tetemtől vagy egyéb rothadó anyagtól származik-e. Hasonlóképpen erős hatása a kiégett, ablaktalan házak, felszakított sínek, elszórt ruhadarabok, útközben elhajigált tárgyak, kellékek, kofferek, holmik látványa és sejtett jelenléte.

Ha valamilyen hozzávetőleges számadást végeznénk, terjedelmileg talán a romokban álló környezet, a tárgyi világ, az épített objektumok és a pusztulásra ítélt természet, a be nem takarított, megfeketedett napraforgótövek, a kiégett fatörzsek érzékletes leírásai kerülnének az első helyre. „A fagyott napraforgók mögött távvezetékoszlopok sorakoznak, mint halászhálók támasztékai. A fekete fém súlyos, hosszirányú drótvezetéseket tart: az esőbe nyúlva felvagdaldják az égboltot. A síkságon, messze, a mezőkön túl vizes bundaként sötétlenek a dácsaszövetkezet tar fái. (...) S a lényeg: sehol egy madár. Mintha rettenő éhínség pusztítana, és felfalták volna az összes madarat. Valahol mindezek között húzódik a frontvonal.” (46.) Tájnak, falunak, városnak, tanyának, háznak, kertnek, útnak, hídnak, vasútnak az elpusztított képe magának a világnak a panorámája.

Ennek a világnak a regényben megjelenített állapotát a meg nem nevezett irányok, azonosíthatatlan színű, rongyos zászlók, jelzés nélküli járművek, rangjelölés nélküli katonák, névtelen egyedek kilátástalan tömegei jellemzik. Ha visszatérnénk a kezdőképhez, ahol az idős ember szobájában „közben végig megy a tévé”, talán azzal egészíthetnénk ki a regényélményt, hogy egy évtizede sokaknál világszerte folyamatosan megy a tévé, mert nehéz közömbösnek maradni a pusztítás láttán, ami *A diákotthon* szűkebb, tágabb környezetében megszakítás nélkül zajlik. Mintha a tájékozódás lenne az együttérés megfelelő formája.

Bárhogy közelítenénk Szerhij Zsadan regényéhez, mind erősebb a belátás, hogy a mű lényegében anticipáció. Olyasminek az előrevetítése, amit sem a történetbeli öregember, sem az elbeszélő, sem az eredeti mű első olvasói nem sejtettek. Ha nem tévedek, a regény 239. oldalán olvasható első ízben konkrét helynév, a Harkiv településnév (a szerző lakhelye). Pása, Szása és a menekülők egyik csoportja itt valahol „befordulnak a ház sarkán. Olyan, mint egy színpad, ahonnan levitték a színes díszleteket, és most gyönyörködhettünk a csupasz téglafalakban (...) Teljesen hiányzik az egyik fal: úgy látszik, közvetlen találat. Az épület kettétört, a bútorok kifordultak, mint a belek egy késszúrástól. (...) A tulajdonosok valószínűleg azt sem tudják, hány fala van most a házuknak; valószínűleg reménykednek, aggódnak, nem verte-e le valaki a lakatot. Nos, a lakatot nem verte le senki, csak hiányzik az egyik fal. S egyszersmind a veranda. No meg a bejárati ajtó.” (245–246.)

Írásomat Szlivinszkij Zsadant idéző mondataival zárom: „»Az van, hogy túl sok a halál körülöttünk.« Ez talán a magyarázata annak, hogy mi változott *A diákotthon* megszületése után eltelt három évben. [Későbbi műve] *A Fegyverszünet aratásra* már nem lát reményt a párbeszédre, a megértésre, a menekvésre. Az igazat megvallva egyáltalán nincs remény.”

CSONTVÁZAK A SZEKRÉNYEKBE

Mariana Enríquez: *A tűz martaléka*

Van egy Maupassant-novella, *Az éjszaka* a címe. Egészen rövid, mindössze arról szól, hogy az elbeszélő-főhős, akinek szenvedélye a kóborlás a párizsi éjszakában, egyik sétája során eltéved. Az addig ismerős utcák valahogy megváltoznak, nem tudja, merre jár, mind sötétebb van, újra és újra ugyanazokat a köröket rója, és egyre erősebben tör rá a rettegés. Minden kihalt és néptelen, már fogalma sincs, mennyi lehet az idő, a korábban otthonos város mintha hirtelen szörnyű, fenyegető labirintussá változott volna. Nagyjából ennyi a történet, mégis ez az egyik legfélelmetesebb szöveg, amit valaha olvastam. Jól megragadja legzsigeribb szorongásunkat, hogy az eddig ismerősnek hitt világunk egyszer csak megváltozik. Pontosabban nem a környezetet formálódik át, hanem szembeszűnünk kell vele, mennyire idegenek vagyunk benne, milyen hamis illúzió, hogy belaktuk és ismerjük világunkat vagy akár saját magunkat.

Valahogy ez az elbeszélés jutott eszembe Mariana Enríquez novelláskötetét olvasva, amelynek rémtörténeteiből ugyanez az ősfélelem tör elő. Az argentin író nő második magyarul megjelent elbeszélésgyűjteménye sok tekintetben hasonló a korábbihoz (*Ágyban dohányozni veszélyes*, 2022), de pár vonásban különbözik is tőle. Mindkét kötet történetei a mai Argentínában játszódnak, és a legtöbb mű első pillantásra zsánerszövegnek, a klasszikus rémtörténetek hagyományát továbbvivő novellának tűnik. Az új kötet fülszövege is a gótikus tradíciót emeli ki, valamint, nyilván a hazai átlagolvasók (jó eséllyel hézagos) argentin irodalmi ismereteire építve, Borges és Cortázar nevézi meg Enríquez hatásai között. Egy kritikus az „argentin Mary Shelley-nek” nevezte Enríquezet,¹ maga a szerző pedig egy interjúban igen változatos inspirációkat említett különböző műfaji és kulturális regiszterekből a „klasszikus” argentin íróktól (Borges, Cortázar, Silvia Ocampo) egészen a horror és a fantasy olyan alkotóiig, mint H. P. Lovecraft, Clive Barker vagy China Miéville.²

A rémtörténet műfaján (vagy legalábbis annak legfőbb sémáin) általánosságban végigtekintve elmondható, hogy alapvetően kétfajta horrort különíthetünk el. Az egyik esetében a rettenet forrása az egyén saját belső félelmei vagy pszichózisai, amelyek uralhatatlanná válva törnek a felszínre, a másiknál pedig a hor-

¹ Soledad Rubiano: Why Read Mariana Enriquez. *Muta Magazine*, 2022. szeptember 7. <https://mutamag.com/hdmlr-english/why-read-mariana-enriquez/>.

² Mariana Enriquez on Political Violence and Writing Horror. Interview with David Leo Rice. *Literary Hub*, 2018. április 18. <https://lithub.com/mariana-enriquez-on-political-violence-and-writing-horror/>.

Fordította Pávai Patak Márta
Open Books Kiadó
Budapest, 2023
272 oldal, 4499 Ft

ror kívülről jön, valamilyen idegen erő nyomul be hétköznapi világunkba, pusztulással fenyegetve azt. Az első prototípusai lehetnének, mondjuk, Poe, a másodiké pedig Lovecraft elbeszélései. Mindkettő szubverzív jellegű, amennyiben megkérdőjelezi az általunk ismertnek tételezett külső vagy belső világ uralhatóságát. Tisztában vagyok vele, hogy kissé (nagyon) leegyszerűsítettem e tipológiát, némiképp Tzvetan Todorov nem éppen új keletű fantasztikumelméletének határműfajait (különös, csodás) gondolva tovább,³ menteségemre szolgáljon, hogy most csak egyfajta kapaszkodóként használok Enríquez történeteinek vizsgálatához. Ugyanis nála is nagyjából ez a kétféle novella figyelhető meg, sokszor egymással ötvözve. A leggyakrabban az általában női főszereplő (aki sokszor a szöveg narrátora is) különös eseményekkel szembesül, és a történet során kiderül, hogy ezek a főhős személyiségéből, rejtett vagy kevésbé rejtőző pszichózisaiából eredeztethetők. Máskor inkább a jelenkori társadalmi problémák vagy a közelmúlt kollektív traumái állnak a rejtélyes történetek hátterében – pontosabban azok manifesztálódnak valamilyen, a hétköznapi logikát megkérdőjelező módon. Az előbbi gyakran kísértethistóriákban mutatkozik meg, jó példája az első magyar nyelvű kötet egyik elbeszélése, *A torony*, amelyben a két főszereplő, egy szakítás után összeomlott, pszichotikus lány, illetve egy tengerparti hotelban kísértő és áldozatra váró szellem története kapcsolódik össze. Vagy az új novellagyűjteményben ilyen *A szomszéd udvar*, amely első pillantásra a klasszikus kísértethistóriák modernizált változatának tűnik. Minden kellék megvan itt, amit oly sokszor olvastunk vagy láttunk filmekben: fiatal házaspár új lakásba költözik, amely rögtön gyanús lehet annak, aki már találkozott ilyen történettel, hiszen a hely tágas, kellemes, az ára is meglepően kedvező, „túl szép ahhoz, hogy igaz legyen”. Persze egy horrortörténet szereplői általában azon ritka embertípusba tartoznak, aki még sohasem olvasott vagy látott ilyet, így nem tudhatják, amit mi már sejtünk: valami probléma biztosan akad a házzal. A novella felépítése is követi a műfaji konvenciókat: először csak apró, önmagukban talán még megmagyarázható furcsaságok következnek be, majd egyre világosabb lesz, hogy a szomszéd udvarban lakik valaki vagy valami, akivel/amivel aztán a szöveg végén találkozik is a főhősnő. Mindezt azonban egy másik történet szövi át, amelyben felidéződik, hogy mi az oka a főszereplőt folyamatosan gyötörő lelkiismeret-furdalásnak. A novella történetébe szövődő flashbackekből ugyanis kiderül, hogy egy gyermekotthon vezetőjeként nem figyelt eléggé a rábízottakra, és részben az ő hibájából súlyos baleset történt, amely miatt elbocsátották, és amit azóta sem tud megbocsátani magának. A történet így leírva erősen klisészerűnek tűnik, de, persze, a legtöbb rémtörténetnél a „mi történik”-nél sokkal fontosabb a „hogyan prezentálódik” kérdése. Hiszen önmagában miért lenne érdekes, hogy valaki eltéved éjszaka (mint az említett Maupassant-novellában), valaki találkozik egy hatalmas békával (Csáth Géza jól ismert elbeszélésében), vagy mi foghatna meg bennünket egy sokadik, a „múlt bűne egy kísértetben manifesztálódik”-jellegű történetben? Enríquez szövegein látszik a mesterségbeli tudás: pontosan úgy adagolja és tartja vissza az információkat, hogy a feszültség fokról fokra növekedjen, az utolsó jelenet pedig kellően szurreális és szinte gyomorforgatóan nyers, a legrosszabb rémálmokat idézve meg.

Ha azonban csak ennyiből állna Enríquez eszköztára, akkor legfeljebb profi rémtörténetírónak könyvelnénk el, aki jól ismert és bejáratott kliséket képes hatásosan újrahasznosítani. Az említett interjúban maga Enríquez is elismerte, hogy előszeretettel építkezik a bejáratott zsánerelemekre. Mint kifejti: „kifejezetten szeretem újraformálni a megszokott recepteket: kísértetjárta ház, bizzarr kisgyerek, rituális bűnök, esetleg bedobni némi Lovecraftot, boszorkányokat, de egyfajta új, vagy mondjuk inkább így, kortárs olvasat-

³ Vö. Tzvetan Todor: *Bevezetés a fantasztikus irodalomba*. Ford. Gelléri Gábor. Budapest, Napvilág, 2002.

ban”.⁴ Nemcsak kortársiak ezek a szövegek, hanem annyiban túl is lép a zsánere, hogy történetei fantasztikumukkal együtt erőteljesen realisták – sőt, paradox módon éppen a fantasztikumtól válnak igazán realistává. Persze ez sem feltétlenül újdonság, hiszen a klasszikus realizmus alkotóinál is gyakori, hogy a gótikus és romantikus rémtörténetekre hajazó, természetfeletti eseményektől burjánzó szövegek integrálódtak a realista programba és poétikába. Maupassant nem kevés rémtörténete mellett Balzac bizonyos művei is eszünkbe juthatnak, például *A számárbbőr*, amely ugyanúgy az *Emberi színjáték*ba illeszkedik, akárcsak az író klasszikus „nagyrealista” szövegei (a ciklus egyik legismertebb figurája, Rastignac itt is szerepel). Enríqueznél azonban a fantasztikum és a realizmus viszonya kissé máshogy működik. Egyrészt narratív szinten sokkal erősebben épít az elhallgatásra, az információk visszatartására. Szövegeiben gyakorta nem derül ki semmi, a történetek csak félig mesélődnek el, nem ritkán a (lehetséges) végkifejlet előtt érnek véget, sokkal több marad homályban, mint amit az elbeszélő megmutat. Ebből a szempontból *A szomszéd udvar* meglehetősen brutális zárata inkább rendhagyónak számít. Hogy egy másik novellát hozzak példának: a kissé hatásvadásznak tűnő című *Pablito kalapácsa koppan, avagy a Lapátfülű Törpe újra felbukkan* történetében a városi horrortúrát (vagyis Buenos Aires híres bűntetteinek helyszíneit végigjáró turistakörutakat) vezető főhős előtt egyszer csak megjelenik az egyik rég halott legendás gyilkos, az egykor több gyermeket is brutálisan kivégező Pablito nevű törpe. Mindezt itt is egy személyes történet keretezi: az ezúttal férfi főszereplő fokozatos elhidegülése a feleségétől, amelynek oka, hogy elhanyagoltnak érzi magát, mivel (legalábbis szerinte) a gyermekük megszületése óta az asszony már-már kórosan csak a csecsemővel törődik. A novella végig lebegteti a lehetőséget, hogy a rém megjelenése csupán a férfi megőrlésének következménye, sőt akár a tönkrement házasság és a partnerek önmagukba záródásának allegóriájaként is értelmezhető. Ráadásul a fokozatosan felépülő történet itt a lehetséges és várható végkifejlet előtt záródik le. Az olvasó számít a főhős és a rémalak végső azonosulására, az utolsó nagy családi bűntettre, de nem történik semmi – pontosabban egyszer csak véget ér a szöveg, nem tudjuk meg, bekövetkezik-e a végzetes esemény. A novellák legtöbbje ilyen: nemcsak feloldást nem kapunk, de tulajdonképp maga a szörnyűség is inkább csak felvillan (vagy lehetőségként megjelenik), a következmények homályban maradnak.

Még a természetfeletti sem mindenhol mutatkozik meg, vagy ha igen, szerepe elenyésző. Vannak „szimplán” az egyéni vagy társadalmi problémákat tematizáló szövegek, ahol maguk a problémák meglehetősen horrorsztorikusak. A *Zöld, piros, narancssárga* például egy furcsa viszony története: az elbeszélő fiatal lány chaten tartja a kapcsolatot volt barátjával, aki egyre inkább kivonul a világból, szobájába zárkózva az interneten éli életét, annak egyre sötétebb, misztikusabb oldalait látogatva és teljesen elszakadva a külvilágtól, és már-már maga is a darknet valamelyik bugyrának rémítő figurájává válva. Vagy a címadó novellában különös járvány tör ki: egyre több nő gyűjtja fel és csúfítja el magát, létrehozva a Lángoló Asszonyok szektaszerű mozgalomát. Ennek előzménye két esemény: két lányt férje, illetve szeretője gyűjtött fel, s az ezekből kibontakozó tömeges akciók tulajdonképpen a családon belüli erőszakra adott torz válaszok. Mindkét novella esetében a történet már-már abszurd, miközben valós társadalmi problémákból nőnek ki, azokat vizsgálja a végsőkig.

Éppen ettől, a kortársi argentin társadalmi problémák, illetve történelmi traumák szövegekbe integrálódásától lesznek Enríquez szövegei valóban egyedi és realiztikusak. A novellák gyakori közege a nyomornegyedeknek, Buenos Aires szegénylakta részeinek a világa, amelyek már önmagukban is sötétek, lehangolók és veszélyesek, s ahol a horrorsztorikus események nem idegen elemként, sokkal inkább a helyszínből szervesen adódó

⁴ Mariana Enríquez on Political Violence...

sajátságokként jelennek meg. A kötet nyitóelbeszélésében, *A piszkos kislány*ban például a főszereplő nagyszülei egykori házába költözik a Constitución nevű városrészben, amely, mint meg tudjuk, valaha előkelőnek számított, ám a 19. század végétől kezdve az arisztokrata lakók inkább a főváros északibb területeire húzódtak, az egykor patinás negyed pedig egyre romosabbá, szegényebbé válva koldusok és rablóbandák lakhelyévé vált. A területet sötét legendák övezik, még a hely védőszentjéhez is szörnyű történet kapcsolódik, amely szerint a 19. századi lovaspásztor Antonio Gilt egy rendőr ölte meg Constituciónban: felakasztotta, majd levágta a fejét. Ezután csodák történtek, és Gauchito Gil körül hamar kultusz bontakozott ki. A környéknek azonban van egy másik „védőszentje” és kultuszfigurája is: Szent Halál (San La Muerte), akinek jóindulatát apró csontvázfiguráihoz vitt áldozatokkal igyekeznek elnyerni a helyiek. Mindkét legenda létezik, Gauchito Gilé elsősorban Constituciónban, a San La Muerte-kultusz több dél-amerikai országban is működik. A novellában történnek furcsa események, megjelenik, majd eltűnik egy koldus kislány, egy másik gyereket brutálisan lefejeznek, de a végére tulajdonképpen semmi sem derül ki. Nem tudjuk meg, ki gyilkolt és miért, a fiú és kábítószerfüggő anyja történetét is homály övezi, még az sem biztos, hogy a kisgyerek létezett. De pontosan ettől működik jól a szöveg, és válik nagyon hatásossá: az elbeszélő fokozatosan rádőbben, mennyire hamis illúzió volt, hogy képes kiismerni Constitución világát, a külvilágot kizárva otthont tud teremteni nagyszülei egykori házában.

Ezek a, jobb híján nevezzük így, „társadalmi rémtörténetek” a legerőteljesebbek a kötetben, s Enríquez korábbi novellagyűjteményéhez képest több is van belőlük. Mint a szerző megjegyezte, szövegeiben el akart szakadni a Borges, Cortázar és Ocampo-féle tradícióktól, mivel ezek az írók tipikus „arisztokratikus” irodalmat műveltek: jellegzetesen városi és felsőosztálybeli szerzőkként problémáik és irodalomszemléletük is ehhez idomult.⁵ Enríquez leghatásosabb szövegei a nyomort ábrázolják, pontosabban a horror a valóságból, a valódi nyomornegyedekből nő ki bennük. Talán a kötet legjobb darabja *A fekete víz mélyén* című elbeszélés, amely úgy „nyomornovella”, hogy egyúttal megidézi a lovecrafti horrorhagyományt. A történet egy másik jól ismert és sokat alkalmazott rémtörténetklisére épül: látszólag krimiként kezdődik, egy közepkorú ügyésznek gyilkossági ügyben nyomoz, aztán a szálak egyre messzebb vezetnek, Buenos Aires egy másik szegénynegyedébe, a Riachuelo-folyó menti területek babonás világába a befejezés totális örületéig. A horror azonban itt is leginkább csak „fűszer”, amely hozzátesz ugyan valamit a nagyon is valóságos kiinduló eseményekhez és környezetleíráshoz, ám a természetfeletti elemek tulajdonképpen inkább csak kiemelik a létező világ szörnyűségét. Két kamasz hazafelé tart, részeg rendőrök megállítják és megverik, majd bedobják őket a Riachuelóba, ahonnan már nem jönnek ki élve. Az ügyész természetesen pontosan tudja, hogy a rendőrök ellen szinte lehetetlen vádat emelni, a társadalom minden szintjébe beivódott hatalmi struktúrák és korrupció eleve megakadályozza a felelősségre vonásukat. Rebesgetik azonban, hogy az egyik áldozat kijött a vízből, ám a szóbeszéd szerint csak néhány héttel később, és most ott rejtőzik valahol a nyomornegyedben. A gyilkossági ügy egyébként valóban megtörtént eseten alapul: Enríquez is megemlíti a folyóról szóló személyes hangvételű esszéjében, hogy 2004-ben egy 19 éves fiatalembernek néhány részeg rendőr parancsára a Riachuelóba kellett ugrania, és pár nappal később találták meg a holttestét. Mint a szerző írja, a Riachuelo Latin-Amerika legszennyezettebb folyója, amelybe a környék lakói évtizedekig dobálták szemetüket, valamint a víz mellé épült vegyi gyárak is ide ürítették hulladékukat, így bűze messziről érezhető és megtelepszik a környékbeli nyomorúságos utcákon. A Riachuelo egyszerre jelent konkrét és szimbolikus határvonalat a tényleges főváros és a külterületek között, és szinte szó szerint a halál folyója, ugyan-

⁵ Uo.

is, mint az esszé végén olvashatjuk: „[M]anapság már semmi sem él meg a Riachuelóban: nincs elég oxigén a vízben az állatvilágnak. Hamarosan a part mentén sem lehet majd élni. A mostanában előforduló intenzív esőzések óhatatlanul árvizeket okoznak. Hova mennek majd akkor az itt lakók? Van erre bármi terv? Több mint hatvan éve akkora áradás volt, hogy az emberek a tízemeletes házak tején kerestek menedéket, ahonnan kenukkal evettek a sötét folyón. Víz alá került a világ. Bármikor újra megtörténhet, de senki sem hisz benne, inkább homokba dugják a fejüket, esetleg nem tudják, mi lenne a megoldás, és amúgy sincs rá pénz. A Riachuelo félelmetes: beteg, sebesült állat, halott, amely mégis él, és titkos, szomorú terrort rejt magában.”⁶

A novella nyomornegyede ugyanezt a hangulatot árasztja: koszos, reménytelen hely, tele bűnözőkkel és torzszülött gyerekekkel, akik a folyóba öntött mérgező vegyi anyagok miatt deformálódtak. Ha akarjuk, elfogadjuk a történet természetfeletti fordulatát, amelytől az események szinte apokaliptikussá válnak. A helyiek szerint ugyanis a fiatal fiúk vízbe dobása emberáldozatként felélesztett valami mélyben lappangó erőt vagy ősi istent, amely most a felszínre tör. Nem tudjuk meg, mi az, a szöveg végén a főszereplőnő csupán a hozzá intézett szertartásnak lesz a tanúja. A szituáció erőteljesen emlékeztet Lovecraft novelláira, sőt a szöveg konkrétan meg is idézi az amerikai szerző mitológiáját. A nyomornegyed megszenteltelenített templomának falára ugyanis értelmetlennek tűnő betűsorokat pingáltak, de a betűket összeolvasva ott rejlik az egyik lovecrafti lény, Yog-Sothoth neve is. Ám azáltal, hogy a Lovecraft-féle kozmikus horror ütközik a nagyon is valóságos Riachuelo-környéki térrel, lényegében el is bizonytalanodik a történet fantasz-tikumuma. Hiszen a halott fiú visszatérését és az ősi isten feléledését is csupán a helyi legendák szájhagyománya támasztja alá, amelybe így egy irodalmi (azaz nyíltan fikcionális) tradíció is bevonódik. Magyarul, a történet ugyanúgy magyarázható, ha kivesszük a természetfelettit: néhány rendőr megölt pár gyereket, amellyel éppen a „hely szellemét”, a helyi kevert mitológiák, pletykák világát keltették életre. A gyermek halott, de a történet tovább él, formálódik, és vélhetően elpusztítja a kívülálló, az eseményeket felgöngyöltetni kívánó ügyésznőt.

A „társadalmi rémtörténetek” másik iránya az argentin közelmúlt (olykor szó szerint) eltemetett, szőnyeg alá söpört szféráit érinti. Egy tanulmány Enríquez művészetét az „új argentin elbeszélés” irányzatához köti, amely a 20. század végi diktatúrákból nőtt ki, így a horrortradíció és műfajiság annyiban képezi szerves részét az írásmódnak, amennyiben az ország közelmúltjának története is a mindennapokba épülő, ám nyíltan sohasem kibeszélhető terrorra épült. Az esszé elsősorban a „desaparecido”-jelenségnek az argentin kulturális emlékezetben játszott szerepe felől közelít Enríquez szövegvilágához. A fogalom Jorge Rafael Videla katonai diktatúrájának rémuralma (1976–1981) idején eltűnt személyekre vonatkozik, arra a több ezer emberre, akiket a rezsim elrabolt, bebörtönzött, megkínóztatott és kivégeztetett, és a legtöbbször pontos sorsáról azóta sincs semmi információ.⁷ Az eltűntek Argentína történetének szerves részei, akiket még a nyilvántartásokból is kitöröltek, de emléküket a mai napig kísért. A „desaparecido” áldozatai így szó szerint is metaforikusan is „a hely szellemeiként” funkcionálnak, és ebből a hagyományból, az emlékezet és a felejtés különös kombinációjából táplálkozik az Enríquez-féle „társadalmi horror”. Több novellában is felbukkan az egykori diktatúra emlékezte, ritkán nyíltan kimondva, inkább csak utalásokként, az események háttérét adó kontúrokként. A leglátványosabban *A Fogadó* című szövegben, amely ismét egy „kísértetjárta ház”-történet, ám a szellemek nagy valószínűséggel az egykor rendőriskolaként használt szálloda hajdani

⁶ Mariana Enríquez: Riachuelo. In: *Tales of Two Planets. Stories of Climate Change and Inequality in a Divided World*. Ed. John Freeman. New York, Penguin Books, 2020, 23–31., 31.

⁷ Cristina Santos: Horror as Real and the Real as Horror: Ghosts of the *Desaparecidos* in Argentina. *e-cadernos CES*, 32 (2019), <https://doi.org/10.4000/eces.4723>.

áldozatai lehetnek. Legalábbis valószínűleg, hiszen a fogadó szobáiba éjszaka beosonó két kamaszlány mindössze zajokat, ordításokat hall, különös fényeket lát, itt sem kapunk magyarázatot a történetekre: a múlt árnyai feltűnnek egy pillanatra, de a szereplők semmit sem értenek. Ők ugyanis már ahhoz a generációhoz tartoznak, akik a múltat legfeljebb hallomásból ismerik, de leginkább még onnan sem, hiszen az akkori eseményeket kollektív hallgatás övezi. Ez a „történelmi elfojtott visszatérése” több novellában is megjelenik: kísértétként, mint *A Fogadóban*, vagy az út mentén talált és valószínűleg valamelyik helyi tömegsíról származó emberi koponyaként, ahogy a *Semmi hús nem lesz rajtunk* című történetben.

Vagyis Enríquez novellái amellet, hogy a rémtörténet hagyományát megidéző és a műfaj narratív eljárásait biztosan működtető szövegek, éppen realizmusukkal, a személyes, lélektani szféra, illetve a közösségi félelmek és elnyomott emlékek megidézésével, sokszor összekapcsolásával újítani is tudnak a zsáneren. Bizonyára az argentin olvasók egészen más attitűddel viszonyulnak ezekhez az elbeszélésekhez, mint mi, akik számára az egészhez még némi egzotikum is társul, hiszen nem ismerjük Buenos Aires társadalmi topográfiáját, ahogy az ország történelméről, traumatikus múltjáról is legfeljebb hajdani hírekből, történelemkönyvekből, esetleg néhány műalkotásból lehetnek ismereteink (leginkább talán *A hivatalos változat* [*La historia oficial*, 1985] című Oscar-díjas filmből). Jó eséllyel az argentin befogadók számára erőteljesebb a kollektív traumák, lokális problémák horrorként való megidézése, sokkal jobban érvényesül a kísérteties, akár a freudi *unheimlich* társadalmi pszichózisként értelmezett változatában, ahol az egykor ismerős, később elfojtott élmény tér vissza megváltozott, félelmetes formában. Vagyis Enríquez novelláskötetei legalább annyira megjelenítik a dél-amerikai múltfeldolgozás traumáit, mint időtlen félelmeinket, szorongásainkat és kortárs világunk problémáit. Éppen emiatt, talán némiképp máshogy, de a közvetlen kontextusukon túl is működnek, hiszen zsigeri félelmeinket fejezik ki. Nagyon is valóságos rémtörténetek, és éppen realiztikusságuk miatt ennyre rémesek.

ápr
16
19⁰⁰

VANNAK VIDÉKEK

E78.hu

*BOGDÁN ZSOLT ÉS A KALÁKA
ZENEKAR KÁNYÁDI SÁNDOR ESTJE*

*A
Költészet Napja
margójára*

ZSOLNAY NEGYED –
E78 – KONCERTTEREM

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

PRINT

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Fizessen elő folyóiratunkra!

Előfizetési díj fél évre 6600, egy évre 12 100 forint.

2018

OKTOBER

WEB

JELENKOR.PDF

HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2024-es évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.